

DE PSY- CHO- LOOG

MAANDBLAD NEDERLANDS INSTITUUT VAN PSYCHOLOGEN
JAARGANG 49 • NR 1 • JANUARI 2014

RISICOTAXATIE BIJ DADERS MET EEN VERSTANDELIJKE BEPERKING • IEDER MENS DOET AAN PSYCHOLOGIE:
ROB WIERING • TUCHTRECHT: EEN AFGELEVERD RAPPORT • ESSAY: HONDERD JAAR BEHAVIORISME: HIEP,
HIEP HOERA? • BIJEENKOMST: NEUROPSYCHOANALYSE, AANGENAAM • COLUMN: ROLF ZWAAN

KAROLIEN VAN DEN AKKER

WINNAAR PUBLICATIEPRIJS 2013

Bestel nieuwe uitgaven en actietitels in de NIP Boekenclub!

Experts uit het vakgebied bespreken per behandeling wat je kunt doen als de behandeling vastloopt. Sluit aan op *Protocolaire behandelingen voor volwassenen met psychische klachten 1 en 2*.

9789461050151 | € 74,50

KOP-model:
hiermee kunt u
aan de slag in de
Basis GGZ

Nu met
20%
korting

Voorkom als
therapeut bij
jezelf een
burn-out

Prijzen gelden in 2014, onder voorbehoud van wijzigingen.

Boom
Psychologie

www.boompsychologie.nl
info@boompsychologie.nl
(020) 524 45 14

Nederlands Instituut van Psychologen **NIP**

BRIEF-P Vragenlijst executieve functies voor 2- tot 5-jarigen

Met de **BRIEF-P** kunnen de executieve functies van jonge kinderen binnen 15 minuten in kaart worden gebracht. Minder ontwikkelde executieve functies kunnen leiden tot problemen met doelgericht, efficiënt en sociaal gedrag.

Nast de **BRIEF-P** zijn er ook de BRIEF Vragenlijst voor 5- tot 18-jarigen en de BRIEF-A voor volwassenen.

Informatie en bestellen via www.hogrefe.nl

HOGREFE

- 12 PAVLOV EN DE ZOETSTOFMYTHE** - De prevalentie van overgewicht en obesitas is sterk toegenomen, en veel Nederlanders consumeren *light* producten in een poging om gewicht te verliezen. Volgens Karolien van den Akker wordt een belangrijk aspect van deze producten echter volledig genegeerd: hun paradoxale vermogen om eetgedrag en obesitas te stimuleren door het beïnvloeden van eeuwenoude leerprocessen.
- 36 EEN HOOFD DAT NOOIT STILSTAAT** - Rolf Zwaan, hoogleraar Brain and Cognition aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, is onze columnist dit jaar. Lang woonde en werkte hij in de vs. Het op onderzoek gerichte klimaat beviel hem, maar toch is hij zich altijd in de eerste plaats Nederlander blijven voelen. Want hoewel hij van hard werken houdt, zijn Amerikanen enorme workaholics. ‘Opscheppen over hoeveel je gewerkt hebt, in Nederland ben je dan al snel een aansteller.’
- 42 RISICOTAXATIE BIJ DADERS MET EEN VERSTANDELIJKE BEPERKING** - Onderzoek over het inschatten van gewelddadig gedrag bij plegers met een verstandelijke beperking staat in de kinderschoenen. Claudia Pouls en collega’s namen de Nederlandstalige versie van de Violence Risk Appraisal Guide (VRAG) voor het eerst af bij forensisch psychiatrische patiënten met een verstandelijke beperking, teneinde de betrouwbaarheid en voorspellende waarde voor intramurale agressie te exploreren.

In the Eye of the Client

Het resultaat van uw praktijk wordt bepaald door uw cliënt, niet door uw methode

Met een Client based i.p.v. Client centered benadering maakt u het verschil in de Ambulante zorg.

De Academie: meer dan 30 jaar ervaring in praktijkgerichte na- en bijscholingen, opleidingen, trainingen en workshops. Gebaseerd op de kortdurende, integratieve aanpak voor het optimale effect in uw eigen praktijk.

Coaching, Counseling en Psychotherapie ECP
Voor kinderen, jongeren, volwassenen en senioren
PhD in psychotherapie mogelijk

De Academie
Persoonlijk Professioneel
KnowHow to Change
Voor meer info en inschrijving
www.academie-psychotherapie.nl

NEDERLANDSE
ACADEMIE VOOR
PSYCHOTHERAPIE

RINO

Profielopleiding Ouderenpsycholoog
www.rino.nl start september 2014

Oplossingsgerichte therapie bij LVB cliënten
www.rino.nl/259 start 10 februari 2014

Oplossingsgerichte therapie met ouderen
www.rino.nl/118 1 en 15 februari 2014

Interpersoonlijke psychotherapie (IPT) bij depressie
www.rino.nl/475 start 3 maart 2014

McCullough: korte integratieve psychotherapie
www.rino.nl/498 start 3 maart 2014

Cognitieve therapie: de fitnesses
www.rino.nl/424 start 5 maart 2014

Eetstoornissen bij jongeren
www.rino.nl/187 6 en 20 maart 2014

kijk voor ons volledige aanbod op: www.rino.nl
Leidseplein 5 - 1017 PR Amsterdam - (020) 625 08 03 - info@rino.nl

Brainclinics[®] E D U C A T I O N

Cursusaanbod Neurofeedback, rTMS, slaap en QEEG

Cursusdata 2014	Cursus/workshop
1-4 april 2014 14-17 oktober 2014	4-daagse Neurofeedbackcursus¹ Neurofeedback bij ADHD en slaapproblemen De cursus is voor academici die interesse hebben in Neurofeedback en kennis willen maken met de grondbeginselen van deze behandel-methode. Opgezet volgens de BCIA Neurofeedback blauwdruk.
17-18 april 2014 30-31 oktober 2014	2-daagse rTMS-cursus voor professionals² rTMS bij depressie, OCS en nieuwe ontwikkelingen De cursus is voor academici die de techniek van magnetische hersenstimulatie (rTMS) in combinatie met CGT willen toepassen.

¹Accreditatie voor: LVE, K&J (NIP), OG (NVO), SRVB, BCIA, NVVP en FGZP
²Accreditatie voor: FGZP en NVvP

Voor meer informatie en inschrijvingen zie www.brainclinics.com/workshop

RUBRIEKEN

Redactioneel

6 NIEUWS

11 COLUMN:

Rolf Zwaan

21 BOEKEN EN MEDIA

26 ESSAY:

Honderd jaar behaviorisme:
hiep hiep hoera?

34 TUCHTRECHT:

Een afgeleverd rapport

40 IN SPE:

Nihayra Leona

52 IEDER MENS DOET AAN

PSYCHOLOGIE:

Rob Wiering

54 BIJEENKOMST:

Neuropsychanalyse,
aangenaam

IMPACT

Acht inzendingen dongen er mee naar de Publicatieprijs van *De Psycholoog*. Dat aantal viel me eerlijk gezegd tegen. Aan de verleiding van € 1200 kan het toch niet liggen, zou je in deze schrale tijden denken. Komt het wellicht omdat dit tijdschrift geen impactfactor heeft? Wetenschappers worden vandaag de dag immers afgerekend op hun publicaties in tijdschriften met liefst een zo hoog mogelijke impactfactor – dat vergroot de kans dat je onderzoek opvalt en wordt geciteerd.

Volgens wetenschapsfilosoof sir Karl Popper zou het er in de wetenschap niet zozeer om gaan wie er iets zegt maar wat er wordt gezegd. Desalniettemin valt het me steeds vaker op dat in de wetenschap werkzame psychologen in hun cv de impactcijfers vermelden van de tijdschriften waarin ze publiceren, alsmede aantallen citaties van hun artikelen. Is dat de manier om uit te drukken dat je echt 'meetelt'? Of illustreert die gewoonte dat die psychologen vooral heel veel met hun cv bezig zijn? Dat laatste lijkt me waarschijnlijker, want impactcijfers en aantallen citaties veranderen over de tijd. Dan reflecteert die gewoonte dus meer een vorm van egotripperij dan dat die iemands werkelijke impact uitdrukt in relatie tot de opdracht van de psychologie: mensen begrijpen en helpen. Is impact eigenlijk wel in een factor tot drie decimalen achter de komma te vatten? Ik associeer impact in elk geval eerder met een psychotherapeut die iemand daadwerkelijk van een probleem afhelpt – en dat verder niet vermeldt in zijn of haar cv.

Karolien van den Akker, winnares van de Publicatieprijs 2013, kan een mooie publicatie in een tijdschrift zonder impactfactor aan haar cv toevoegen. Hoeveel impact haar coverfoto zal gaan krijgen, weet ik niet. Maar ik durf wel te voorspellen dat haar boodschap – *light* producten zijn lang niet zo onschuldig als ze lijken – impact zal hebben; gereede kans dat haar artikel zal worden opgepikt door andere media.

Dat is trouwens een mooi voornemen voor 2014, bedenik ik me nu: (nog) meer impact hebben met *De Psycholoog*. Gelukkig nieuwjaar!

Vittorio Busato, hoofdredacteur (vittorio@psynip.nl)

ZIT LIEFDE IN DE ONDERBUIK? 'LOVE TEST' VOORSPELT HUWELIJKSGELUK

Wie voornemens is het huwelijksbootje in te stappen lijkt er goed aan te doen om zijn 'gut feelings' over de gekozen partner eerst te exploreren. Volgens onderzoekers aan onder meer de Florida State University zijn dat, meer dan de positieve verwachtingen en goede intenties van jonge echtelieden, krachtige voorspellers van de succesansen van een huwelijk.

FOTO: SHUTTERSTOCK

De Amerikaanse psychologen lieten 135 pasgetrouwde stellen hun pas aangegane verbintenis beoordelen aan de hand van woorden als 'slecht', 'goed', 'bevredigend' en 'onbevredigend'. Daarna kregen de deelnemers op een scherm een fractie van een seconde een foto te zien van hun geliefde. Dit beeld werd gevolgd door een positief woord als 'fantastisch', 'goed' of 'geweldig', óf door een negatief woord als 'verschrikkelijk', 'grijselijk' of 'afschuwelijk'. Door op een knop te drukken konden de proefpersonen aangeven of het getoonde woord positief of negatief was. Met speciale tijdssoftware maten de onderzoekers de snelheid waarmee ze dat deden. Die zou indicatief zijn voor hun automatische respons op de foto van hun partner.

De test gaat uit van het associatiebeginsel: wie door het kijken naar de foto in een positieve gemoedsgesteldheid

raakt zal positieve woorden sneller als zodanig kunnen identificeren dan negatieve, en omgekeerd geldt hetzelfde.

De onderzoekers stelden vast dat daar waar de bewuste evaluaties uit het eerste deel van het onderzoek onverdeeld positief waren, de 'gut' reacties varieerden en vaak afweken van het bewuste oordeel. De aan het onderzoek deelnemende stellen werden vier jaar lang gevolgd en halfjaarlijks geïnterviewd over hun huwelijksgeluk. Mensen die tijdens de 'love test' een negatieve automatische respons toonden, bleken niet altijd maar wel veel vaker ongelukkig te zijn met hun partner dan mensen met een positieve automatische respons en scheidden vaker. (EdJ)

Bron: McNulty, J.K. et al. (2013). *Though they may be unaware, newlywed implicitly know whether their marriage will be satisfying.* Science 29 (342) doi: 10.1126/science.1243140

ONGELIJKWAARDIG VROUWBEELD LEIDT TOT GEWELD PARTNERGEWELD IN AZIË

Partners for Prevention, een programma van de Verenigde Naties, zocht uit hoe vaak Aziatische mannen geweld gebruiken jegens hun partner.

Het is makkelijker gezegd dan gedaan: mannen vragen in hoeverre ze hun vrouw of vriendin wel eens mishandeld hebben. Toch was dit precies wat een groot VN-onderzoeksteam deed. Ruim tienduizend mannen, verspreid over negen locaties in zes verschillende Azi-

atische landen, kregen een interviewer op bezoek. Die nam een gestructureerde vragenlijst af omtrent de mate waarin ze hun partner wel eens fysiek, seksueel of anderszins hadden belaagd. De onderzoekers wilden weten of de cijfers zoals bekend uit onderzoek naar vrouwelijke slachtoffers van huiselijk geweld werden bevestigd door onderzoek bij mannen. De gevoeligste vragen (over seksueel geweld) mochten de deelnemers privé beantwoorden. Behalve naar lichamelijk en seksueel geweld werd ook naar emo-

tioneel en financieel misbruik gevraagd. Onder dat laatste wordt verstaan 'je partner verhinderen om geld te verdienen' en 'geld uitgeven aan drank of sigaretten voor jezelf terwijl je weet dat je partner nauwelijks rond kan komen'.

Bijna de helft van de mannen zegt zijn vrouw of vriendin wel eens lichamelijk en/of seksueel gemolesteerd te hebben. Een op de acht mannen is alleen seksueel gewelddadig geweest, een op de vijf alleen lichamelijk, en een op de acht zowel seksueel als fysiek. Ruim veertig

SCHAP

INACTIEVE HERSENKERN KENMERKT SLAPELOZEN

VERGEEFS SCHAAPJES TELLEN

De hyperalertheid van slapelozen gaat samen met verminderde activiteit van hun *nucleus caudatus*, een hersenkern die prikkelgevoeligheid van de hersenschors reguleert.

'We fall asleep in selflessness, when our thoughts turn self-forgetful,' schreef ooit John Updike, schrijver en insomnie-ervaringsdeskundige. De staat van 'zelfvergetelheid', volgens Updike een noodzakelijke voorwaarde om de slaap te kunnen vatten, ligt voor de ene mens nagenoeg binnen handbereik. Aan de andere kant van het spectrum is er de chronisch slapeloze. Hoewel er inmiddels best wat over bekend is, bijvoorbeeld dat het een erfelijke component heeft, weet men over de hersenmechanismen die aan slapeloosheid ten grondslag liggen nog betrekkelijk weinig.

Een belangrijk verschil tussen

chronisch slapelozen en mensen die in principe goed slapen maar een nacht wakker gehouden worden, is dat de laatsten na zo'n doorwaakte nacht in de meeste gevallen suf en slaperig zullen zijn. Een chronisch slapeloze daarentegen kan ook na een doorwaakte nacht zeer ontvankelijk zijn voor prikkels en paraat om daarop te reageren. Deze aanhoudende staat van *hyper arousal* is de meest kenmerkende eigenschap waarmee slapelozen zich onderscheiden van goede slapers en onthoudt hen ook 's nachts hun rust.

Onderzoekers van het Nederlands Herseninstituut onder leiding van psychofysioloog Eus van Someren ontdekten aan de hand van MRI-scans dat de hyperalertheid van slapelozen samengaat met verminderde activiteit van hun *nucleus caudatus*, een diep in de hersenen gelegen

kern die prikkelgevoeligheid van de hersenschors reguleert. In hersengebieden waar afwijkende activiteit te zien was tijdens de slapeloosheid trad herstel op na niet-farmacologische behandeling van de slaapklasten. Aan de lage activiteit van de *nucleus caudatus* veranderde echter niets na de behandeling. Van Someren c.s. denken dat aangetroffen afwijking van de hersenkern de aanname bekrachtigt dat slapeloosheid ook erfelijk bepaald is en zien hun bevinding als aanknopingspunt voor verder onderzoek. Belangstellenden zijn uitgenodigd om daarin via www.slaapregister.nl te participeren. John Updike was een interessante deelnemer geweest, maar ook goede slapers zijn welkom. (EdJ)

Bron: Stoffers, D. et al. (2013). The caudate: a key node in the neuronal network imbalance of insomnia? *Brain*. doi: 10.1093/brain/awt329

procent van de mannen verklaart nooit geweld jegens de partner te hebben gebruikt. Een op de acht mannen geeft toe vrouw of vriendin in emotioneel of financieel opzicht te hebben mishandeld.

Er zijn wel verschillen tussen de landen. De mannen in Papua Nieuw-Guinea spannen de kroon als het gaat om (gerapporteerd) geweld. Vier op de vijf mannen hebben hun partner wel eens fysiek en/of seksueel mishandeld. Op het platteland van Indonesië is dat een op de vier, bij de overige landen ligt het tussen de dertig en zestig procent. Bengali mannen zijn relatief vaak fysiek

gewelddadig (ruim veertig procent). Herhaaldelijk emotioneel of financieel misbruik geeft gemiddeld een op de acht mannen toe, maar ligt bij Cambodjanen op een kwart. En neem je alle soorten geweld en misbruik bij elkaar, dan lijken Sri Lankanen het braafst: ruim drie op de vijf zeggen hun partner nooit mishandeld te hebben. In Papua Nieuw-Guinea is dat een op de acht.

De cijfers komen overeen met het geweld dat in deze gebieden door vrouwelijke slachtoffers is gerapporteerd. Maar ze laten ook zien dat lichamelijk en seksueel geweld niet altijd samengaan. En dat het beeld dat mannen van vrouwen

hebben samenhangt met het geweld dat deze mannen uitoefenen, vooral in landen waar mannen en vrouwen als erg ongelijkwaardig worden beschouwd. Bij het onderzoek zijn wel diverse kanttekeningen te plaatsen. Toch vindt het onderzoeksteam dat het belang van preventie er al wel uit blijkt. Moet de interventie alleen wel goed op het land worden afgestemd. (ID)

Bron: Fulu, E. et al. (2013). Prevalence of and factors associated with male perpetration of intimate partner violence: findings from the UN Multi-country Cross-sectional Study on Men and Violence in Asia and the Pacific. *The Lancet Global Health*, 4, 187-207.

MANNEN REAGEREN WEER EENS ANDERS DAN VROUWEN

EFFECT RECESSIE OP COGNITIEVE CAPACITEITEN

Heeft het meemaken van een periode van economische recessie tussen het twintigste en vijftigste levensjaar effect op iemands cognitieve vermogens op latere leeftijd?

Onderzoekers van de Universiteit van Luxemburg benutten gegevens uit SHARE om die vraag te kunnen beantwoorden. SHARE is de afkorting van Survey of Health, Ageing and Retirement

in Europe en verwijst naar een internationale databank met gegevens over economische kenmerken, de gezondheidssituatie en de sociale omstandigheden van Europese 50-plussers uit elf landen. Van ruim twaalfduizend respondenten uit de SHARE-databank koppelden de onderzoekers de uitkomsten van cognitieve tests, individuele gegevens omtrent werk en carrière en historische, aan het land van herkomst

gerelateerde data over fluctuaties in het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking.

De bevinding van de onderzoekers is dat mannen tussen de 50 en de 74 lagere scores halen op cognitieve tests, naarmate ze tussen hun 45e en 49e levensjaar vaker een recessie meegemaakt hebben. Vrouwen scoren lager naarmate ze tussen hun 25e en 44e vaker een recessie meemaakten.

Hoewel een verklaring voor deze conclusies niet uit de gebruikte data is af te leiden, hebben de onderzoekers wel een vermoeden. Mannen van net onder de vijftig die in een crisis hun baan kwijtraken, komen daarna vaak niet meer aan het werk. Voor jongere mannen geldt dat niet of minder: zij kunnen het verloop van hun carrière na een moeizame start vaak nog een positieve draai geven.

Voor vrouwen leidt een recessie op jonge leeftijd niet zelden naar een aanhoudend instabiele carrière, part-time werk en/of neerwaartse mobiliteit op de arbeidsmarkt. Vraag blijft hoe de met dit onderzoek aangetoonde correlatie tussen carrière en cognitieve prestaties op latere leeftijd moet worden begrepen. Als een minder gunstig arbeidsmarkttraject samengaat met een afname van intelligentie op termijn, hoe komt dat dan? Dat is een mogelijke vraag voor vervolgonderzoek. (EdJ)

Bron: Leist, A.K., Hessel, P. & Avendano, M. (2013). Do economic recessions during early and mid-adulthood influence cognitive function in older age? *Journal of Epidemiology and Community Health*. doi: 10.1136/jech-2013-202843

FOTO: SHUTTERSTOCK

VERSTANDELIJK BEPERKTE KINDEREN VAKER IN DE PROBLEMEN

Kinderen met lichte tot matige verstandelijke beperkingen hebben vaker psychische problemen dan normaal begaafde kinderen en hebben in hun hele jeugd emotionele en gedragsproblemen, stelt Karen de Ruiter. Deze problemen nemen van de kindertijd naar jongvolwassenheid af. Na vijf jaar onderzoek onder duizend kinderen met verstandelijke beperkingen concludeert De Ruiter dat effectieve behandelingen gericht zouden moeten zijn op verbeteren van aanpassingsvaardigheden en het ondersteunen van ouders. Bovendien moet de behandeling zo vroeg mogelijk gestart worden op alle verschillende leefgebieden (thuis, school, vrije tijd). Zij pleit hierbij voor samenwerking tussen ouders, leerkrachten en hulpverleners.

Karen de Ruiter, *Five-year Development of Psychopathology in Young People with Intellectual Disabilities*. Vrije Universiteit Amsterdam, 19 november 2013. Promotoren: prof.dr. J.M. Koot, dr. M.C. Dekker en dr. M.J. van der Molen

STADSMEISJES GEBRUIKEN VAKER ALCOHOL EN DRUGS

Meisjes die opgroeien in een verstedelijkte omgeving in Slowakije gebruiken vaker alcohol en drugs dan meisjes die niet in zo'n verstedelijkte omgeving opgroeien. Dat concludeert Lukás Pitel in zijn promotieonderzoek. Hij onderzocht hoe gezondheidsgerelateerd gedrag onder Slowaakse jongeren bepaald wordt door sociale, religieuze en economische achtergronden. Zijn bevindingen kunnen helpen bij het opzetten van volksgezondheidsbeleid. Pitel stelt dat meisjes in het algemeen meer beïnvloed worden door socioculturele factoren (socio-economische positie, mate van verstedelijking van de woonomgeving, en religieuze achtergrond) dan jongens. Dat geldt vooral voor stadsmeisjes uit een lager, niet-religieus milieu.

Lukás Pitel, *Sociocultural determinants, gender and health-related behaviour in adolescence*. Rijksuniversiteit Groningen, 25 november 2013. Promotor: prof.dr. S.A. Reijneveld

ONZEKERE OUDERS

Marije Verhage onderzocht de ontwikkeling van het zelfvertrouwen dat vrouwen hebben als ouder vanaf het begin van de zwangerschap tot aan het einde van het eerste levensjaar van hun baby. Onzekere moeders ervaren het temperament van hun kind als lastiger, ontdekte ze. Eerder was al bekend dat kinderen van ouders die zich zeker voelen over hun opvoedvaardigheden zich meestal beter ontwikkelen en dat vertrouwen in jezelf als ouder belangrijk is voor de ontwikkeling van een kind. Twee redenen dus om onzekere ouders tijdens de zwangerschap al hulp aan te bieden. Over het algemeen krijgen moeders gedurende de hele periode wel steeds meer vertrouwen in zichzelf als ouder.

Marije Verhage, *From expecting to experiencing: The role of parenting self-efficacy in the transition to parenthood*. Vrije Universiteit Amsterdam, 6 december 2013. Promotoren: prof.dr. C. Schuengel en dr. M. Oosterman

Farid Chakhssi, *Psychopathy: Its Association with early maladaptive schemas, risk-related behaviors and treatment outcome*. Maastricht University, 20 december 2013. Promotoren: prof.dr. C. de Ruiter; prof.dr. D.P. Bernstein

Harilaos Papachristou, *Impulsivity in cue-elicited craving and appetitive learning*. Maastricht University, 19 december 2013. Promotoren: prof.dr. A. Jansen en dr. C. Nederkoorn

Janneke Maas, *Mother & Fetus: The start of a relationship*. Tilburg University, 20 december 2013. Promotors: Prof.dr. H.J.A. van Bakel en Prof.dr. A.J.J.M. Vingerhoets

Je Praktijk Online

Wij helpen jouw praktijk online verder!

JPO Cliëntenlogin
Samen met je cliënt ook online
het nieuwe jaar in!

De JPO Cliëntenlogin

- berichten uitwisselen met je cliënt of collega
- bestanden delen met je cliënten
- online dagboeken bijhouden door je client
- export van alle data tbv koppeling dossier

Eigenschappen

- in jouw praktijkkleuren met jouw logo
- 24/7 beschikbaar
- voldoet aan WBP-eisen en NEN7510-normering
- in 1 werkdag beschikbaar

Al vanaf
€ 9,95
per maand

Speciale NIP-aanbieding!

Gratis setup (normaal € 50,-) en maar € 9,95 per behandelaar
per maand (normaal € 14,95).

Kijk voor meer informatie en aanmelden op:
www.jepraktijkonline.nl/nip

PEN Psychodiagnostics

Binnenkort op de agenda
Open inschrijving

MMPI®-2/MMPI®-A/MMPI-2-RF®

interpretatieworkshop voor gevorderden

vrijdag 31 januari 2014, drs. Theo Bögels
Concert- en congresgebouw De Vereeniging, Nijmegen

Kortdurende psychodynamische psychotherapie

vrijdag 7, 14 en 21 februari 2014
en 14 maart 2014, Prof. dr. Jan Derksen
Concert- en congresgebouw De Vereeniging, Nijmegen

MMPI®-2/MMPI®-A/MMPI-2-RF® - inleiding en interpretatie

vrijdag 28 februari 2014, drs. Theo Bögels
Concert- en congresgebouw De Vereeniging, Nijmegen

Postmaster opleiding psychodiagnostiek

vanaf donderdag 6 maart 2014, Prof. dr. Jan Derksen
Concert- en congresgebouw De Vereeniging, Nijmegen

MMPI®-2/MMPI®-A/MMPI-2-RF®

interpretatieworkshop voor gevorderden

vrijdag 4 april 2014, drs. Theo Bögels
Concert- en congresgebouw De Vereeniging, Nijmegen

Informatie/telefonisch aanmelden:
+31 (0)481 465 565 (dinsdag-vrijdag).

Accreditering is voor alle vermelde items verleend, c.q. aangevraagd.

www.penpsychodiagnostics.com

VERGADEREN IN UTRECHT?

Het is nu mogelijk
vergader- en
workshopruimte
bij het NIP te huren.

KIJK OP WWW.PSYNIP.NL/VERGADERRUIMTE

EEN DUN LAAGJE IJS

De wetenschap, en misschien de psychologie in het bijzonder, heeft ijsmeesters nodig. Doorgewinterde types die bepalen of het ijs dik genoeg is om er wetenschappelijk over te schaatsen. In de Elfstedentocht wordt er niet geschaatst voordat de ijsmeesters bepalen dat het ijs dik genoeg is, maar in de psychologie wordt er vrolijk geschaatst over ijs van onbekende dikte.

Dus zijn er ijsmeesters nodig die de bepalen hoe stevig het wetenschappelijke ijs is. Fraudeurs zoals Stapel en Smeesters zijn zeldzaam (al zal niemand met zekerheid stellen dat er geen gevallen bijkomen), maar slodderwetenschap komt beslist vaker voor: wetenschappers die over één nacht ijs gaan.

Dit heeft diverse redenen. Onderzoekers moeten scoren en voelen zich vaak deelnemer in een wedloop wie de meeste publicaties heeft. Ze zien zich daardoor gedwongen bochten af te snijden. Psychologen zijn vaak op zoek naar subtiele effecten maar draaien experimenten die niet krachtig genoeg zijn om die effecten te vinden. Heel vaak gebruikt men simpelweg te weinig proefpersonen. Amerikaanse psychologen toonden onlangs aan dat je minstens 46 proefpersonen nodig hebt om bewijs te vinden voor de stelling dat mannen zwaarder zijn dan vrouwen. In veel psychologische experimenten worden minder proefpersonen gebruikt, terwijl de effecten waar onderzoekers naar zoeken heel wat subtieler zijn dan het gewichtsverschil tussen mannen en vrouwen.

Waarom vinden die psychologen dan toch effecten? Ze kunnen geluk hebben; er is een significant effect, maar dit berust grotendeels op toeval. Ze kunnen meerdere experimenten draaien en alleen die met een significant effect rapporteren. Ze kunnen (voor het effect) onwelgevallige data elimineren. Ook kunnen psychologen net zolang doortesten tot ze een effect hebben of eerder stoppen wanneer ze toevallig al een effect hebben in plaats van het van te voren geplande aantal proefpersonen testen – allemaal voorbeelden van slodderwetenschap.

Op die manier verschijnen er allerlei vals-positieve bevindingen in de literatuur – een verraderlijk dun laagje ijs. En de hoeveelheid dun ijs wordt alleen maar groter, omdat nieuwe onderzoekjes verder gaan, al maar nieuwe laagjes dun ijs producerend in een nieuw deel van de vaart der psychologie, in plaats van de bestaande laag robuuster te maken.

En nu zitten we dus met hele stukken onbetrouwbaar ijs. Vandaar dat er ijsmeesters nodig zijn die testen hoe betrouwbaar de bevindingen zijn. En dus zijn er onderzoekers nodig die het werk van anderen willen reproduceren. Gelukkig komen er daar steeds meer van. Het *Center for Open Science* is hier een voorbeeld van. En het tijdschrift *Perspectives on Psychological Science* nodigt onderzoekers uit om mee te doen aan grootschalige replicatiepogingen waarin één belangrijke bevinding wordt getoetst. Mijn collega's en ik doen mee aan zo'n project. Toen ik laatst opzocht hoeveel andere groepen aan dit project meedoen, bleken maar liefst 29 groepen zich te hebben aangemeld! Die groepen komen uit de VS, Nieuw-Zeeland, Engeland, Canada, en dus ook uit Nederland. In een volgende column zal ik berichten over dit onderzoek.

Het lijkt er in ieder geval wel op dat er in de psychologie voorlopig geen gebrek meer is aan ijsmeesters. Nu maar afwachten hoe dik het ijs zal blijken te zijn.

Rolf Zwaan

is hoogleraar Biologische en Cognitieve Psychologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij blogt (<http://rolfzwaan.blogspot.com/>) en twittert (<https://twitter.com/RolfZwaan>) actief. Email: zwaan@fsw.eur.nl.

De prevalentie van overgewicht en obesitas in Nederland is sterk toegenomen, en veel Nederlanders consumeren light producten om gewicht te verliezen. Volgens Karolien van den Akker wordt een belangrijk aspect van deze producten echter volledig genegeerd: hun paradoxale vermogen om eetgedrag en obesitas te stimuleren door het beïnvloeden van eeuwenoude leerprocessen. 'Het wordt tijd dat we simplistische ideeën over de consumptie van kunstmatige zoetstoffen en andere light producten opzij zetten.'

WINNAAR PUBLICATIEPRIJS 2013

PAVLOV EN DE ZOETSTOFMYTHE

Niet alleen in de Verenigde Staten neemt de prevalentie van overgewicht en obesitas steeds extremere vormen aan, ook in Nederland is op dit moment 42% van de bevolking te zwaar (Body Mass Index (BMI) > 25), waarvan ongeveer een kwart lijdt aan obesitas (BMI > 30; CBS, 2011). Het verliezen van overtollig gewicht is uit gezondheidsoverwegingen belangrijk. Dat komt niet alleen door de negatieve effecten van obesitas op de fysieke gezondheid, ook veel psychische klachten hangen ermee samen. Zo laat een meta-analyse zien dat obesitas in verband staat met een flink verhoogde kans op depressieve stoornissen en angststoornissen (Scott et al., 2008). Deze psychische klachten nemen af bij gewichtsverlies (bijv. Dixon, Dixon & O'Brien, 2003). Succesvol gewichtsverlies bij obese mensen met comorbide psychische klachten is dus belangrijk voor het verkrijgen van een goede mentale gezondheid.

De hoge prevalentie van overgewicht en obesitas gaat samen met een groot aantal pogingen om gewicht te verliezen. Het aanwijzen van 'suiker' als grote boosdoener als het gaat om het ontstaan van obesitas heeft er dan ook toe geleid dat veel mensen proberen hun suikerconsumptie te reduceren. Als gevolg hiervan zijn caloriearme zoetstoffen erg populair geworden in Nederland: ze hebben een vaste plek veroverd in onze kroegen, koelkasten, en uiteindelijk in onze buiken. De afgelopen jaren is het gebruik van zoetstoffen explosief gestegen: terwijl in het jaar 2000 nog slechts 18% van alle geconsumeerde frisdranken 'light' was, was dit in 2011 al 31.4% (FWS, 2013). Dat is een stijging van liefst 74%.

Deze ontwikkeling is niet verbazingwekkend, want als u

zoetstoffen consumeert, kunt u blijven genieten van een zoete smaak terwijl u minder (of geen) calorieën consumeert. Het is dan ook aannemelijk dat lijners baat hebben bij de consumptie van zoetstoffen; gewichtsverlies vindt immers plaats als een individu minder energie (calorieën) binnenkrijgt dan hij verbruikt. Wie de zoete producten die hij consumeert vervangt door kunstmatig gezoete ('light') producten, vermindert zijn energie-inname en zou dus gemakkelijker gewicht moeten kunnen verliezen. Daarnaast hebben de meeste studies naar de gezondheidseffecten van zoetstoffen aangetoond dat consumptie van een 'normale' hoeveelheid zoetstof medisch gezien geen kwaad kan. Het vervangen van suiker door kunstmatig zoet als gemakkelijke en veilige manier om af te vallen, lijkt een feit.

Helaas is de werkelijkheid minder rooskleurig. Observatiestudies hebben als eerste het gebruik van zoetstof in verband gebracht met obesitas en gewichtstoename (bijv. Stellan & Garfinkel, 1988). Tot voor kort werden zulke associaties gemakkelijk weggewuifd als puur correlatieve bevindingen – mensen met gewichtsproblemen consumeren meer zoetstoffen in een poging om af te vallen, wat het verband zou verklaren. Immers, is het niet fysiologisch onmogelijk dat iets dat geen calorieën bevat gewichtstoename kan veroorzaken? Recente studies naar de effecten van zoetstoffen op gedrag laten zien dit idee niet zo absurd is als het lijkt.

VALS ALARM

Om deze studies te kunnen interpreteren, is het handig wat voorkennis te hebben over wat er in ons lichaam en brein gebeurt op het moment dat wij een zoete smaak proeven.

Caloriearme zoetstoffen zijn erg populair geworden in Nederland

Eigenlijk moeten we nóg een stapje terug, naar de beroemde Ivan Petrovich Pavlov (1849-1936). Ongeveer een eeuw geleden deed hij onderzoek naar de spijsvertering van honden. Pavlov moest zijn honden natuurlijk ook voeren. Hij merkte, bij toeval, dat de honden al meer speeksel gingen produceren als zij verwachtten eten te krijgen. Dit gebeurde dus al vóórdat ze hun eten hadden gekregen, en zelfs nog vóórdat ze het eten konden zien. Pavlov ging aan de slag om dit verschijnsel verder te onderzoeken: hij begon met het rinkelen van zijn befaamde 'bel' iedere keer voordat de honden hun eten kregen. De honden leerden snel dat de (eerder nietszeggende) bel het eten ging voorspellen, en ze begonnen al speeksel te produceren op het moment dat ze de bel hoorden (Pavlov, 1927). Ze leerden dus dat het rinkelen van de bel een signaal was voor eten, en bij het horen ervan bereidden ze zich alvast voor op eten.

Maar wat heeft dit nu te maken met een zoete smaak, of met kunstmatig zoet? Alles. Zodra u zoet proeft, bijvoorbeeld met een slok cola, worden er signalen naar uw brein gestuurd om het te informeren dat er suiker (en dus energie) aan gaat komen. Het brein geeft vervolgens de opdracht dat er, onder andere, extra insuline moet worden afgescheiden. Insuline zorgt ervoor dat de glucose in het bloed snel wordt opgenomen in de cellen, zodat het daar gebruikt kan worden. Deze reactie vindt dus, net als bij de honden van Pavlov, plaats *in anticipatie op energie* in uw lichaam. Dat komt doordat het lichaam in het verleden een verband heeft geleerd tussen zoet en energie, op dezelfde manier als de honden van Pavlov leerden dat er een verband bestaat tussen een bel en het krijgen van eten.

Al op jonge leeftijd leren wij dat een zoete smaak energie voerspelt. We worden immers dagelijks blootgesteld aan deze associatie: wij eten zoet fruit, zoet snoep, zoete cake en zoete toetjes. Die voorspellen allemaal uiterst betrouwbaar dat er suiker aankomt. Zodra we zo'n betrouwbare voorspeller tegenkomen, reageren wij hierop door ons alvast voor te bereiden op wat er gaat komen: (veel) energie. Deze anticipatie op energie vindt plaats om de 'homeostase', of het evenwicht in het lichaam, beter te kunnen behouden; hoge glucosepieken in het bloed, bijvoorbeeld, zijn slecht voor de gezondheid.

Terug naar uw slok cola: uw lichaam weet dat er suiker aan gaat komen, en scheidt daarom alvast insuline af zodat uw glucosepiek minder hoog zal worden en de homeostase dus minder verstoord zal raken. Als u inderdaad 'gewone', suikerrijke cola heeft geconsumeerd, is er daarna weinig aan de hand: uw lichaam bereidt zich immers voor door extra

insuline af te scheiden, en die extra insuline kan de geconsumeerde suiker snel verwerken. Maar wat gebeurt er als het lichaam zoet heeft geproefd, zich voorbereidt op suiker door extra insuline af te scheiden, maar er helemaal geen suiker in de buik terechtkomt (zoals bijvoorbeeld bij cola light)? Met andere woorden, hoe gaat het lichaam met een 'vals alarm' om? Wordt de voorbereidende reactie simpelweg ongedaan gemaakt? Of is het mogelijk dat het lichaam zich verzet tegen de onverwachts uitblijvende suiker en ons aanzet tot consumptie?

De tweede optie is niet onwaarschijnlijk. De extra insuline die is afgescheiden door het proeven van een zoete smaak, weet niet dat het een vals alarm betreft en kan nu niets anders doen dan de bestaande glucose uit het bloed verwijderen. Dit kan leiden tot een lage suikerspiegel in het bloed, wat wij ervaren als 'zin in eten' of 'honger'. Hierdoor zijn we sneller geneigd op zoek te gaan naar iets lekkers – het liefst iets waar veel suiker in zit, zodat de lage glucosespiegels weer snel kunnen worden aangevuld. Zo kan het consumeren van zoetstof dus eenvoudig leiden tot het aanwakkeren van trek en een verhoogde voedselinname.

LEREN OP LATERE LEEFTIJD

De insulinerespons na het proeven van zoet zou het verband kunnen verklaren tussen zoetstofconsumptie en gewichtstoename. Immers, wanneer deze respons telkens optreedt na het proeven van kunstmatige zoetstof, wordt onze trek steeds opnieuw aangewakkerd en zijn we sneller geneigd om te overeten na de consumptie van nepsuikers. Maar zo eenvoudig is het niet. Zo heeft onderzoek aangetoond dat er verschillen bestaan tussen mensen in hoe zij op zoete smaak reageren – sommige mensen lijken inderdaad te reageren door zich voor te bereiden op suiker (zoals het afscheiden van extra insuline), terwijl andere mensen dat juist niet lijken te doen (Appleton & Blundell, 2007).

Vreemd? Niet echt. Ook hier spelen leerprocessen de cruciale rol. De eerder genoemde betrouwbare associaties tussen zoet en energie die wij op jonge leeftijd leren, zijn

niet onaantastbaar: ook op volwassen leeftijd, wanneer wij gewichtsproblemen krijgen en grijpen naar de veelbelovende 'light' producten, zijn wij zeer zeker nog in staat om te leren. De vraag rijst: wat gebeurt er met die betrouwbare associatie 'zoet=energie' na herhaalde consumptie van kunstmatige zoetstoffen? Aan de Pavloviaanse theorie kan een simpele voorspelling worden ontleend. Als een stimulus (een zoete smaak) niet stevast wordt gevolgd door een consequentie (energie), zou de zoete smaak-energie-associatie moeten verzwakken. Het gevolg is dat de lichamelijke reactie op zoet (bijvoorbeeld het afscheiden van extra insuline) zwakker zal worden naarmate een stimulus minder voorspellend is voor energie. Onderzoeken bij ratten bevestigen dit (Swithers et al., 2012): na herhaalde consumptie van zoetstoffen lijken de lichamen van de ratten minder te reageren op een zoete smaak (caloriearm of niet). Misschien legt u de link al: door een regelmatige consumptie van zoetstoffen verzwakt de reactie op zoet, waardoor er geen extra trek wordt opgewekt door onverwachts uitblijvende energie.

Betekent dit automatisch dat lijners moeten proberen zo'n afgezwakte reactie tot stand te brengen en dat zij daarna met een gerust hart zoetstoffen kunnen consumeren? Daar lijkt het niet op. De Amerikaanse onderzoekers Davidson en Swithers vroegen zich af wat de gevolgen zijn van het verzwakken van de associatie tussen zoet en energie op eetgedrag.

Om dit te onderzoeken hebben zij experimentele studies uitgevoerd bij ratten waarin ze de associatie tussen zoet en energie manipuleerden (bijv. Davidson & Swithers, 2004). Ratten werden verdeeld in twee groepen. Eén groep ratten mocht steeds drinken van twee zoete oplossingen (kersensap en druivensap). Beide oplossingen smaakten zoet door de toevoeging van suiker; deze groep ratten leerde dus dat een zoete smaak voorspellend is voor energie (calorieën). Een tweede groep ratten werd iets anders geleerd: deze ratten dronken ook steeds zoet kersen- en druivensap, maar de zoete smaak kwam bij één van de (kers- of druif-) oplossingen door suiker, en bij de andere oplossing door een

*Het lichaam
heeft eerder
een verband
geleerd
tussen zoet
en energie*

kunstmatige zoetstof. In deze groep ratten was een zoete smaak dus een onbetrouwbare voorspeller van energie: soms werd een zoete smaak gevolgd door energie, maar soms niet. Na deze leerfase, die tien dagen duurde, aten de ratten een kleine hoeveelheid nieuw zoet voedsel waar suiker in zat: chocolade. Hierna mochten ze zo veel rattenvoer eten als ze maar wilden. De opmerkelijke bevinding was dat ratten die niet konden voorspellen of de zoete smaak van het nieuwe voedsel energie voorspelde (de 'onbetrouwbare' groep), grote hoeveelheden rattenvoer aten. De ratten die wél hadden geleerd dat een zoete smaak voorspellend was voor energie, aten daarentegen een normale hoeveelheid: zij *compenseerden* voor het feit dat ze al energie hadden binnengekregen.

Dat is intrigerend. Waarom compenseerden deze ratten wel en de andere niet? Eetgedrag vindt plaats op basis van eerdere leerervaringen. We maken (onbewust) schattingen over hoeveel energie er in een bepaald soort voedsel zit, en zo'n schatting bepaalt hoeveel wij eten. De ratten in de 'betrouwbare' groep konden een goede inschatting maken van hoeveel energie er in het nieuwe voedsel 'chocolade' zat, en 'wisten' dus dat ze al heel wat energie binnen hadden gekregen. Daarna reguleerden zij hun energie-inname door minder te eten van rattenvoer. De ratten in de 'onbetrouwbare' groep daarentegen konden deze inschatting niet maken, wat deze natuurlijke regulatie verstoortte: hoewel ze al heel wat energie hadden binnengekregen, konden ze hier niet voor compenseren toen zij ander voer mochten eten. Deze ratten lijken dus minder in staat om calorieën te registreren wanneer deze van suiker afkomstig zijn (zie ook Swithers et al., 2012).

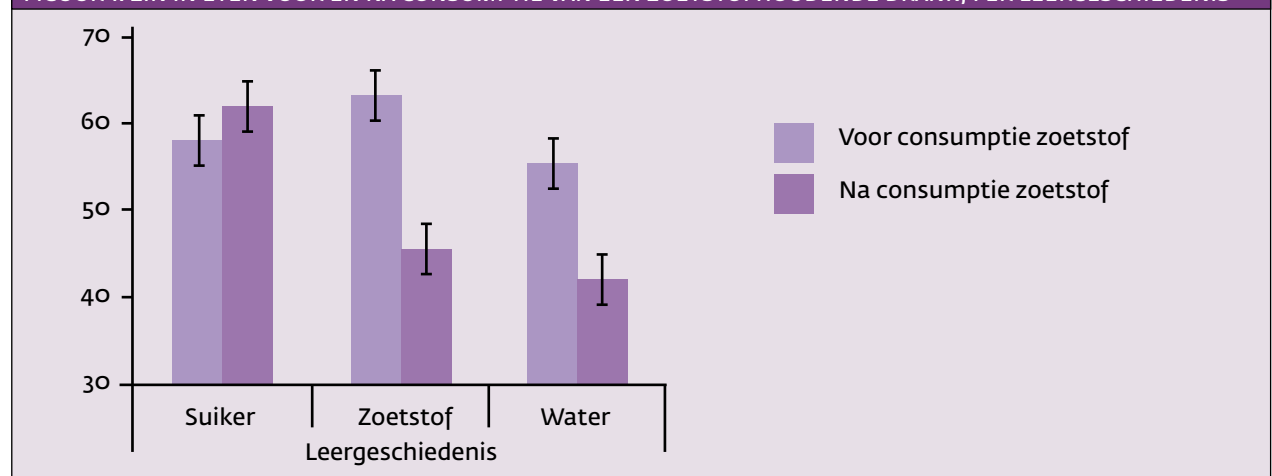
Een vergelijkbaar vervolgonderzoek laat zien wat de gevolgen zijn van het aantasten van deze natuurlijke regulatie voor lichaamsgewicht: ratten die zoetstof aten naast zoet en calorierijk voedsel, werden dikker dan ratten die uitsluitend calorierijk zoet voedsel consumeerden (Davidson et al., 2011). Wanneer een zoete smaak dus geen betrouwbare voorspeller meer is voor energie, eten ratten meer suikers uit andere bronnen. Dit effect is zo sterk dat ze aanzienlijk dikker worden.

Wat betekenen zulke studies voor ons eetgedrag? Ze laten zien dat het belangrijk is betrouwbare voorspellers te hebben van energie. Uw lichaam leert om niet meer (of minder) te reageren op zoet wanneer de associatie 'zoet=energie' is aangetast. Hierdoor kan uw natuurlijke regulatie ontregeld raken en zo leiden tot een stimulatie van uw voedselinname. Wanneer u zoetstoffen eet, kan uw lichaam niet meer voorspellen wanneer zoet wel en wanneer zoet geen energie voerspelt. Net als bij ratten kan dit ook bij ons leiden tot een verhoogde voedselinname en gewichtstoename.

AANGELEERDE REACTIES OP ZOET BIJ MENSEN

Maar mensen zijn geen ratten. Ze hebben andere lichamen, en bovendien bezitten mensen bewustzijn. Rattenstudies hoeven dus nog niets te zeggen over menselijk gedrag. Daarom is het belangrijk dat de eerder beschreven studies bij mensen worden verricht om te weten te komen of, en in welke mate, de bevindingen bij ratten *vertaalbaar* zijn naar mensen. Recent heb ik met collega's een begin gemaakt om dit te onderzoeken. Het doel van dit onderzoek was om te

FIGUUR 1. ZIN IN ETEN VOOR EN NA CONSUMPTIE VAN EEN ZOETSTOFHOUDENDE DRANK, PER LEERGESCHIEDENIS

Eetgedrag vindt plaats op basis van eerdere leerervaringen

kijken of wij, net als ratten, kunnen *leren* of een zoete smaak wel of geen energie voorspelt.

Zesendertig vrouwelijke proefpersonen die nooit of bijna nooit zoetstofhoudende dranken consumeerden, namen deel aan ons experiment. Hun associatie 'zoet=energie' zou dus nog intact moeten zijn. Zij dronken vijf dagen lang elke ochtend een half uur voor hun ontbijt de inhoud van een fles (330 ml). Wat er precies in die fles zat, hing af van tot welke groep zij behoorden. De 'suiker-groep' ontving telkens een zoet smakende drank mét suiker (energie). De 'zoetstofgroep' ontving ook telkens een zoet smakende drank, maar deze zoete smaak kwam door een kunstmatige zoetstof (geen energie). De 'watergroep' diende als controle en dronk telkens ongezoet mineraalwater.

Na die vijf dagen kwamen proefpersonen in de ochtend nuchter naar de universiteit, en ontvingen ze vragenlijsten die vroegen naar hun zin in eten, hun honger, en hun verzadiging. Hierna dronken alle proefpersonen de zoetstofhoudende drank. Deze kwam in kleur en smaak overeen met de suikerhoudende drank; voor de zoetstof- en suikergroep leek de drank dus niet te verschillen van de eerder geconsumeerde drank. Een paar minuten later vulden proefpersonen nogmaals de vragenlijsten in waarna ze een uitgebreid ontbijt geserveerd kregen, wat stiekem werd gewogen om te berekenen hoeveel de proefpersonen zouden eten.

De verwachting was dat proefpersonen in de suikergroep hadden geleerd dat de zoete smaak van de drank samenhangt met energie, terwijl de proefpersonen in de zoetstofgroep zouden leren dat de zoete smaak niet wordt gevolgd door energie. Dit leren vond onbewust plaats, want de proefpersonen wisten niet waar het onderzoek over ging. Omdat de lichamen van proefpersonen in de suikergroep energie verwachtten bij het drinken van de drank, zou hun lichaam zich moeten voorbereiden op die energie door, bijvoorbeeld, meer insuline af te scheiden. Echter, omdat er onverwachts geen energie in de drank zat, zouden proefpersonen meer trek moeten krijgen. De proefpersonen in de zoetstofgroep daarentegen hebben geleerd dat er geen energie in de drank zit, waardoor hun lichaam zich niet zou moeten voorbereiden op suiker door extra insuline af te scheiden en dus zou de trek niet extra moeten worden aangewakkerd.

Dit is precies wat wij vonden (zie figuur 1). De daling van trek in de zoetstofgroep en watergroep kan verklaard worden door de aanwezigheid van vloeistof in de maag: dit kan een gevoel van verzadiging opwekken en de trek doen dalen. Het is van belang dat deze daling niet optreedt in de suikergroep. Dit duidt op een voorbereiding van het lichaam op calorieën die onverwachts niet zijn gekomen.

Naast trek is ook honger, verzadiging, en voedselinname tijdens het ontbijt gemeten. Bij deze metingen vonden we echter geen verschillen tussen de groepen. Dit kan erop duiden dat de onderliggende mechanismen vooral de 'zin in eten' beïnvloedden. Maar methodologische oorzaken zijn ook mogelijk, zoals het moment waarop voedselinname is gemeten: dit was tijdens het ontbijt, toen alle proefpersonen al redelijk hongerig waren.

De watergroep doet eigenlijk iets opvallends: de trek daalt na het proeven van de zoete drank, net als in de zoetstofgroep. Mensen in deze groep lijken zich dus niet te hebben voorbereid op de komst van energie. Dit is een onverwachte bevinding, want proefpersonen werden geselecteerd op een relatief lage zoetstofconsumptie, en hun associatie zoet=energie zou nog intact moeten zijn. Deze bevinding kan toevallig zijn, maar kan er ook op wijzen dat zelfs in deze groep een zoete smaak al geen betrouwbare voorspeller meer is voor energie. En dat is zorgwekkend, gezien de langetermijneffecten van een onbetrouwbare associatie tussen zoet en energie bij ratten. Die studies suggereerden immers dat we betrouwbare voorspellers van energie nodig hebben om ons eetgedrag te reguleren. Zijn die niet aanwezig, dan lopen we kans om meer te eten zodra er eten aanwezig is.

Ons onderzoek laat dus zien dat mensen verschillend kunnen reageren op zoetstoffen, afhankelijk van hun individuele leergeschiedenis. Dat is belangrijk, want het leeuwendeel van (de relatief beperkte hoeveelheid) eerder onderzoek naar menselijk eetgedrag heeft enkel gekeken naar de effecten van de consumptie van zoetstoffen zonder enige rekening te houden met eerdere leerervaringen. Deze studies hebben bijvoorbeeld zoetstoffen aan proefpersonen gegeven in pilvorm (dus zonder blootstelling aan de zoete smaak), of gewoonweg proefpersonen laten drinken of eten van kunstmatig gezoete producten om vervolgens te bekijken wat er gebeurt met hun trek en eetgedrag (bijv. Canty & Chan, 1991; Rogers, Fleming & Blundell, 1990). De bevindingen van deze studies zijn inconsistent: soms lieten proefpersonen een verhoogde trek zien, soms een verlaagde

trek, en soms gebeurde er helemaal niets. Reviews concluderen daarom ook dat er onvoldoende bewijs is dat zoetstoffen trek en voedselinname kunnen bevorderen (Mattes & Popkin, 2009).

Hopelijk ziet u waar de schoen knelt: individuele verschillen door verschillen in eerdere leerervaringen zijn nagenoeg volledig genegeerd, terwijl ze de uiteenlopende bevindingen weleens zouden kunnen verklaren. Immers, wanneer men een groep mensen als één geheel bestudeert, kan enkel naar *gemiddelde* veranderingen worden gekeken in plaats van naar individuele verschillen door eerdere leerervaringen. Hetzelfde geldt voor enkele recentere uitgevoerde interventiestudies. Hierbij consumeerden bijvoorbeeld kinderen een tijd lang frisdrank die gezoet was met zoetstof of met suiker (De Ruyter, Olthof, Seidell & Katan, 2012). Ondanks dat deze studie laat zien dat gewichtstoename sterker is wanneer dagelijks suikerhoudende (in plaats van zoetstofhoudende) frisdrank wordt geconsumeerd, hoeft dit nog niet te zeggen dat zoetstofconsumptie geen negatieve gevolgen kan hebben. Immers, ook in deze studies worden leermechanismen niet bestudeerd. Daardoor kan niets worden gezegd over de mate waarin deze mechanismen beïnvloed worden en wat de gevolgen hiervan zijn op eetgedrag en onze gezondheid.

In feite weten wij dus zo goed als niets over de korte- én langetermijneffecten van zoetstofconsumptie op leerprocessen en eetgedrag bij mensen. Toegegeven, om het soort conditioneringsstudies dat bij ratten is uitgevoerd op dezelfde manier uit te voeren bij mensen is praktisch (en ethisch) gezien niet eenvoudig. Maar dat betekent niet dat we deze processen helemaal niet kunnen onderzoeken. Voordat we met een gerust hart zoetstoffen aanbevelen aan mensen met gewichtsproblemen moet er onderzoek plaatsvinden waarin leerprocessen worden gemanipuleerd, om de gevolgen voor eetgedrag en lichaamsgewicht te kunnen begrijpen.

DAN MAAR ANDERE LIGHT-PRODUCTEN?

De conditioneringsstudies lijken erop te wijzen dat de consumptie van kunstmatige zoetstoffen op verschillende manieren kan leiden tot meer trek, overeten en gewichtstoename: wanneer het lichaam zich al had voorbereid op energie en die komt onverwachts niet, ervaren wij een verhoogde trek. Deze verhoogde trek kan in bepaalde omstandigheden leiden tot een verhoogde voedselinname. Wanneer het lichaam in het verleden is blootgesteld aan een onbetrouwbare associatie tussen zoet en energie, zich daardoor niet

Wanneer u zoetstoffen eet, kan uw lichaam niet meer voorspellen wanneer zoet wel en wanneer zoet geen energie voerspelt

voorbereid op energie bij het proeven van zoet maar die komt onverwachts wel, kan dit óók leiden tot een verhoogde voedselinname.

De laatste jaren zijn, naast kunstmatig gezoete producten, ook steeds meer producten op de markt gekomen die consumenten proberen te werven met het feit dat ze weinig of geen vet bevatten. Net als suiker heeft vet het imago zeer ongezond te zijn, en de algemene opvatting is dat je er het beste maar zo min mogelijk van kunt eten, als je tenminste slank, gezond en mooi wilt blijven – of worden. Volvette producten worden 'light' door het vet te verwijderen en in plaats ervan een substantie toe te voegen die lijkt op vet, maar net als zoetstoffen, geen of nauwelijks calorieën bevat. Een bekend voorbeeld is 'olestra'. Is dit een betere optie voor lijners dan kunstmatig gezoete producten?

Geïnspireerd door hun conditioneringsstudies hebben de eerder genoemde Amerikaanse onderzoekers ook gekeken naar wat er gebeurt wanneer zij ratten blootstellen aan een 'vetsmaak' (bijv. smeugigheid, en recent is aangetoond dat er 'vetreceptoren' op de tong zitten waardoor vet daadwerkelijk kan worden geproefd), die betrouwbaar of onbetrouwbaar wordt gevolgd door veel calorieën. Eenzelfde soort studie is gedaan naar de effecten van de consistentie van een product; dus of het dik of dun vloeibaar is. Immers, doorgaans betekenen een vette smaak en een dikkere consistentie méér calorieën dan minder vet smakende en meer vloeibare producten (denk aan een milkshake versus sap, of een pudding versus yoghurt). De resultaten waren verbluffend: net als bij onbetrouwbare zoet-energie-associaties, leidden onbetrouwbare 'vet-energie-' en onbetrouwbare 'consistentie-energie'-verbanden tot een verhoogde voedselinname (Davidson & Swithers, 2004; Swithers, Ogden, & Davidson, 2011).

Al met al lijken deze studies dus te wijzen op een

Literatuur

gemeenschappelijk leermechanisme: als een sensorische stimulus (bijv. een zoete of vette smaak, of de consistentie van een product) niet langer een betrouwbare voorspeller is voor energie, verstoort dat onze natuurlijke regulatie en verhoogt daardoor onze voedselinname. En dat kan wel eens precies zijn wat light-producten met ons doen.

CONCLUSIE

Experimentele studies bij ratten en mensen laten duidelijk zien hoe zoetstofconsumptie (en consumptie van andere light producten) op termijn tot overeten en gewichtstoename kan leiden. De implicaties voor het gebruik van light producten zijn duidelijk: ze helpen niet bij gewichtsverlies, en kunnen zelfs een tegenovergesteld effect bewerkstelligen. De bevindingen suggereren ook dat de gerapporteerde verbanden tussen zoetstofconsumptie en gewichtstoename weleens causaal kunnen zijn: het simpelweg wegwuiven van dergelijke verbanden als 'puur correlatieel' is in ieder geval voorbarig.

Het wordt tijd dat we simplistische ideeën over de consumptie van kunstmatige zoetstoffen en andere light producten opzij zetten. Deze producten bevatten weliswaar geen (of weinig) energie, toch is het mogelijk dat ze ons gedrag op verschillende manieren kunnen aansturen en ons zo meer doen eten. Dit betekent trouwens niet dat u zich daarom maar beter te buiten kunt gaan aan de volvette en suikerrijke varianten; dat suikers en vetten gewichtstoename bevorderen, is al lang bekend. Natuurlijk moet er nog veel onderzoek gedaan worden naar de mate waarin de beschreven processen toepasbaar zijn op mensen en hun dagelijks leven. Maar één ding is in ieder geval duidelijk: zoetstoffen bevatten niet 'niets'. Ze brengen een zoete smaak met zich mee die ons lichaam behoorlijk kan verwarren. Ze zijn dus lang niet zo onschuldig als ze op het eerste gezicht lijken.

OVER DE AUTEUR

Karolien van den Akker, MSc, is psycholoog en voedingswetenschapper. Ze is promovenda aan Maastricht University binnen het VICI-project 453.10.006 (toegekend aan prof. dr. Anita Jansen). Correspondentie over dit artikel: Karolien van den Akker, Faculty of Psychology and Neuroscience, Department of Clinical Psychological Science, Maastricht University, P.O. Box 616, 6200 MD Maastricht. Telefoon: +31(0)43-3881981. E-mail: karolien.vandenakker@maastrichtuniversity.nl

- Appleton, K.M. & Blundell, J.E. (2007). Habitual high and low consumers of artificially-sweetened beverages: Effects of sweet taste and energy on short-term appetite. *Physiology and Behavior*, 92, 479-486.
- Canty, D.J. & Chan, M.M. (1991). Effects of consumption of caloric versus noncaloric sweet drinks on indices of hunger and food consumption in normal adults. *American Journal of Clinical Nutrition*, 52, 1159-1164.
- Davidson, T.L., Martin, A.A., Clark, K. & Swithers, S.E. (2011). Intake of high-intensity sweeteners alters the ability of sweet taste to signal caloric consequences: implications for the learned control of energy and body weight regulation. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 64, 1430-1441.
- Davidson, T.L. & Swithers, S.E. (2004). A pavlovian approach to the problem of obesity. *International Journal of Obesity*, 28, 933-935.
- Dixon, J.B., Dixon, M.E. & O'Brien, P.E. (2003). Depression in association with severe obesity: changes with weight loss. *Archives of Internal Medicine*, 163, 2058-2065.
- Mattes, R.D. & Popkin, B.M. (2009). Nonnutritive sweetener consumption in humans: effects on appetite and food intake and their putative mechanisms. *American Journal of Clinical Nutrition*, 89, 1-14.
- Nederlandse vereniging Frisdranken, Waters, Sappen (FWS). (2013). *Drankenconsumptie in Nederland*.
- Pavlov, I.P. (1927). *Conditioned reflexes: an investigation of the physiological activity of the cerebral cortex*. Oxford University Press, London.
- Ruyter, J.C. de, Olthof, M.R., Seidell, J.C. & Katan, M.B. (2012). A trial of sugar-free or sugar-sweetened beverages and body weight in children. *The New England Journal of Medicine*, 367, 1397-1406.
- Rogers, P., Fleming, H. & Blundell, J. (1990). Aspartame ingested without tasting inhibits hunger and food intake. *Physiology & Behavior*, 47, 1239-1243.
- Scott, K.M., Bruffaerts, R., Simon, G.E., Alonso, J., Angermeyer, M. et al. (2008). Obesity and mental disorders in the general population: results from the world mental health surveys. *International Journal of Obesity*, 32, 192-200.
- Stellman, S.D. & Garfinkel, L. (1988). Patterns of artificial sweetener use and weight change in an American Cancer Society prospective study. *Appetite*, 11, 85-91.
- Swithers, S.E., Laboy, A.F., Clark, K., Cooper, S. & Davidson, T.L. (2012). Experience with the high-intensity sweetener saccharin impairs glucose homeostasis and GLP-1 release in rats. *Behavioural Brain Research*, 233, 1-14.
- Swithers, S.E., Ogden, S.B. & Davidson, T.L. (2011). Fat substitutes promote weight gain in rats consuming high-fat diets. *Behavioral Neuroscience*, 125, 512-518.

Summary

PAVLOV AND THE MYTH ABOUT ARTIFICIAL SWEETENERS
K. VAN DEN AKKER

The prevalence of overweight and obesity in the Netherlands is high as ever, and so is the use of low-calorie diet products such as artificially sweetened beverages. The use of these products appears to be 'safe'. However, consumption of such products has been linked to weight gain, and recent experimental studies in rats and humans suggest this relationship could be causal by showing that artificially sweetened products can increase appetite through learning mechanisms. The ability of the body to provide correct estimations of a product's caloric content is crucial for the regulation of food intake. Light products may disturb this natural regulation and thereby increase the risk of overeating and weight gain. This questions the usefulness of diet products as aid in weight loss.

'Ik krijg nu meer cliënten én ben goed vindbaar in Google!'

Erica Schot - Heesen | PSYCHOLOOG NIP en Neurofeedbacktherapeut | BrainBasics in Zutphen

Waarom een profielpagina op Psycholoog en praktijk?

- uw praktijk is online goed vindbaar in Google
- u kiest zoekwoorden op uw eigen profielpagina
- u laat zien wie u bent als psycholoog
- u krijgt een directe link naar uw website

Maak nu uw profiel aan voor

€7,95
per maand

NIP-leden krijgen nu 2 maanden **GRATIS*** via
www.psycholoog-en-praktijk.nl/nip

Contact via info@psycholoog-en-praktijk.nl of bel 06-2088 6038 *Geldig tot 1-6-2014 bij een jaarabonnement

Een greep uit het nieuwe opleidingsaanbod 2014

- Verkorte opleiding tot klinisch psycholoog voor psychotherapeuten
- Basiscursus cognitieve gedragstherapie met aandachtsgebied ouderenzorg
- Basis- en verdiepcursus schematherapie
- Gedrags- en stemmingsproblemen bij dementie
- Risicotaxatie: training in de HCR-20 V3

23 april
Congres over autisme en moeilijk verstaanbaar gedrag

www.rinogroep.nl/
CONGRESSEN

Vraag het programmaboek aan:
www.rinogroep.nl/aanvraag

St. Jacobsstraat 12-14 | 3511 BS Utrecht | T (030) 230 84 50 | E infodesk@rinogroep.nl

MENSENKENNIS

Ziels- verwantschap

De eenzaamheid van de waanzin. Tweehonderd jaar psychiatrie in romans en verhalen.

Door: R. Hovius (2013)

Amsterdam: Nieuwezijds, 391 p.

Recensent: Gerrit Breeuwsma

‘Van die tijd af aan, dat zij de eerste tekenen van bewustheid was begonnen te geven, was dit kleine schepseltje met een zonderlinge, onrustwekkende eigenzinnigheid [...] aangedaan geweest, welke haar derhalve als het ware scheen aangeboren.’ Zo typeerde Johannes Kneppelhout (beter bekend als Klikspaan) het meisje Geertruida dat door iedereen Waanzinnige Truken werd genoemd. Kneppelhout schetst het beeld van een wonderschoon, in zichzelf gekeerd kind, dat niet reageerde op anderen en de wereld met wijd open, hemelsblauwe ogen aanschouwde, zonder dat duidelijk werd wat zij nu precies zag of dacht. Uiteindelijk verdrinkt ze, als Narcissus, op zoek naar haar spiegelbeeld.

Kneppelhouts verhaal is op het eerste gezicht een typisch voorbeeld van een romantisch verhaal, zoals die in de negentiende eeuw wel meer werden geschreven, over een meisje dat opgesloten zit in haar eigen schoonheid en daaraan te gronde gaat. Voor mensen met een gevoelige inborst was Truken een mysterieus kind. Anderen waren er snel klaar mee en constateerden: dat kind is niet goed wijs!

Marita Mathijssen, emeritus hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde, opperde echter een andere interpretatie. Volgens haar voldoet de beschrijving van Truken aan de diagnostische criteria voor autisme. Opmerkelijk, want het verhaal stamt uit 1844 en het zou nog zo’n honderd jaar duren voor autisme een officiële diagnose werd.

OOG VOOR HET VREEMDE

Het is een vertrouwde figuur: de schrijver met zijn scherpe oog voor het vreemde zou eerder dan de wetenschap in staat zijn geweest de psyche te doorgronden. Het beroemdste is misschien wel de verwantschap die Freud voelde met de verhalen en romans van zijn Weense tijdgenoot, de arts en schrijver Arthur Schnitzler. Waar hij met moeizame arbeid de menselijke drijfveren had weten bloot te leggen, was Schnitzler kennelijk intuïtief in staat geweest ze in zijn verhalen te verwerken, schreef Freud in een bewonderende brief aan de schrijver.

In haar even interessante als fraaie boek *De eenzaamheid van de waanzin* refereert Ranne Hovius aan deze geschiedenis, om er direct aan toe te voegen dat Freuds verbazing over Schnitzlers inzicht wel een beetje onzin

De dromenwever

Door: D. Draaisma (2013)

Groningen: Historische uitgeverij, 221 p.

Waarom accepteer je in je droom bizarre situaties als volkomen vanzelfsprekend?

Wat hebben psychologie en neurologie de afgelopen halve eeuw opgehelderd over ons nachtleven? En natuurlijk: betrekken dromen iets?

Grip op solk

Door: B. Kallen en M. Pennings (2013)

Den Haag: Boom Lemma, 195 p.

Een boek geschreven door praktijkmensen, over Somatisch Onvoldoende verklaarde Lichamelijke Klachten (solk) en welke verklaringen, zienswijzen en interventies voorhanden zijn. Zowel gericht op behandelaars en studenten als op patiënten.

Kinderen die haten

Door: F. Redl en D. Wineman (2013)

Utrecht: Bijleveld, 271 p.

Een boek over de behandeling van jongeren met ernstige gedragsproblemen. Het beschrijft het invloedrijke project van het Pioniershuis, waar Fritz Redl (1902-1988) en David Wineman (1916-1995) experimenteerden met de residentiële opvang van ontspoorde kinderen.

Een psychische stoornis heb je niet alleen

Redactie: J. Baars e.a. (2013)

Amsterdam: Boom, 575 p.

Dit boek is gericht op de familie en andere naastbetrokkenen van mensen met psychische stoornissen en gaat in op de vraag hoe professionals hen kunnen betrekken bij behandelingen.

Hoop doet leven

Door: J. Mokkenstorm (2013)

Boom: Amsterdam, 194 p.

Een overlevingsgids voor mensen die zo wanhopig zijn dat ze aan zelfmoord denken en hun naastbetrokkenen. Hoe kan je iemand helpen die aan zelfmoord denkt en wat zijn hierbij de valkuilen? Ook gericht op hulpverleners, zoals huisartsen, psychologen en therapeuten.

Te vroeg volwassen

Door: M. Kamphuis (2013)

zie: geneeskundeboek.nl, 176 p.

Als een kind bovenmatig de ouderlijke taken op zich neemt, spreekt men van 'parentificatie'. Dit boek zet uiteen wat parentificatie is en wat de consequenties ervan zijn. Ook wordt beschreven wat je eraan kunt doen.

is. Goed beschouwd hadden beide heren als medici in veel opzichten dezelfde opleiding genoten. Schnitzler was daarbij goed op de hoogte van de psychiatrie en psychoanalyse en op zijn beurt werkte Freud, met de analyse van zijn eigen dromen en gedachten, sterk intuïtief. Freud en Schnitzler waren kinderen van hun tijd en in hun wetenschap en fictie putten zij uit overeenkomstige bronnen.

Hovius is het met Freud eens dat schrijver en psychiater vaak op hetzelfde uit zijn: de beschrijving van het menselijke zieleven. Freud wilde wel onderkennen dat historisch gezien het primaat lag bij de literatuur. Wat psychiaters in behandelkamers doen, proberen schrijvers al eeuwen lang in hun boeken. Het belangrijkste verschil zat volgens hem in de methode, waarbij Freud wel zo eigenwijs was om te denken dat zijn wetenschappelijke aanpak hem dichter bij de verklaring van de psyche bracht dan langs de weg van de literaire verbeelding mogelijk was. Maar Freud zal vast een tikje jaloers zijn geweest op de retorische kracht van de verbeelding (terwijl critici vinden dat er van Freuds psychoanalyse na aftrek van de retoriek weinig meer overblijft dan goed uitgevente verbeeldingskracht).

BEVRIJDING

Hovius laat in haar boek zien hoe de zielsverwantschap tussen literatuur en psychiatrie in tweehonderd jaar tijd is vormgegeven en, onder invloed van veranderingen in literaire stijl en wetenschappelijk inzichten, steeds weer is veranderd. Schrijvers mogen dan het eerstgeboorterecht hebben wat betreft de erfenis van de literaire verbeelding van het zielenleven, vooral sinds de negentiende eeuw hebben psychiaters hun stempel weten te drukken op die verbeelding. Zoals de psychiater de schrijver in een aantal opzichten navolgt, zo gebruiken schrijvers psychiatrische inzichten weer voor hun romans en verhalen. Mesmer, Lombroso, Kraepelin, anti-psychiatrie of DSM-IV, steeds weer wakkerden hun inzichten (of dwaalwegen) de verbeelding aan.

Tegen het einde van de achttiende eeuw kwam er in de psychiatrie ruimte voor een meer menselijke benadering van de krankzinnige. Philippe Pinel heeft de krankzinnigen in ziekenhuis La Salpêtrière van hun ketenen ontdaan, heet het in de geschiedenisboeken, al valt daar wel wat op af te dingen. Om te beginnen was niet Pinel, maar Jean-Baptiste Pussin verantwoordelijk voor die bevrijding, en vervolgens werd die bevrijding in de loop der tijd ook nog eens geromantiseerd, aldus Hovius. Aanvankelijk werd, om een totale chaos te voorkomen, maar een klein aantal krankzinnigen bevrijd. Dat neemt niet weg dat Pinel en tijdgenoten er een punt van maakten dat krankzinnigen slechts gradueel van normale mensen verschilden. De krankzinnige kwam daarmee dichter bij onszelf te staan en moest niet opgesloten maar opgevoed worden.

Toen Charlotte Brönte in *Jane Eyre* (1847) de krankzinnige Bertha Mason beschreef, leunde ze op destijds al verouderde ideeën over krankzinnigheid. In een paar regels schetst ze de monsterlijkheid, het

onmenselijke karakter van Bertha en als zij van het dak springt, de dood tegemoet, wil Brönte daarmee geen medelijden bij de lezer oproepen maar eerder een gevoel van opluchting, schrijft Hovius. In de loop van de negentiende eeuw verliest het beeld van de 'monsterlijke krankzinnige' echter terrein en doen schrijvers steeds vaker een beroep op de compassie van hun lezers.

GRENSGEVECHTEN

Het boek gaat over de verwantschap tussen literatuur en psychiatrie, maar minstens zozeer over de grensgevechten tussen beide. In de strijd om de ziel lopen ze elkaar dan ook regelmatig voor de voeten en over en weer wijzen ze elkaar de plaats. Freud mocht dan dankbaar gebruikmaken van de grote literatuur, hij was behoorlijk sceptisch over de pogingen van surrealistische schrijvers om zijn psychoanalyse toe te passen in hun werk. In een brief uit 1932 aan André Breton schrijft hij dat hem niet helder voor ogen staat wat het surrealisme nu precies wil. En waar Breton dat vervolgens probeert uit te leggen (als een streven naar afwezigheid van 'iedere controle van de rede'), wordt ook onmiddellijk duidelijk dat dat haaks staat op wat Freud beoogde (*Wo Es war soll Ich werden*). Iemand als Vladimir Nabokov moest op zijn beurt niets hebben van psychoanalyse en maakte iedere poging tot psychoanalytische interpretatie van zijn romans op voorhand belachelijk.

Hovius heeft een boek geschreven waarin liefhebbers van psychiatrie en literatuur veel van hun gading zullen aantreffen. Het biedt een schat aan leessuggesties over het vak van psychiater (gezien de frequentie van psychiaters in romans versus de frequentie van psychologen daarin zou men kunnen afleiden dat het vak van psychiater veel interessanter is). Aan de hand van de beschreven fictie kun je het boek lezen als een literaire geschiedenis van de psychiatrie. Bovendien nodigt het uit met frisse ogen naar de titels in je eigen boekenkast te kijken. Ten slotte biedt het een kritische reflectie op het vak van psychiater, waarin een al te eenzijdige (reducerende) benadering van dat vak altijd op de loer ligt. Met de rationalisering en protocollisering is de zieke mens steeds meer gereduceerd tot een verzameling symptomen. Wat er in de DSM wordt beschreven laat zich wellicht gemakkelijk algemeen toepassen, maar het staat ver af van het individu en zijn levensverhaal. Hovius meent dan ook dat bij alle ontwikkelingen in de psychiatrie, de literatuur onmisbaar blijft voor ons beeld van de mens. Schrijvers proberen problemen en vragen op te lossen waar de psychiaters hen (en ons) mee laten zitten. Zo bekeken zal er op het vlak van het menselijke zieleleven de komende decennia nog stof te over zijn om over te schrijven.

Dr. G. Breeuwsma is als ontwikkelingspsycholoog verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. E-mail: g.breeuwsma@rug.nl.

Slaap & Slaapstoornissen

Redactie: J. Verbraecken e.a. (2013)

Den Haag: Acco, 739 p.

Dit handboek geeft een overzicht van de fundamentele aspecten van slaap en de belangrijkste slaapstoornissen. Er is aandacht voor zowel de fysiologie en pathofysiologie als voor de klinische benadering en behandeling van slaapstoornissen.

Praktijkboek ROM in de ggz II

Redactie: V. Buwalda e.a. (2013)

Utrecht: de Tijdstroom, 195 p.

Dit boek is bestemd voor alle professionals in de ggz die patiënten behandelen en begeleiden en daarbij Routine Outcome Management (ROM) toepassen. Ook managers en projectleiders kunnen hun voordeel doen met dit tweede praktijkboek over ROM in de ggz.

Verliefd op mijn therapeut

Door: E. van Marle (2013)

Nijkerk: Van Brug, 246 p.

Een cliënte wordt tot over haar oren verliefd op haar therapeut en raakt vervolgens geestelijk geheel afhankelijk van hem. Dit boek maakt inzichtelijk hoe haar dit kon gebeuren en hoe ze er weer overheen kwam.

Teams van de toekomst

Door: J. van der Schoor en G. van de Wiel (2013)

Den Haag: Academic Service, 191 p.

In dit boek schetsen de auteurs hoe de teams van de toekomst eruitzien. Wat zijn de nieuwe dilemma's in teams, hoe werkt de virtuele realiteit door in teams, en hoe geven we eigenlijk leiding aan het nieuwe samenwerken?

Zingevende gespreksvoering

Door: M. Vosselman en K. van Hout (2013)
Amsterdam: Boom, 141 p.

Hoewel het thema 'zingeving' volop leeft onder professionele hulpverleners, ervaren velen een 'methodische onhandigheid' zodra er zinragen ter sprake komen. Dit boek biedt vaardigheden, technieken en werkvormen voor de vakkundige begeleiding bij zinragen.

Mama, hoe zeg ik nee?

Door: D. Pieterse (2013)
Antwerpen: Witsand, 191 p.

Dit boek biedt een methode om kinderen assertiviteit en weerbaarheid bij te brengen. Het kind zelfvertrouwen laten voelen, daar gaat het om volgens de auteur, die oefeningen en werkvormen heeft ontwikkeld om dat doel te bereiken.

Tweede trauma

Aafje

Door: P. Custers (2013)

Landelijke Stichting Zelfbeschadiging/Boekenplan, 196 p.

Recensent: Corrien Dam

Zijn hulpverleners in staat volwassenen te helpen die in hun jeugd seksueel misbruikt en mishandeld zijn? Uit het als waar gebeurd gepresenteerde verhaal *Aafje* van journalist Paul Custers blijkt dat de psychiatrische hulpverlening hopeloos faalt. Misschien wordt dat onvermogen wel het beste geïllustreerd door de lange lijst achter in het boek van (gedwongen) opnamen, ambulante behandelingen en de karrenvracht aan pillen die Aafje heeft geslikt. Vanaf 1999 tot en met 2011 is Aafje honderden keren behandeld voor suïcidepogingen en diepe snijwonden die ze zichzelf toebracht.

Zes maanden lang luisterde Custers naar de inmiddels 51-jarige moeder van vier kinderen. Het is een onthutsend verslag geworden van een door incest verscheurd leven van een vrouw die pas na de geboorte van haar dochter overspoeld wordt door herbelevingen. Vanaf dat moment beheersen stemmen, angst en zelfbeschadiging Aafjes leven, en vangt haar eindeloze zoektocht naar de juiste behandeling aan. In plaats van hulp bezorgt de weinig empathische hulpverlening Aafje echter een tweede trauma. Soms zit ze weken opgesloten in de isoleer vanwege personeelsgebrek en ook wordt ze op de Spoedeisende Hulp zonder verdoving gehecht onder het mom van 'eigen schuld, dikke bult'. Maar Aafje vindt het nog wel het ergste dat behandelaars niet willen of durven toegeven dat ze zich geen raad weten met haar jeugdtrauma's.

Gelukkig laat het boek ook zien wat wel werkt, namelijk een opmerkelijke therapie van traumatherapeute Katharina. Zij gelooft in Aafje, accepteert haar suïcidepogingen en zelfbeschadiging, maar houdt haar ook een spiegel voor. Katharina's methode om Aafje de regie over haar stemmen te geven, is even onorthodox als doeltreffend: Aafje krast letterlijk de stemmen een voor een op een vel papier weg, en zo verdwijnt zelfs haar vaders stem uit haar hoofd. Na twaalf jaar psychiatrie blijkt ze in staat zich te ontwikkelen tot iemand die weer zin geeft aan haar leven.

Aafje is onmiskenbaar een aanklacht tegen de psychiatrie, die er maar niet in lijkt te slagen met zelfbeschadiging om te gaan. Hoewel het een goed gedocumenteerd boek is, is het de vraag of het aanzet tot betere hulp. Custers' pogingen tot een weerwoord strandden nagenoeg allemaal, met als gevolg dat het boek weggezet kan worden als eenzijdig en anekdotisch. En dat verdient Aafje niet.

Corrien Dam is coach en journalist. E-mail: corriendam@casema.nl

Apanta-academy: nét even anders

*kwaliteit in leren • persoonlijke aanpak
kleine groepen • mooie omgeving
ontmoeting • verdieping en inspiratie*

Opleidingen & nascholing in persoonsgerichte, psychodynamische en systeemtherapie

- **Clëntgerichte Psychotherapie (VCgP)**
Basisopleiding: start: 14 februari 2014
Voortgezette Opleiding: start: 12 september 2014
- **Emotion Focused Training (EFT) for individuals**
door Robert Elliot of Jeanne Watson
EFT level II: start 24 januari 2014
EFT level III: start 17 maart 2014
EFT level I: 29,30,31 oktober 2014
- **EFT Masterclasses**
EFT for Depression: 6 februari 2014
Open Marker Work in EFT: 6 juni 2014
EFT for Complex Trauma: 3 en 4 oktober 2014
door Antonio Pascual Leone
- **Basisopleiding Systeemtherapie**
Inleiding: start 5 september
Verdieping: start 16 januari 2015

Informatie, compleet aanbod en aanmelding:
www.apanta-academy.nl

Voor alle scholing wordt accreditatie aangevraagd

www.apanta-academy.nl

In samenwerking met samen1: www.samen1.nl

11congressen.nl

Workshops en congressen
op het gebied van psychologie, psychiatrie
en psychotherapie

ASS bij volwassenen

Congres donderdag 23 januari 2014

Nieuwe ontwikkelingen in behandeling van autismespectrumstoornissen

Aan bod komen interventies zoals
cognitieve gedragstherapie, schematherapie,
mindfulness, klinische behandelingen,
zelfredzaamheidstraining, partnercursus,
levensloopbegeleiding. En er is aandacht voor
comorbide stoornissen en handelingsgerichte
diagnostiek.

Deelname kost € 249,-
inclusief btw én het handboek
Behandeling van volwassenen met een ASS.

In samenwerking met Hogrefe Uitgevers

Werkgeheugen bij kinderen

Congres dinsdag 1 april 2014

Trainingsprogramma's en interventies voor kinderen met werkgeheugenproblemen

Alles over trainingsprogramma's zoals
Cogmed, Braingame Brian en Jungle Memory
op een congres bijeen!

Sprekers zijn Berrie Gerrits, Paul Eling,
Sammy Roording & Dorine Slaats, Pier Prins,
Mariët van der Molen en Wijnand Dekker.

Deelname kost € 249,- inclusief btw én boek,
zie de website voor meer informatie.

Locatie: Jaarbeurs, Utrecht

Meer informatie of inschrijven?

www.11congressen.nl

ESSAY

HONDERD JAAR BEHAVIORISME: HIEP, HIEP HOERA?

Een eeuw geleden pleitte John Broadus Watson voor een revolutie in de psychologie. De psycholoog zou niet langer de innerlijke belevingswereld van de mens moeten willen meten maar zich juist op gedrag moeten richten. Gedrag kan direct en objectief worden gemeten én kan worden voorspeld. Watson noemde zijn overtuiging behaviorisme. Maar wat is behaviorisme nu eigenlijk en hoe relevant is het nog?

In 1913 beargumenteerde John Broadus Watson (1878-1958) in een lezing aan de Columbia University in New York dat de psycholoog gedrag en niet zozeer bewustzijn dient te bestuderen.

Watson muntte er zijn *behaviorisme*. In datzelfde jaar nog publiceerde hij een bewerking van zijn lezing in het door hemzelf geredigeerde vakblad *Psychological Review*. Dit artikel draagt de titel *Psychology as the Behaviorist Views it* (Watson, 1913) en markeert de geboorte van het behaviorisme.

Aan het begin van de twintigste eeuw maakte de jonge onderzoeker Watson een bliksemcarrière binnen de experi-

mentele psychologie. Watson was als vergelijkend psycholoog geïnteresseerd in het gedrag en de cognitieve en perceptuele vermogens van dieren. Zo voerde hij een serie bijzondere veldstudies uit naar de vraag hoe sternen hun nesten weten terug te vinden (Dewsbury, 1994; Watson, 1908). Toen in 1908 James Mark Baldwin een dierexperimenteel laboratorium oprichtte aan de psychologie-faculteit van de Johns Hopkins universiteit in Baltimore, vroeg hij de talentvolle Watson om in dit lab te komen werken. Watson stemde toe. Een jaar later werd Baldwin betrap op bordeelbezoek. Baldwin zag zich gedwongen ontslag te nemen en hij verzocht de pas 31 jaar

oude Watson zijn plek in te nemen. Watson werd daarmee niet alleen hoofd van de psychologieafdeling, hij nam ook Baldwins redacteurschap van het toen al gezaghebbende *Psychological Review* over (Buckley, 1989). Vanuit die positie ontwikkelde en propageerde Watson zijn behaviorisme, een stroming binnen de psychologie die vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw de Amerikaanse psychologie decennialang zou beheersen.

Van Watsons orthodoxe behaviorisme lijkt weinig over. Ik vermoed (zonder data overigens) dat er nog maar weinig zelfverklaarde behavioristen zijn onder de experimenteel psychologen. Maar dat betekent niet dat behaviorisme

Ik vermoed dat er weinig zelfverklaarde behavioristen zijn onder de experimenteel psychologen

is verdwenen. In dit artikel schets ik de geschiedenis van het behaviorisme en betoog ik dat het in verschillende vormen nog steeds een belangrijke rol speelt binnen de psychologie, ook al herkennen we het niet altijd als zodanig.

WAT WILDE WATSON?

In *Psychology as the Behaviorist Views it* herinnert Watson zich een bezoek van een vooraanstaand psycholoog aan zijn dierexperimentele lab in Johns Hopkins. *'I shall always remember the remark one distinguished psychologist made as he looked over the color apparatus designed for testing the responses of animals to monochromatic light in the attic at Johns Hopkins. It was this: "And they call this psychology!"'* (Watson, 1913, p.163).

Psychologie was ooit gedefinieerd als de studie van het bewustzijn en niet alle psychologen zagen de relevantie van Watsons vergelijkende psychologie. Maar Watson was het zat het belang van zijn gedragsonderzoek te verdedigen en koos de aanval. Hij wilde erkenning. Watson wilde zich niet langer schikken naar de toen geldende definitie van de psychologie als de wetenschap van het bewustzijn of de geest. Psychologie moest maar worden herdefinierd als de studie van gedrag.

De studie van het bewustzijn vereist introspectie. De proefpersoon is zowel meetinstrument als onderzoeker wanneer hij zijn eigen bewustzijnstoestanden beschrijft. Introspectie is niet eenvoudig en daarom kon niet iedereen ook zomaar proefpersoon zijn. Men moest speciaal getraind zijn in de introspectieve methode. Watson (1913) wijst in zijn behavioristisch manifest op het feit dat wanneer de ene psycholoog niet de bevindingen van de andere psycholoog wist te repliceren, men elkaar over en weer beschuldigde de eigen proefpersonen niet goed te hebben opgeleid in de kunst van de introspectie.

Dat leverde de psychologie – buiten eindeloze discussies – bitter weinig op, aldus Watson.

De introspectieve methode is een subjectieve, onbetrouwbare onderzoeksmethode die zich niet leent voor experimenteel onderzoek. Psychologie was in de ogen van Watson (1913) een hopeloos subjectieve wetenschap, in zoverre men het al een wetenschap kon noemen. Steeds meer psychologen, vooral Amerikanen, waren hier aan het begin van de twintigste eeuw ontevreden over en pleitten voor een uitbanning van de introspectieve methode (bijv. Dunlap, 1912). Watson was slechts een van die psychologen, maar hij ging in 1913 veel verder dan de meeste van zijn collega's. Psychologen moeten volgens Watson bewustzijn gewoon laten voor wat het is. Ze moesten het accepteren als noodzakelijke uitrusting van de onderzoeker, doch niet langer als onderwerp van onderzoek. In plaats daarvan zou de psycholoog zich moeten richten op gedrag. In tegenstelling tot bewustzijnsprocessen kan iedereen gedrag zien en direct meten. Het is een objectieve maat en staat volgens Watson (1913; 1917) een meer omvattende en relevante psychologie toe. Het noopt een verschuiving van perspectief; van een psychologie van de innerlijke beleving naar een *psychology of the other one* (Meyer, 1921)¹.

Een psychologie als de studie van gedrag zou onderzoek toestaan bij Alzheimerpatiënten, autistische kinderen, muizen en zelfs amoeben. *'The behaviorist, in his efforts to get a unitary scheme of animal*

response, recognizes no dividing line between man and brute.' (Watson, 1913, p.158)

Sommige psychologen hielden zich in die tijd met vragen bezig zoals hoeveel intensiteiten grijs men zich kan voorstellen. Dat zijn intellectuele problemen met weinig of geen praktische implicaties. Behavioristen daarentegen houden zich volgens Watson met *echte* problemen bezig. Een voorbeeld. Neemt de betrouwbaarheid van een ooggetuigenis af naarmate het langer geleden is dat de ooggetuige een misdaad waarnam? Om zulke vragen te kunnen beantwoorden hoeft een psycholoog over de veronderstelde bewustzijnsstroom *an sich* geen enkele uitspraak te doen. Maakt het dat minder psychologie? Volgens Watson niet.

Watson is eerlijk. In de slotparagraaf van zijn manifest geeft hij toe bevooroordeeld te zijn. Als vergelijkend psycholoog bestudeerde hij dieren en was hij gebonden aan gedragsonderzoek. *'I have devoted nearly twelve years to experimentation on animals. It is natural that such a one should drift into a theoretical position which is in harmony with his experimental work.'* (Watson, 1913, p.177)

Een vergelijkend psycholoog kan eenvoudig bepalen of bijvoorbeeld een zeeanemoon habituatie vertoont door het gedrag van de zeeanemoon bij herhaalde prikkeling nauw te observeren (bijv. Jennings, 1906). Waarom zou deze psycholoog zich geroepen moeten voelen te speculeren over de bewustzijnsstroom van een zeeanemoon? Is het wel zo interessant om te peinzen over de mate van

bewustzijn in een zeeanemoon? Watson meende van niet (Skinner, 1959; 1963). Let wel, Watson ontkende geenszins het bestaan van het bewustzijn. Hij besloot het in zijn onderzoek simpelweg te negeren (Barrett, 2012; Morris & Todd, 1999).

PLAATS VAN DE GECONDITIONEERDE REFLEX

Het behaviorisme wordt sterk geassocieerd met conditioneringsonderzoek. En dat is niet zo raar. De meeste behavioristen deden onderzoek naar conditioneringsprocessen. In verschillende geschiedenishandboeken wordt dan ook Watsons behaviorisme besproken in de context van het onderzoek van Ivan Pavlov (klassiek conditioneren) en Edward Thorndike (Wet van Effect, instrumenteel conditioneren; zie bijvoorbeeld Boon, 2004; Kolk, 1994). Toch is het belangrijk te beseffen dat de studie naar associatief leren reeds lang voor Watsons behaviorisme bestond (Hilgard & Marquis, 1940). Watson (1913) rept in zijn behavioristisch manifest met geen woord over het conditioneringswerk van Pavlov of dat van Thorndike. Sterker, Watson had niet veel op met de door Thorndike eerder geformuleerde Wet van Effect (Hilgard & Marquis).

De juiste context voor Watsons behaviorisme is niet zozeer conditioneringstheorie maar het werk van de Duitse bioloog Jacques Loeb. Watson studeerde aan de universiteit van Chicago. Daar volgde hij onder meer de cursus fysiologie bij Loeb, die uit onvrede over het toenemende militarisme in zijn vaderland naar Amerika was verhuisd (Osterhout, 1928). Loeb deed onderzoek naar dierlijke tropismen, gedrag als automatische reactie op specifieke prikkels uit de omgeving. Loeb zocht naar de meest eenvoudige verklaringen voor diergedrag en was ervan overtuigd dat veel van dat gedrag bijkans mechanisch is: een externe

prikkel ontlokt direct een responspatroon. Daarmee leek Loeb bewustzijn (althans bij dieren) te willen ontkennen, maar hij wilde de mogelijkheid daarvan niet geheel uitsluiten. Volgens Loeb (1902) kon men enig bewustzijn in een organisme veronderstellen als men zou kunnen aantonen dat het beschikt over een associatief geheugen. Dat is waar een vergelijkende psycholoog als Watson zich mee bezig zou moeten houden, aldus Loeb.

De soms radicale ideeën van Loeb hadden grote invloed op de jonge Watson. Wetenschap had volgens Loeb niets van doen met waarheidsvinding; het ging in de wetenschap om het vorsen van functionele relaties tussen gebeurtenissen (Osterhout, 1928), om voorspellen en controle. Welke prikkel veroorzaakt welk gedrag? Deze kijk op wetenschap is evident in Watsons behaviorisme. Loeb had het zo kunnen bedenken (Morris & Todd, 1999).

Pas wanneer Watson in 1915 wordt verkozen als voorzitter van de *American Psychological Association* (APA), verwijst hij expliciet naar conditioneringsonderzoek. De rede wordt in 1916 gepubliceerd. Hij bespreekt in dit artikel vooral werk in de lijn van Vladimir Bechterev. Bechterev was een psychiater in Sint Petersburg en was zeer geïnteresseerd in het conditioneringsonderzoek van zijn collega Pavlov. Bechterev probeerde in het begin van de twintigste eeuw de speekselreflex te conditioneren bij mensen, maar dat bleek nog niet zo eenvoudig. Hij besloot daarom een andere reflex te conditioneren, een zogeheten associatiemotorreflex. In sommige studies liet hij de proefpersoon met een blote voet rusten op een metalen plaat. Deze plaat zette hij dan af en toe onder stroom en liet daarbij tegelijkertijd een geluid horen, bijvoorbeeld het rinkelen van een bel. De proefpersoon licht zijn voet op bij het krijgen van een

schok en deze reflex treedt na verloop van tijd al op bij alleen nog maar het horen van de bel. Later laat Bechterev de proefpersoon eenvoudig zijn vinger op de plaat leggen en meet hij de terugtrekreflex bij het horen van de bel (Bechterev, 1928). De precieze details van dit werk waren niet bekend voor Watson, maar hij was er zeer door geïntrigeerd. Samen met zijn jonge collega Karl Lashley voerde hij enkele studies uit, geënt op Bechterevs reflexologie. In Baltimore slaagden Lashley en Watson er in om Bechterevs associatieve terugtrekresponsen met succes te repliceren.

Watson (1916) stelt conditioneringsonderzoek voor ter vervanging van de introspectieve methode, maar hij ziet conditionering niet als het enige waarlijke onderzoeksparadigma van de behaviorist. Hij voert verschillende studies uit naar het conditioneren van angstreacties (zie Watson & Rayner, 1920). En het conditio-

‘And they call this psychology!’

neringsonderzoek zou weldra, net als het behaviorisme, een belangrijke plaats innemen in de Amerikaanse experimentele psychologie. Maar Watson zelf heeft zich nooit beperkt tot conditioneringsonderzoek. Zo voerde hij als majoor in het leger nog onderzoek uit naar de effectiviteit van gezondheidsvoorlichtingsfilmpjes en het effect van zuurstoftekort op menselijke prestaties (Morris & Todd, 1999).

ZELFBEWUSTE BEHAVIORIST

In geschiedenisboeken wordt vaak de indruk gewekt dat behaviorisme de gehele experimentele psychologie decennialang domineerde. Dat is niet helemaal waar. Het duurde even voordat Watsons behaviorisme aansloeg en de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het behaviorisme vooral een Amerikaanse aangelegenheid bleef (Boakes, 1984; Mandler, 2002). De belofte van voorspelling en controle van gedrag sloot mooi aan bij de *'practical bent of the American mind'* (Pavlov, 1927, p.5) en vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw lijken alle Amerikaanse psychologen zich plots te hebben bekeerd tot het behaviorisme. Maar ze zijn het onderling nooit eens, zo merkte Boring (1950) op.

De nieuwbakken behavioristen bleken zelden hetzelfde onder behaviorisme te verstaan als Watson zelf. Veel discussie tussen Watson en deze neobehavioristen was niet langer mogelijk, want Watson werkte niet meer in een academische setting. Hij was in 1920 een buitenechtelijke affaire begonnen met zijn student Rosalie Rayner en hij wilde scheiden. De affaire en de uiteindelijke scheiding werd breed uitgemeten in de pers en dat was teveel schandaal voor het universiteitsbestuur van Johns Hopkins. Watson werd ontslagen en tot zijn eigen verbazing was er geen enkele universiteit bereid om hem in genade aan te nemen (Buckley, 1989).

Watson bleef nog tot 1930 boeken schrijven over behaviorisme. Hij behoudt

een talent voor polemieken, maar buiten de academische setting verliest hij voeling met de empirie. Watsons opvattingen worden extremer (Skinner, 1959). In zijn boeken bespreekt hij zijn eigen visie en verwijst hij niet naar het onderzoek van zijn voormalige vakbroeders (Morris & Todd, 1999).

Een van die collega's was Edward Chace Tolman, die in 1927 zijn eigen teleologische behaviorisme formuleert. Hij ontleende Freud de idee dat alle gedrag in wezen een doel dient. Tolman geloofde dat dit net zozeer gold voor zijn lab-ratten. Tolman probeerde zich voor te stellen wat hij als proefdier zou doen in een gegeven experimentele situatie (Tolman noemde zichzelf ooit een cryptofenomenoloog; Barrett, 2012). Hij zag niet hoe hij zonder hypothetische constructen als 'doelen' en 'verwachtingen' associatief leren en gedrag zou kunnen verklaren. Voor zover een associatief geheugen bewustzijn verraadt (zoals Loeb had beweerd) bestudeerde Tolman, een zelfverklaard behaviorist, dus bewustzijnsprocessen. Dat beseft Tolman terdege, maar hij zag er geen probleem in zolang hij zijn hypothetische constructen maar kon operationaliseren in direct observeerbare gedragingen (Tolman, 1927a,b).

Operationisme vormde de manier om zelfs bewustzijnsprocessen objectief te kunnen bestuderen. En dat deden de verschillende behavioristen na Watson dan ook. Binnen de conditioneringstheorie bestudeerde Hull (1951) motivatie, deed

Tolman (1952) onderzoek naar verwachtingen en *beliefs*, bestudeerde Mowrer (1960) hoop en angst, deed Amsel (1958) onderzoek naar frustratie en onderzochten Arthur en Carolyn Staats (1958) attitudevorming². Karl Lashley raakte, nadat zijn mentor Watson was ontslagen, hevig geïnteresseerd in de neurofysiologische correlaten van cognitieve processen als leren, geheugen en aandacht. Het is duidelijk dat de verschillende behavioristen bewustzijn negeerden noch ontkenden. Ze deelden bewustzijn op in afzonderlijke elementen en operationaliseerden elk stukje in termen van gedrag (bijv. Lashley, 1923; Tolman, 1927b). Hierover merkte Boring (1950, p.658-659) op dat *'it turns out that the behaviorist can eat the cake of consciousness and have it too'*.

De enige behaviorist die in navolging van Watson besloot bewustzijn volkomen te negeren, was Burrhus Skinner. Het is een misvatting te veronderstellen dat Skinner mens en dier als een lege, zwarte doos zag. Het is ook een misvatting dat Skinner bewustzijn ontkende (Todd, Morris & Todd, 1983). Hij zag alleen niet hoe concepten als bewustzijn en geest van enige toegevoegde waarde konden zijn voor het begrijpen en beheersen van gedrag.

Natuurlijk, wanneer een organisme leert, dan zullen er allerlei veranderingen optreden in het brein van dit organisme. Dat spreekt voor zich, maar Skinner liet onderzoek hiernaar graag over aan fysiologen. Bovendien is de reductie van gedrag tot neurale processen nog steeds geen verklaring voor dat gedrag (Skinner, 1953). Bewustzijn, of de geest, zou men kunnen beschouwen als een door de mens geconstrueerde manier van spreken ter verklaring van zijn doen en laten (Barrett, 2012; Skinner, 1963). En zulk mentalisme zou alleen maar afleiden van de analyse van de functionele relatie tussen gedrag en omgeving (Moore,

Psychologen moeten volgens Watson bewustzijn laten voor wat het is

Watson ontkende geenszins het bestaan van het bewustzijn

2011). Dit lijkt meer op het behaviorisme dat we kennen uit de handboeken³, maar wat die boeken zelden duidelijk maken, is dat Skinner toch een atypische psycholoog en behaviorist was (Eelen, Perreijn & Havermans, 2007).

Chomsky (1959) uitte fikke kritiek op het behaviorisme in zijn recensie van *Verbal Behavior* (Skinner, 1957). Ook al betrof die kritiek een karikatuur van Skinners visie op taalontwikkeling (Chomsky gaf later toe zijn recensie goeddeels te hebben geschreven voordat *Verbal Behavior* werd gepubliceerd; Watrin & Darwich, 2012), het feit dat Skinner nooit de moeite nam om te reageren, overtuigde Chomsky van zijn gelijk (zie Chomsky, 1967). Kolk (1994) gaat zelfs bijna zover te beweren dat Chomsky het behaviorisme in de ban deed met een enkele boekrecensie (zie ook Mandler, 2002). De humanisten deden er in de jaren zeventig van de vorige eeuw nog een schepje bovenop door het behaviorisme af te schilderen als een ouderwetse en achterhaalde school van psychologen die bewustzijn en aangeboden capaciteiten ontkent (Berlyne, 1975). Erger nog, behaviorisme was 'wrong theoretically, wrong technically, wrong morally and wrong politically' (Rowan, 1973 in Berlyne, 1975, p.70). Dit klimaat voedde een afkeer voor het behaviorisme en schonk daarmee ruimte aan de opkomen- de cognitieve psychologie.

Veel geschiedenisboeken doen het voorkomen alsof de cognitieve psychologie de plaats heeft ingenomen van de eens zo dominante behavioristen. Met de cognitieve revolutie zou onderzoek naar bewustzijn terugkeren in de psychologische wetenschap. Maar zoals ik hierboven al aangaf, is onderzoek naar bewustzijnsprocessen, motivatie, emoties en attitudes nooit echt verdwenen uit de psychologie. Ook niet bij de behavioristen. De tegenwoordig zo populaire vakgebieden als cognitieve psychologie

en neurocognitie zijn onmiskenbaar schatplichtig aan het behaviorisme, aan behavioristen als Lashley en Tolman. Het behaviorisme is in deze zin niet dood, het heet alleen niet langer zo. Maar een naamsverandering valt nauwelijks een revolutie te noemen. Berlyne (1975, p.72) wees hier lang geleden al op: *'If behaviourism is neither a sinister conspiracy to subvert society nor the sole hope of solving all society's problems, if it is merely the scientific study of behaviour from a psychobiological point of view, then behaviourism is not only compatible with, but inclusive of, what many, if not most, contemporary psychological researchers are doing, including many who polemicise against behaviourism.'*

HOERA!

Watson (1913, p.164) waarschuwde dat wanneer de psychologie zich niet zou buigen naar zijn behaviorisme: *'two hundred years from now, [...], psychology will still be divided on the question as to whether auditory sensations have the quality of "extension", whether intensity is an attribute which can be applied to color, whether there is a difference in "texture" between image and sensation'.*

We zijn 'pas' honderd jaar verder, maar het is duidelijk dat geen enkele psycholoog zich nog met kwesties bezighoudt als de ervaren textuur van een gewaarwording. Een cognitief psycholoog bestudeert bewustzijnsprocessen die hij operationaliseert in termen van gedrag, meestal reactietijden op een of andere aandachtstaak, of indicatoren van hersenactiviteit zoals *event related poten-*

tials of blood oxygenation level dependent- contrasten in fMRI-studies. De experimenteel psycholoog is een behaviorist, ook al meent hij van niet. Toegegeven, de huidige fundamentele experimentele psychologie bekommert zich weinig om de praktische toepasbaarheid van haar bevindingen. Welke directe praktische implicaties zijn er bijvoorbeeld te verwachten van de recente bevinding dat de *right inferior frontal gyrus* (een bepaald hersengebied) betrokken is bij prestatie op een motorinhibitietask (Hughes et al., 2013)?

Watson (1913) maakte zich hard voor toegepaste psychologie. Hij pleitte voor een minder intellectueel en meer praktisch relevante wetenschap. Watsons orthodoxe behaviorisme zou in dienst moeten staan van een 'nuttige' psychologie. Het is belangrijk het behaviorisme los te zien van dit meer ideologische streven van Watson. De psychologie had Watson helemaal niet nodig om het nut van toegepaste psychologie in te zien.

Dat neemt niet weg dat het behaviorisme in belangrijke zin heeft bijgedragen aan 'nuttige' psychologie. Het behavioristische gedachtegoed vormde bijvoorbeeld de basis voor Albert Bandura's *social learning theory*. Bandura (1977) bouwde voort op het werk van associatieve leertheoretici door te stellen dat men tevens gedragingen kan leren door het observeren van anderen. Bekrachtigingen, en dan vooral sociale zoals complimenten of aanmoedigingen, spelen binnen dit model nochtans een belangrijke rol bij

Het is een misvatting dat Skinner bewustzijn ontkende

het bestendigen van nieuwe afgekeken gewoonten. De sociale leertheorie vormt weer de basis voor vele tegenwoordig zo populaire vaardigheidstrainingen, zoals verschillende managementcursussen en personeelstrainingen (Taylor, Russ-Eft & Chan, 2005).

Het nu nog meest zichtbare succes van het behaviorisme betreft psychotherapie. In de klinische praktijk van de gedragstherapeut behoren extinctie, functionele analyse en bekrachtiging nog steeds tot het vocabulaire. Waarom eigenlijk? Roediger (2004) geeft hier een simpel antwoord op: behaviorisme werkt. Gedragstherapie liet tamelijk lang op zich wachten (Eelen et al., 2007; Wolpe & Plaud, 1997), maar het is uiterst effectief. Therapieën gebaseerd op Pavlovianse extinctie en contraconditionering vormen nu al jaren de gouden standaard voor het succesvol behandelen van angststoornissen, variërend van spinnenfobie tot dwangstoornis (Eelen et al., 2007). Maar ook het bekrachtigen van gedrag is in de klinische praktijk vaak erg nuttig. Zo is alternatieve bekrachtiging een succesvolle manier gebleken om drugsverslaving te behandelen (zie Higgins & Lussier, 2004).

TOT SLOT

Boring (1950) stelde vast dat met het definitief uit de mode raken van de introspectieve methode in de jaren dertig van de vorige eeuw psychologen minder de noodzaak voelden om zich behaviorist te

noemen. Na het overlijden van Clark Hull in 1952 en Edward Tolman in 1957, nam ook de interesse in conditioneringsonderzoek gestaag af.

Het behaviorisme is al vaak om verschillende redenen doodverklaard (zie Wyatt, Hawkins & Davis, 1986), maar dergelijke overlijdensberichten berustten veelal op een verkeerd begrip van wat behaviorisme is. Behaviorisme – ook dat van Watson – is in de kern niet anders dan de grondstelling dat gedrag de centrale uitkomstmaat dient te zijn in psychologisch onderzoek. Er zijn weinig onderzoekers die pleiten voor meer subjectiviteit in de psychologie. Het omgekeerde is eerder waar (bijv. MacLeod, 1993).

Watson beloofde met zijn behaviorisme een meer praktische en relevante psychologie. Die belofte is deels ingelost.

Watson beloofde echter ook een meer objectieve wetenschap wanneer de psycholoog zich zou beperken tot het bestuderen van gedrag. Gedrag is immers een natuurverschijnsel dat objectief kan worden gemeten. Psychologie is tegenwoordig zeer zeker de studie van gedrag. Hoewel men het bewustzijn niet is vergeten, leidt men bewustzijnsprocessen af door functionele relaties tussen omgeving en gedrag te bepalen, of door breinactiviteit direct te meten en te correleren met gedrag. 'Behaviorism won,' aldus Roediger, (2004).

In 1957 besluit de APA Watson een ereprijs toe te kennen als erkenning voor zijn belangrijke bijdrage aan de evolutie van de psychologie als wetenschap. Watson reist samen met zijn zoon James naar New York voor de prijsuitreiking. Maar eenmaal in New York krijgt de dan 79-jarige Watson het te kwaad. Bang om ten overstaan van zijn vroegere collega's door emoties te worden overmand, laat hij zijn zoon de prijs voor hem in ontvangst nemen (Morris & Todd, 1999).

Watson overlijdt een jaar later.

OVER DE AUTEUR

Dr. Remco C. Havermans is universitair docent aan de afdeling Clinical Psychological Science van de faculteit Psychology & Neuroscience van de Universiteit Maastricht. E-mail: r.havermans@maastrichtuniversity.nl.

Summary

BEHAVIORISM'S CENTENNIAL: HIP, HIP, HURRAY!
R. C. HAVERMANS

John Broadus Watson proposed his behaviorism a century ago. Psychology should rid itself of the introspective method. Moreover, it should move away from studying consciousness or the mind and instead research behavior. Behavior as a natural phenomenon allows for objective study. The present article outlines the history of behaviorism and how it has significantly shaped psychology as we know it today. It is argued that behaviorism triumphed in the sense that experimental psychology of today is no longer characterized by endless debates on presumed structures of the mind, but by essentially methodological behaviorism. One still studies mental processes, but the mind is carefully reduced to elements that are defined in terms of behavior. Furthermore, as Watson promised a hundred years ago, behaviorism has contributed to a more objective, inclusive, and practically relevant psychological science.

NOTEN

1 De psychology of the other one laat zich duiden in de volgende mop. Twee behavioristen lopen elkaar tegen het lijf. De ene behaviorist vraagt aan de andere: 'Hee, hoe gaat het?' Waarop de andere behaviorist antwoordt: 'Uitstekend, maar zeg eens, hoe gaat het met mij?'

2 Ik zal nooit vergeten hoe een anonieme beoordeelaar conditioneringstheorie kwalificeerde als "a psychologically 'empty' theory" waarbinnen "effects of beliefs on outcomes and perceived control, attributions and expectations" worden ontkend.

3 Op YouTube staat een gecompileerd filmpje waarin neurowetenschapper Robert Sapolsky een college geeft over behaviorisme en waarbij zijn uitspraken worden gecontrasteerd met beweringen van Skinner zelf die antwoorden geeft op vragen uit een publiek: http://www.youtube.com/watch?v=W9Tq_ijscWQ

Literatuur

- Amsel, A. (1958). The role of frustrative nonreward in noncontinuous reward situations. *Psychological Bulletin*, 55, 102-119.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Barrett, L. (2012). Why behaviourism isn't Satanism. In J. Vonk & T.K. Shackelford (Red.), *The Oxford Handbook of Comparative Evolutionary Psychology* (p. 17-38). Oxford: Oxford University Press.
- Bechterev, V.M. (1928). *General principles of human reflexology. An introduction to the objective study of personality*. New York: International Publishers.
- Berlyne, D.E. (1975). Behaviourism? Cognitive theory? Humanistic psychology? To Hull with them all. *Canadian Psychological Review*, 16, 69-80.
- Boakes, R. (1984). *From Darwin to behaviourism: Psychology and the minds of animals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boon, L. (2004). *De geschiedenis van de psychologie*. Amsterdam: Boom.
- Boring, E.G. (1950). *A history of experimental psychology* (2^e ed.). New York: Appleton-Century Crofts.
- Buckley, K.W. (1989). *Mechanical man: John Broadus Watson and the beginnings of behaviorism*. New York: Guilford Press.
- Chomsky, N. (1959). A review of B. F. Skinner's Verbal Behavior. *Language*, 35, 26-58.
- Chomsky, N. (1967). Preface to "A review of B. F. Skinner's Verbal Behavior". In L.A. Jakobovits & M.S. Miron (Red.), *Readings in the Psychology of Language* (p.142-143). Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Dewsbury, D.A. (1994). John B. Watson: Profile of a comparative psychologist and proto-ethologist. In J.T. Todd & E.K. Morris (Red.), *Modern perspectives on classical and modern behaviorism* (pp.141-144). Westport: Greenwood.
- Dunlap, K. (1912). The case against introspection. *Psychological Review*, 19, 404-413.
- Eelen, P., Perreijn, S. & Havermans, R.C. (2007). Leertheoretische modellen van psychopathologie. In H.T. van der Molen, S. Perreijn & M.A. van den Hout (Eds.), *Klinische psychologie: Theorieën en psychopathologie* (p.107-166). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Higgins, S. & Lussier, H. (2004). Clinical implications of reinforcement as a determinant of substance use disorders. *Annual Review of Psychology*, 55, 431-461.
- Hilgard, E.R. & Marquis, D.G. (1940). *Conditioning and learning*. New York: Appleton-Century.
- Hughes, M.E., Johnston, P.J., Fulham, W.R., Budd, T.W. & Michie, P.T. (2013). Stop-signal task difficulty and the right inferior frontal gyrus. *Behavioural Brain Research*, 256, 205-213.
- Hull, C.L. (1951). *Essentials of behavior*. New Haven: Yale University Press.
- Jennings, H.S. (1906). *Behavior of the lower organisms*. New York: Columbia University Press.
- Kolk, H. (1994). *Actief en passief bewustzijn. Korte voorgeschiedenis van de cognitieve psychologie*. Rotterdam: Ad. Donker.
- Lashley, K.S. (1923). The behavioristic interpretation of consciousness. *Psychological Review*, 30, 237-272.
- Loeb, J. (1902). *Comparative physiology of the brain and comparative psychology*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- MacLeod, C. (1993). Cognitions in clinical psychology: Measures, methods, or models? *Behaviour Change*, 10, 169-195.
- Mandler, G. (2002). Origins of the cognitive (r)evolution. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 38, 339-353.
- Meyer, M.F. (1921). *The Psychology of the Other One*. Columbia: The Missouri Book Company.
- Moore, J. (2011). Behaviorism. *The Psychological Record*, 61, 449-464.
- Morris, E.K. & Todd, J.K. (1999). Watsonian behaviorism. In W. O'Donohue & R. Kitchener (Red.), *Handbook of Behaviorism* (p. 15-69). London: Academic Press.
- Mowrer, O.H. (1960). *Learning theory and behavior*. New York: Wiley.
- Osterhout, W.J.V. (1928). Jacques Leeb 1859-1924. *Journal of General Physiology*, 8, 9-92.
- Pavlov, I.P. (1927). *Conditioned Reflexes*. Oxford: Oxford University Press.
- Roediger, H.L. (2004, maart). What happened to behaviorism? *The Observer*, 17. Gedownload van <http://www.psychologicalscience.org>
- Skinner, B.F. (1953). *Science and Human Behavior*. New York: MacMillan.
- Skinner, B.F. (1957). *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Skinner, B.F. (1959). John Broadus Watson, behaviorist. *Science*, 129, 197-198.
- Skinner, B.F. (1963). Behaviorism at fifty. *Science*, 140, 951-958.
- Staats, A.W. & Staats, C. (1958). Attitudes established by classical conditioning. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 57(1), 37-40.
- Taylor, P.J., Russ-Eft, D.F. & Chan, D.W.L. (2005). A meta-analytic review of behavior modeling training. *Journal of Applied Psychology*, 90, 692-709.
- Todd, J.T., Morris, E.K. & Todd, J.K. (1983). Misconception and miseducation: Presentations of radical behaviorism in psychology textbooks, 2, 153-160.
- Tolman, E.C. (1927a). A behaviorist's definition of consciousness. *Psychological Review*, 34, 433-439.
- Tolman, E.C. (1927b). A new formula for behaviorism. *Psychological Review*, 34, 44-53.
- Tolman, E.C. (1952). A cognition motivation model. *Psychological Review*, 59, 389-400.
- Watrin, J.P. & Darwich, R. (2012). On behaviorism in the cognitive revolution: Myth and reactions. *Review of General Psychology*, 16, 269-282.
- Watson, J.B. (1908). The behavior of noddly and sooty terns. *Carnegie Institution Publications*, 103, 187-255.
- Watson, J.B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20, 158-177.
- Watson, J.B. (1916). The place of the conditioned-reflex in psychology. *Psychological Review*, 23, 89-116.
- Watson, J.B. (1917). An attempted formulation of the scope of behavior psychology. *Psychological Review*, 24, 329-352.
- Watson, J.B. & Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 3, 1-14.
- Wolpe, J. & Plaud, J.J. (1997). Pavlov's contributions to behavior therapy. *American Psychologist*, 52, 966-972.
- Wyatt, W.J., Hawkins, R.P. & Davis, P. (1986). Behaviorism: Are reports of its death exaggerated? *The Behavior Analyst*, 9, 101-105.

EEN AFGELEVERD

Hoe ver gaat de verantwoordelijkheid van de psycholoog na het afleveren van een rapport aan diens opdrachtgever? Vrij ver, ondervond Pieter, althans naar het oordeel van het College van Toezicht.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Al enige tijd gaat het niet zo lekker met Carel¹ op de school waar hij werkt. Er zijn samenwerkingsproblemen tussen Carel en zijn collega's. Er wordt een arbeidsdeskundige ingeschakeld, die op zijn beurt om een psychologisch onderzoek vraagt.

De opdracht komt bij Pieter terecht. De vraagstelling bestaat uit elf onderzoeksvragen, waarvan zes door Carel zelf zijn geformuleerd. De resterende vijf vragen komen van de opdrachtgever en hebben Carels instemming.

Pieter en Carel gaan aan de slag. De volgende stappen verlopen allemaal netjes en professioneel: het onderzoek zelf, de nabespreking, de voorlopige rapportage en het verwerken van de opmerkingen van Carel. Uiteindelijk wordt het verslag met toestemming van Carel naar de opdrachtgever verzonden. Boven het rapport staat: **VERTROUWELIJK** en aan het eind staat nogmaals vermeld dat het rapport vertrouwelijk is en niet zonder toestemming van de cliënt mag worden verspreid.

Tot zover verloopt alles volgens de regels van de kunst. Dan wordt er een

RAPPORT

bijeenkomst georganiseerd om de onderzoeksresultaten te bespreken. Bij dit gesprek zijn, naast Pieter en Carel, ook de arbeidsdeskundige, de arbo- en verzuimadviseur van de afdeling P&O en de leidinggevende van Carel aanwezig. Het wordt een onaangenaam gesprek voor Carel. Allereerst blijken alle aanwezigen te beschikken over het psychologisch rapport zonder dat hij voor deze verspreiding toestemming had gegeven. En dan blijkt ook nog dat het inmiddels over zijn ontslag gaat. Het verrast hem volkomen. Kort na het gesprek meldt hij zich ziek.

Dan besluit hij ook een klacht² bij het NIP in te dienen. Carel verwijt Pieter dat hij onvoldoende heeft gedaan om de verspreiding van het rapport tegen te gaan en hier ook tijdens het gesprek niet tegen geprotesteerd heeft.

Pieter wijst erop dat het vanaf het begin duidelijk was dat de arbeidsdeskundige de opdrachtgever was. Het rapport is dan ook met de toestemming van Carel naar hem opgestuurd. Dat het om een vertrouwelijk document gaat, staat ook nog eens in het rapport zelf vermeld. Aan de overige deelnemers van het gesprek heeft hij geen kopie gegeven. Verder vindt hij dat de arbeidsdeskundige het gesprek met Carel had moeten voorbereiden.

HET COLLEGE VAN TOEZICHT Het College meent dat Pieter twee zaken te verwijten valt. Hij had het gesprek met Carel beter moeten voorbereiden; op zijn initiatief vond dit gesprek in zijn aanwezigheid immers plaats. Ervan uitgaand dat de anderen niet over het rapport zouden beschikken, lag het voor de hand om vooraf af te spreken wat Pieter wel en niet over het onderzoek zou vertellen.

Verder vindt het College dat Pieter had moeten protesteren toen bleek dat alle aanwezigen een kopie hadden zonder dat dit met Carel was besproken. Pieter had moeten bespreken hoe verder te gaan met het gegeven dat het rapport zonder instemming verspreid was en dat daarmee de vertrouwelijkheid, waarvan Pieter te meende te mogen uitgaan, niet aanwezig was.

Het College acht de klacht op deze twee punten gegrond in het licht van de artikelen III.1.4.3 – *Inspanningen van de psycholoog om misbruik van rapportage tegen te gaan* – en III.3.2.5. – *Informatie bij het aangaan en voortzetten van de professionele relatie* – van de Beroepscode 2007 en geeft Pieter een waarschuwing.

WAT VALT OP? De verantwoordelijkheid van de psycholoog houdt niet op bij het afleveren van een rapport. Tegelijkertijd is dit wel het moment waarop de controle van de psycholoog sterk afneemt. De psycholoog moet als regel

uiteraard kunnen vertrouwen op de professionaliteit van de opdrachtgever. Zonodig dient dit apart onderzocht te worden door de psycholoog. Maar meestal eindigt het contact met de opdrachtgever bij het indienen van het onderzoeksverslag. Wat de opdrachtgever daarna met het rapport doet, ontrekt zich aan de waarneming van de psycholoog en dus aan zijn verantwoordelijkheid.

In dit geval had Pieter Carel geholpen door het gesprek zelf met hem voor te bereiden. Dit had Carel weerbaarder kunnen maken. Daarna kan in een gesprek, bedoeld om een psychologisch onderzoek toe te lichten, de psycholoog best sturend optreden. Dat het rapport al verspreid was, valt Pieter niet te verwijten, wel dat hij tegen deze gang van zaken niet geprotesteerd heeft. Hier lagen twee mogelijkheden voor de psycholoog om ook na het inleveren van het rapport het belang van de cliënt, de vertrouwelijk behandeling van de gegevens, te behartigen.

Het is misschien zinnig nog eens te wijzen op het onderscheid tussen vraagverheldering en probleemanalyse. Bij de vraagverheldering wordt nagedacht over de vraag zelf: bij wie komt die vandaan, wie heeft belang bij de uitkomst, wat zijn de mogelijke uitkomsten en wat betekenen die voor mijn cliënt? Dit alles bepaalt het speelveld van de psycholoog en de cliënt, en kan duidelijkheid geven over de gang van zaken voor de cliënt. Als dit speelveld duidelijk is en de cliënt hiermee akkoord gaat, kan aan het inhoudelijk werk begonnen worden: de beantwoording van de onderzoeksvragen. Pieter had Carel een ontslag niet kunnen besparen, maar hij had hem beter bij kunnen staan in een zorgvuldige gang van zaken.

OVER DE AUTEUR

Henk Geertsema is gezondheidszorgpsycholoog en voorzitter van de NIP Bestuurscommissie Ethische Zaken (BEZ). E-mail: H.Geertsema@VUmc.nl.

NOTEN

¹ Dit artikel is gebaseerd op een uitspraak van het College van Toezicht, zoals die geanonimiseerd op de website van het NIP te vinden is onder nummer 11/08. De hier gebruikte namen zijn verzonnen. De uitspraak van het College is de enige informatiebron. Wij hebben geen inzage in stukken, die door de partijen zijn ingebracht.

² Carel klaagt over zes punten. Met het oog op dit commentaar bespreek ik hier alleen het genoemde punt. De overige klachtonderdelen zijn in het volledige verslag op de NIP-website te vinden. Overigens werden alle overige punten door het College van Toezicht als ongegrond beoordeeld.

ROLF ZWAAN, COLUMNIST 2014

EEN HOOFD DAT NOOIT STILSTAAT

Rolf Zwaan, hoogleraar Brain and Cognition aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, is onze columnist dit jaar. Lang woonde en werkte hij in de vs. Het was een goede tijd, het op onderzoek gerichte klimaat beviel hem, maar toch is hij zich altijd in de eerste plaats Nederlander blijven voelen. Want hoewel hij van hard werken houdt, zijn Amerikanen wel enorme workaholics. ‘Opscheppen over hoeveel je gewerkt hebt, in Nederland ben je dan al snel een aansteller.’

Rolf Zwaan (1962) kwam via een omweg in de psychologie terecht. Goed in talen, maar een exacte denker, oordeelde een leraar op het gymnasium in Amersfoort. Daarop begon Zwaan aan een studie fysische geografie, maar hoewel interessant, bleken zijn medestudenten allen toch enthousiaster over de studie dan hij. Toen hij bovendien in de gaten kreeg dat hij veel veldwerk moest gaan doen – ‘graven in rivierklei’-, stapte hij over naar literatuurwetenschap, met kunstmatige intelligentie als bijvak.

Tijdens die studie bleek hij minder in literatuur geïnteresseerd dan in de cognitieve processen die bij tekstbegrip een rol spelen. Hij verdiepte zich er verder in en schreef zijn scriptie over hoe computers taal kunnen leren begrijpen. Op aanraden van twee hoogleraren diende hij een nwo-voorstel in voor een promotieonderzoek. Het werd toegekend, er werden

twee cognitief psychologen als copromotor bij betrokken en zo kwam hij langzaam op zijn plek terecht. ‘Ik veranderde geleidelijk aan in een cognitief psycholoog, alleen is mijn achtergrond in de psychologie minder breed.’*

Tegenwoordig is Zwaan hoogleraar Brain and Cognition aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam.

FOCUS OP CARRIÈRE

Zwaan heeft lange tijd in de vs gewoond en gewerkt. Direct na zijn promotie in Nederland waren er hier geen geschikte banen voor hem. Maar in Memphis kon hij een postdocpositie krijgen. En zo toog hij met jonge gezin - zijn dochter was vijf weken oud - naar de vs. Daar stortte hij zich volledig op het werk. ‘Om mijn carrière te kunnen voortzetten, moest ik het goed doen. Het was een stressvolle tijd, ik was erg gefocust op mijn carrière.’

Het ging goed en na de twee jaar in Memphis kon

hij bij de Florida State University aan de slag, waar hij onder meer samenwerkte met geheugenpsycholoog en expertise-specialist Karl Anders Ericsson. In Florida werkte Zwaan van 1994 tot 2007 vooral op het gebied van taalbegrip. Daarnaast deed hij projecten over onder meer verslaving en de invloed daarvan op het begrijpen. Hij maakte er voortvarend carrière, kreeg vervroegde promotie van *assistant professor* naar *associate professor* en ook weer naar *full professor*.

Hij beschouwt een theoretisch paper uit 1998 in *Psychological Bulletin*** als zijn belangrijkste werk. Hierin vat hij allerlei taalonderzoek samen en stelt hij dat als we taal begrijpen, we niet alleen representaties vormen van de taal zelf, maar dat we ons vooral een situatie proberen voor te stellen. Dat taal eigenlijk is: het overbrengen van situationele voorstellingen van het ene hoofd in het andere. Zwaan: 'Dat paper heeft vrij veel invloed gehad op het vakgebied en wordt nog steeds veel geciteerd. Toen had ik nog wel het

idee dat die situationele voorstellingen zijn gevat in abstracte symbolen. Later ben ik gaan denken dat die voorstellingen mogelijk niet alleen abstract waren, maar deels ook gebaseerd op visuele en motorische ervaringen. Dat is wat we onder *embodied cognition* verstaan.'

NEDERLANDER IN DE VS

In de vs voelde Zwaan zich welkom, hij heeft prettig met mensen samengewerkt en mist het sterk op onderzoek gerichte wetenschapsklimaat. Maar hij heeft zich er nooit voor honderd procent thuis gevoeld. Er wordt extreem hard gewerkt, vindt hij. 'Amerikanen zijn *workaholics*, ze zijn altijd gejaagd en scheppen op over hoeveel ze gewerkt hebben. In Nederland ben je dan al snel een aansteller. Als je met mensen uit eten gaat moet het snel, want daarna moeten ze nog van alles. Er is verder ook weinig spontaniteit, alles verloopt volgens afspraak en vaste

scripts. "Als jij je kinderen om elf uur brengt, kom ik ze om drie uur weer terugbrengen." Dat werk.'

De politieke kleur van het land past niet zo goed bij hem. 'Nederlanders hebben iets meer aandacht voor het milieu en voor wat er in de rest van de wereld gebeurt. Amerikanen zijn erg op hun eigen land gericht. En vooral: het is me te rechts. Ik kon me niet voorstellen dat George Bush jr. zou worden herkozen, maar het gebeurde. Ze zijn bovendien erg religieus, terwijl ik een verstokt atheïst ben. Er werd wel eens druk op mijn kinderen uitgeoefend om ook naar de kerk te gaan. Ik wilde niet dat ze zouden opgroeien als Amerikaan.'

Tot slot beviel de manier van leven in de vs hem minder. 'In Florida speelde het privéleven zich vooral thuis af. We hadden een groot huis met eigen zwembad en een aparte tv-kamer. In Nederland leef je meer buitenshuis, je loopt eens de stad in, pikt een terrasje, overal is leven. Dat miste ik in de vs.'

Hij voelt zich dan toch meer Europeaan, of zelfs: Nederlander. Maar hij waardeerde er veel en hij nam een deel van de Amerikaanse gewoontes mee naar Nederland. Bij hem lopen werk en privé meer door elkaar heen, zijn vrouw werkt ook aan de universiteit, en ook thuis gaat het vaak over het werk. Eens per jaar organiseert hij een week waarin hij met aio's in een huisje gaat zitten. Dan wordt er samen gewerkt, gekookt, gewandeld en geklommen. 'En je kunt wat langer overleggen of 's avonds laat nog een idee voor een artikel uitwerken.'

Daarnaast organiseert hij verschillende bijeenkomsten om over onderzoek te praten. Zolang die bijeenkomsten maar inhoudelijk zijn, vindt Zwaan het goed. Want hij is geen vergadertijger. 'Als het gaat over iets dat me niet interesseert, let ik niet zo goed op. Ik heb wel eens in een vergadering gezegd: "We zouden dit of dat moeten doen," waarop de rest reageerde met: "We hebben dus net besloten dat we dat niet gaan doen." Als ik iets geschreven heb of data heb geanalyseerd, dan heb ik het gevoel dat ik iets gedaan heb. Na een dag vergaderen, heb ik dat gevoel niet.'

UITGESPROKEN EN BEVLOGEN

Zwaan is iemand met veel ideeën, zegt zijn omgeving. Een man wiens hoofd nooit stilstaat. Hij is dol op het voeren van discussies, dat was al zo toen hij nog een jongen was. 'Op mijn dertiende begon ik de krant te lezen en dan voerde ik heftige discussies met mijn vader. Mijn zus ging dan naar boven, omdat ze vond dat we ruzie zaten te maken. Maar wij vonden dat juist leuk.'

Hij houdt van mensen die uitgesproken zijn en soms zelfs bot uit de hoek komen. 'Dat vind ik prettig. Want als ze iets zeggen, weet je ook dat ze dat echt vinden. Ze houden niets achter.'

Verder houdt hij van mensen die bevlogen zijn. Vooral onderzoekers moeten bevlogenheid hebben, zegt hij. 'Het kan natuurlijk ook heel gezellig zijn als je met elkaar overlegt, maar als onderzoeker moet je het ook kunnen als je alleen achter je computer zit.'

Hij houdt niet van half werk of 'gekeuvel'. 'Er zijn mensen die dingen doen niet omdat ze er goed in zijn, maar omdat ze het zo leuk vinden. Ik vind iets alleen maar leuk als ik er goed in ben.'

Die bevlogenheid had hij al als kind. Hij heeft vanaf

Taal is het overbrengen van situationele voorstellingen van het ene hoofd in het andere

zijn achtste een vriendenclub, vanaf het moment dat ze met zijn allen aan hetzelfde pleintje in Soest woonden. Met hen deed hij hele projecten. Hij richtte een oorlogsmuseum in. 'Mijn vader was opgegroeid in Rotterdam en had als kind patroonhulzen en een Duitse helm gevonden en hij bezat een bajonet. Mijn vrienden hadden ook wat dingetjes en er was nog een jongen die een handgranaat bezat, hem maakten we voor de gelegenheid ook vriend. In mijn slaapkamer richtten we het oorlogsmuseum in. We maakten er informatiekaartjes bij en mensen konden een toegangskaartje kopen om te komen kijken.'

Ook had hij een 'stripotheek' met daarin stripboeken die aan vrienden en familie werden uitgeleend, inclusief een kaartje voorin de boeken. Een datumstempel had hij van zijn vader. Ze namen hoorspelen op en hadden een tekenstudio. Op latere leeftijd speelde Zwaan gitaar en dat bleef niet bij een beetje tokkelen, ook daar maakte hij een heel project van. 'Ik deed het heel veel en heb lange tijd nummers geschreven en opgenomen. Eerst wilde ik dat anderen die zongen, maar ze deden het nooit zoals ik het in mijn hoofd had. Ik had een opnamestudio gemaakt, en nam mijn nummers zelf op. Ik heb er zelfs zangles voor genomen.'

Ook met sporten is hij fanatiek. Dat is een van de enige momenten dat het stil wordt in zijn hoofd. 'Hardlopen heb ik een tijd dagelijks gedaan. Dan denk ik aan het lopen zelf, hoe je je voet afwikkelt en ik luister naar de vogels. Of met mountainbiken, dan ben je vooral aan het denken: ik hoop dat ik niet tegen die boom knal.'

EI

Hij mag dan fanatiek zijn, met een voorkeur voor bevroren mensen, zijn aio's selecteert hij sterk op motivatie. Hij heeft geleerd geen energie in mensen te steken die niet gemotiveerd zijn: ze moeten het zelf willen. Hij is een prettige begeleider, zegt een voormalige promovendus over hem. 'Hij kan heel scherp en snel denken. In het begin vond ik dat intimiderend, maar hij is ook zo sociaal dat hij ervoor zorgt dat je hem kunt volgen.'

Zijn functie als begeleider is veranderd sinds hij weer in Nederland is. 'In de vs was de aio iemand die jouw onderzoek uitvoert en al doende leert.

In Nederland moeten promovendi meer hun eigen onderzoek vormgeven. Daarom geef ik aio's tegenwoordig meer vrijheid. Ik hoef via hen niet mijn eigen ideeën te uiten of mijn eigen punt maken. Ik wil dat zij hun punt maken, zodat ze later zelfstandige onderzoekers worden.'

En nu hij als begeleider meer op de achtergrond staat, zoekt hij andere manieren om zijn ei kwijt te kunnen. Hij richt zich op wat bredere onderwerpen. Op het moment is hij bezig met het schrijven van een theoretisch paper, hij schrijft een boek en in zijn vrije tijd houdt hij een blog bij (rolfzwaan.blogspot.nl). 'Zo maak ik mijn punt. Vooral in mijn blog kan ik me bezighouden met zaken die wat verder buiten mijn expertiseveld liggen.'

En dat kan dan dus ook gaan over de manier van onderzoek doen. 'In een blog kun je je op een vrijere manier uitdrukken,' zegt Zwaan. 'Ik schrijf nog steeds geen onzin, maar wat ik schrijf is vrijer, zowel inhoudelijk als stilistisch. Ik kan bijvoorbeeld humor gebruiken. Bloggen beschouw ik meer als werk in wording. En ik zie dat ik een snaar raak, de blog wordt veel bezocht, ik krijg veel reacties.'

Ook de column die hij dit jaar voor *De Psycholoog* gaat verzorgen, rekent Zwaan tot dat vrije werk.

* Zwaan, R.A. (1993). *Aspects of literacy comprehension: a cognitive approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

** Zwaan, Rolf A. & Radvansky, Gabriel A. (1998). Situation models in language comprehension and memory. *Psychological Bulletin*, 123(2), 162-185. doi: 10.1037/0033-2909.123.2.162

OVER DE AUTEUR

Drs. Geertje Kindermans is schrijvend redacteur van *De Psycholoog*. E-mail: geertje@psynip.nl.

IN SPE – NIHAYRA LEONA

Ik wilde altijd al kinderen helpen die het moeilijk hebben of die niet goed kunnen leren. Daarom wilde ik graag psychologie studeren. Maar mijn familie had zich aangesloten bij een religie, ik ook – ik was nog jong. De studie werd me afgeraden. Het had te veel met de evolutieeler te maken en zou te veel tijd kosten. Ik was net van Curaçao naar Nederland verhuisd en ben hbo commerciële economie in Enschede gaan doen. Ik heb de studie afge maakt, maar psychologie leek me nog steeds interessanter.

De religie boeide me, je bent voortdurend aan het studeren, maar op een gegeven moment werd het me te zwart-wit. En ze willen te veel voor je bepalen: waar je woont, hoe je denkt, wat je doet ... Ik heb de religie uiteindelijk losgelaten, wat best moeilijk was, en ben aan een master communicatie begonnen. Toen kwam psychologie weer op mijn pad,

ik wilde het nog steeds. Op de UvA ben ik ben weer bij het begin begonnen: het propedeusejaar.

LICHTE POP

De studie paste perfect bij mij. Al tijdens *Inleiding in de psychologie* kreeg ik allerlei ideeën over wat je zou kunnen onderzoeken. Dat heb ik gedurende mijn hele studie gehouden.

Een voorbeeld? Voor een practicum moesten we een onderzoek bedenken. Ik ben geïnteresseerd in migranten en beeldvorming en toen hebben we een Amerikaans experiment nagebootst. Daarin heb je twee identieke poppen, alleen is de een donker en de ander licht. In het experiment laat je kinderen de pop kiezen die het meest op hen lijkt en waarmee ze het liefst willen spelen. In Amerika kozen blanke kinderen voor de lichte pop en veel donkere kinderen ook. Ik dacht dat het in

Amsterdam anders zou zijn, want daar is de bevolking gemengder. Maar in ons experiment kozen veel donkere kinderen ook voor de lichte pop. Een pienter donker kind legde uit dat ze het meest op de lichte pop leek, want haar handpalmen waren ook licht. Dat maakte veel indruk: dat je al zo jong al zo'n vertekend beeld kunt hebben.

Het tweede jaar staat op de UvA in het teken van onderzoek. Dat heb ik met veel plezier gedaan. Daarnaast heb ik de cursus vrouwelijke identiteit gevolgd. Je was bezig met je persoonlijke ontwikkeling, dat heeft me zelfbewuster gemaakt. Dat jaar kreeg ik ook een baan als coördinator testweek aangeboden. Een leuke functie van negentien uur in de week.

In het derde jaar koos ik voor ontwikkelingspsychologie. Dat gaat onder andere over de diagnostiek. Zijn diagnoses niet sterk cultuurafhankelijk, vroeg ik me af. Bij

ADHD is het maar net wat je als druk beschouwt. Ik ben eigenlijk niet zo'n fan van labels plakken.

Ik zat in een goeie flow dat derde jaar, maar in november kreeg ik een hersenbloeding. Ik heb meer dan een maand in het ziekenhuis gelegen en moest revalideren. In juli heb ik de tentamens ingehaald, het jaar erop heb ik het derde jaar afgemaakt. Daarna ben ik de onderzoeksmaster gaan doen. Ik wil graag onderzoek doen met een praktisch belang. En ik wilde mijn basisaantekening diagnostiek halen. Als je kritisch over iets bent, moet je er ook iets vanaf weten. Ik weet nu niet alleen dat ik als diagnosticerend psycholoog wil gaan werken, ik erger me eraan hoe diagnostiek bij migranten plaatsvindt. Die diagnostiek wil ik graag helpen verbeteren.

FAALANGST

Ik heb onderzoek gedaan op een vmbo-school waar overwegend nieuwkomers zaten. Daar zag ik de tekortkomingen van diagnostiek. Bij de nieuwkomers die net in Nederland zijn gearriveerd, wordt een IQ-test afgenomen. Het is de SON-R, een aangepaste test met veel plaatjes en opdrachten waarbij je veel moet puzzelen of tekenen. Maar helemaal cultuurvrij is die test niet. In sommige culturen zijn ze bijvoorbeeld niet gewend om te puzzelen. Ik zag bovendien dat veel migrantenkinderen faalangst hadden. Dan krijg je moeilijk een eerlijke weergave van hun IQ.

Er waren kinderen met een IQ van zestig, wat niet kon kloppen. Ik heb veel van hen later opnieuw getest – je moet een jaar wachten om te kunnen

hertesten – en dat scheelde vaak meer dan twintig punten! Ik vond het oneerlijk dat migrantenkinderen vlak na aankomst een intelligentietest krijgen met het risico dat ze ten onrechte naar het praktijkonderwijs worden doorverwezen.

Ik wil verder met een onderwerp dat me interesseert. Als ik daarop kan promoveren is dat mooi, anders promoveer ik niet. Ik wil me niet vier jaar met iets bezighouden wat mij niet heel erg boeit.

Die hersenbloeding zie je verder niet aan me, ik ben heel blij met mijn herstel. Maar er is wel verschil met vroeger. Mijn concentratie is iets achteruitgegaan en ook persoonlijk ben ik veranderd. Ik stel andere prioriteiten. Vroeger stond mijn studie centraal, maar ik heb zoveel gehad aan de mensen tijdens mijn ziekte, dat ik me realiseer hoe belangrijk mijn sociale omgeving is. Het leven is meer dan studeren alleen.'

Ik ben geen fan van labels plakken

Onderzoek over het inschatten van gewelddadig gedrag bij plegers met een verstandelijke beperking staat in de kinderschoenen, met name in Nederland en België. In de huidige studie van Claudia Pouls en collega's werd de Nederlandstalige versie van de Violence Risk Appraisal Guide (VRAG) voor het eerst afgenomen bij forensisch psychiatrische patiënten met een verstandelijke beperking, teneinde de betrouwbaarheid en voorspellende waarde voor intramurale agressie te exploreren.

EERSTE TOEPASSING NEDERLANDSTALIGE VRAG

RISICOTAXATIE BIJ DADERS MET EEN VERSTANDELIJKE BEPERKING

Volgens de DSM-IV kan verstandelijke beperking gedefinieerd worden als de combinatie van een beneden gemiddeld intellectueel functioneren ($IQ \leq 70$) met beperkingen in het adaptief vermogen, die zich bovendien manifesteerden voor de leeftijd van achttien jaar (*American Psychiatric Association (APA), 2000; International Classification of Diseases-10 (ICD-10), 2010; Schalock, et al., 2010*). Resing en Blok (2002) stellen voor om personen met een IQ beneden 70 verstandelijk beperkt te noemen, waardoor 2.1% van de Nederlandse bevolking beneden dit niveau zou functioneren. Gegeven dit cijfer toont beperkt prevalentie-onderzoek in Nederland een oververtegenwoordiging aan onder gedetineerden (1.5% – 28%; Kaal, 2010). Ook in België ligt het aandeel plegers met een verstandelijke beperking (pvb's) in forensische instellingen hoger dan binnen de algemene bevolking (4% – 40.1%; Delaunoit, 2011; Vanden Hende, Caris & De Block-Bury, 2005; Verlinden, Maes & Goethals, 2009). Gelet op deze oververtegenwoordiging is het toe te juichen dat er sinds kort meer aandacht uitgaat naar deze kwetsbare groep. Met de toegenomen aandacht rijzen er ook

meer vragen naar aangepaste risico-inschattingen bij pvb's (Verlinden et al., 2009).

Naast de voorspelling van het risico op lange termijn wordt men bij pvb's ook vaak geconfronteerd met intramurale agressie. Pvb's zijn als gevolg van hun verstandelijke beperking vaak gedurende langere tijd geïnstitutionaliseerd. Agressief of 'uitdagend' gedrag is voor hen soms de enige manier om zich uit te drukken en medewerking te verkrijgen (Sellars, 2002). Inzicht krijgen in het ontstaan en voorspellen van intramurale agressie vormt dan ook een onmiskenbare opdracht om dit gedrag te managen.

Sommige auteurs poneren dat er geen wetenschappelijk gegronde reden is om te geloven dat risicofactoren bij pvb's verschillen van deze factoren bij normaal begaafde daders (Camilleri & Quinsey, 2011; Harris & Tough, 2004; Lindsay, Elliot & Astell, 2004). Dit impliceert dat bestaande risicotaxatie-instrumenten toegepast mogen worden bij deze doelgroep. Een beperkt aantal studies bevestigt dit (bijv. Harris & Tough, 2004; Lindsay et al., 2004). Toch kunnen deze gegevens niet zonder meer gegeneraliseerd worden naar andere landen zoals België of Nederland.

Wat betreft risicotaxatie wordt een onderscheid gemaakt tussen de actuariële en gestructureerd klinische methode. Bij de actuariële methode wordt een vaste set van empirisch verkregen variabelen gescoord, waarna de eindscore via een formule wordt berekend. De gestructureerd klinische methode laat daarentegen ruimte om bepaalde variabelen meer of minder te laten doorwegen. De uiteindelijke score is dan ook het resultaat van een klinische weging. Daarnaast wordt er bij deze instrumenten vaker een beroep gedaan op dynamische items, die vaak afwezig zijn bij de eerste methode.

De *Violence Risk Appraisal Guide* (VRAG; Quinsey, Harris, Rice & Cormier, 1998/2006) is een voorbeeld van een actuariel risicotaxatie-instrument dat de kans op (seksueel) gewelddadige recidive tracht te voorspellen. Het voorspellend vermogen wordt bij de meeste studies uitgedrukt in een *area under the curve* (AUC). Deze waarde situeert zich tussen 0 en 1, waarbij hogere waarden een voorspellend vermogen indiceren. De predictieve validiteit van de VRAG bij PVB werd in een beperkt aantal studies aangetoond, zowel voor wat betreft lange termijn recidive (gemiddelde AUC=.75; Camilleri & Quinsey, 2011; Gray et al., 2007; Quinsey et al., 1998/2006; Verbrugge, Goodman-Delahunty & Frize, 2011) als voor institutioneel geweld (gemiddelde AUC=.70; Lindsay et al., 2008; Quinsey, Book & Skilling, 2004). Deze resultaten zijn echter grotendeels gebaseerd op Angelsaksische studies en kunnen dus niet zonder meer gegeneraliseerd worden naar Nederlandstalig gebied.

Tot voor kort bestond er geen Nederlandstalige versie van de VRAG. Onderhavige studie is de eerste waarin de psychometrische kwaliteiten van de Nederlandstalige versie onderzocht worden. In vervolgonderzoek zal de predictieve validiteit van het instrument op (middel)lange termijn getoetst worden. De focus van het huidige onderzoek is de voorspelling van intramurale agressie. Onze hypothese is dat de Nederlandstalige VRAG intramuraal geweld voorspelt bij PVB's en betrouwbaar af te nemen is.

METHODE

PARTICIPANTEN De onderzoeksgroep bestaat uit 60 geïnterneerden met een DSM-diagnose zwakbegaafdheid of verstandelijke beperking, opgenomen in één van de projecten van het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH). Deze projecten vinden enerzijds plaats in residentiële units, gesitueerd op de campus van psychiatrische ziekenhuizen (Amanis, Zoersel; Limes, Sint-Truiden; Itinera, Beernem) en anderzijds als ambulante projecten in de gevangenissen

van Merksplas ('Ambulante Begeleiding Aan Geïnterneerden met een verstandelijke beperking in de Gevangenis'; 'A.B.A.G.G.') en Gent ('Ontgrendeld'). Enkel cliënten met een klinische DSM-diagnose verstandelijke beperking of autismespectrumstoornis (ASS) komen in aanmerking voor een opname in het VAPH.

PROCEDURE Alvorens de studie aan te vatten werd een officiële vertaling van de VRAG opgesteld. Deze vertaling werd terugvertaald naar het Engels en goedgekeurd door de oorspronkelijke auteurs. Deze vertaling werd vervolgens prospectief afgenomen op basis van een (gerechtelijke en klinische) dossierstudie en, waar mogelijk, een *Psychopathy Checklist-Revised* (PCL-R) interview (Hare, 1991/2003). Een interview vond slechts plaats wanneer zowel de cliënt als de wettelijke vertegenwoordiger of behandelend arts hiervoor toestemming gaven.

De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid werd berekend bij een kwart van de steekproef (15 proefpersonen). De hoofdonderzoeker is gecertificeerd voor het afnemen van de PCL-R en volgde een training bij een van de auteurs van de VRAG, prof. dr. Marnie Rice. Na een infosessie door de onderzoeker werden de (agressie-)incidenten binnen de instelling gedurende zes maanden geregistreerd door het betrokken personeel op basis van de *Staff Observation Aggression Scale-Revised* (SOAS-R, versie gehandicaptenzorg; Nijman et al., 1999).

De registratieperiodes vonden plaats tussen 11 oktober 2010 en 17 april 2012. De onderzoekers waren blind voor de uitkomstmaat. Het onderzoek is op 30 augustus 2010 goedgekeurd door het leidend Comité voor Medische Ethiek van het Universitair Ziekenhuis Antwerpen.

INSTRUMENTARIUM *Violence Risk Appraisal Guide* (VRAG). De VRAG (Quinsey et al., 1998/2006; Jeandarme, Pouls & Peters, 1998/2012) is een risicotaxatie-instrument, bestaande uit twaalf items, voor het voorspellen van (seksueel) gewelddadige recidive. De totaalscore varieert van -26 tot +38, waarbij hogere scores een hoger risico op recidive indiceren. Deze scores worden verder onderverdeeld in negen risicocategorieën (*bins*) die de kans op recidive binnen zeven en tien jaar aangeven.

Het is niet altijd mogelijk om een item te scoren volgens de gegeven criteria. De auteurs hebben daarom in een aantal gevallen voorzien in alternatieven, genaamd substitutiemogelijkheden. Zo werden de items 'persoonlijkheidsstoornis' en 'schizofrenie' in deze studie gescoord op basis van de

Ook in België ligt het aandeel plegers met een verstandelijke beperking in forensische instellingen hoger dan binnen de bevolking

DSM-IV(-TR) in plaats van de DSM-III. Om het item 'psychopathie' te scoren werd voor elke participant zowel de PCL-R (Hare, 1991; 2003; Vertommen et al., 1991/2002), de *Psychopathy Checklist: Screening Version* (PCL:SV; Hart, Cox & Hare, 1995; Hildebrand & de Ruiter, 1995/2010) als de *Childhood and Adolescent Taxon Scale* (CATS; Quinsey et al., 1998; 2006; Jeandarme et al., 1998/2012) afgenomen. Het gebruik van deze laatste twee instrumenten geldt tevens als substitutie volgens de handleiding.

Psychopathy CheckList-Revised (PCL-R). De PCL-R (Hare, 1991/2003; Vertommen et al., 1991/2002) bestaat uit twintig items die naar de mate van psychopathie peilen. Elk item wordt op basis van een dossierstudie en semigestructureerd interview gescoord op een driepuntsschaal (0 = kenmerk is niet aanwezig; 1 = kenmerk is slechts gedeeltelijk aanwezig; 2 = kenmerk is duidelijk aanwezig). De totaalscore kan dus oplopen tot 40, waarbij een cut-off wordt gehanteerd van 30.

Psychopathy CheckList: Screening Version (PCL:SV). De PCL:SV (Hart et al., 1995; Hildebrand & De Ruiter, 1995/2010) is een verkorte versie van de PCL-R. De twintig items van de PCL-R werden herleid naar twaalf items, die tevens volgens een driepuntsschaal worden gescoord. De schaal is gerelateerd aan de PCL-R, maar is sneller en eenvoudiger te scoren. Slechts bij een verhoogde score (≥ 13) wordt aangeraden om de meer uitgebreide PCL-R af te nemen.

Childhood and Adolescent Taxon Scale (CATS). De CATS (Quinsey et al., 1998; 2006; Jeandarme et al., 1998/2012) werd door de auteurs van de VRAG initieel ontwikkeld als een snel en eenvoudig te scoren alternatief van de PCL-R en geldt dus als substitutie voor het item 'psychopathie'. Het instrument bestaat uit acht dichotoom te scoren items die peilen naar antisociaal en agressief gedrag tijdens de kindertijd. Naar aanleiding van recente aanbevelingen van de oorspronkelijke auteurs werd de totaalscore herleid naar een score op 40 (Marnie Rice, persoonlijke communicatie, 9 juni 2011).

Staff Observation Aggression Scale (SOAS-R). De SOAS-R (Nijman et al., 1999) is een agressieregistratie-instrument dat de aard, ernst en frequentie van incidenten in kaart brengt. Er dienen vijf kolommen gescoord te worden: (1) aanleiding van de agressie, (2) gebruikte middelen, (3) doelwit, (4) consequenties en (5) maatregelen om de agressie te stoppen. De ernstscore wordt verkregen via de som van de hoogste score in elke kolom, met een maximumscore van 22.

UITKOMSTMATEN De uitkomstmaat was een dichotome variabele (wel/geen incident). In de analyse werd onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van agressie: *enige* agressie (eender welk agressie-incident, zoals verbale agressie), *ernstige* agressie (een score van negen of meer op de SOAS-R; Abderhalden et al., 2008) en *fysieke* agressie (slaan, stampen of gooien van objecten naar een persoon).

Naast de aanwezigheid van een incident werden tevens schendingen van de voorwaarden, zoals opgelegd door de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij (CBM), geregistreerd. Hierbij kon het gaan om een ontvluchting, alcohol- of drugsgebruik, het overtreden van een contactverbod of het plegen van nieuwe misdrijven. Ook hier gaat het om een dichotome uitkomstmaat (wel/geen schending van voorwaarden).

DATA-ANALYSE *Psychometrische eigenschappen.* De betrouwbaarheid van de VRAG werd nagegaan middels Cronbach's alpha, een maat voor interne consistentie, en de *intraclass correlation coefficients* ($ICC_{2,1}$, *absolute agreement*) die de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid weergeven. Om het voorspellend vermogen van de gebruikte instrumenten na te gaan werd de *receiver operating characteristic* (ROC)-analyse toegepast, waarbij de AUC-waarde de accuraatheid van de test weergeeft. Deze methode is relatief ongevoelig voor verschillen in *base rate* (Mossman, 1994; Rice & Harris, 1995). De AUC-waarde kan worden geïnterpreteerd als de kans dat een willekeurige recidivist een hogere score behaalt dan een willekeurige niet-recidivist, met waarden tussen 0 en 1. Een waarde van .50 impliceert dat het instrument niet beter dan toeval voorspelt. De evaluatie van de AUC-waarden gebeurde overeenkomstig de normen van Rice en Harris (2005) waarbij geldt: AUC $\geq .56$ =weinig effect, AUC $\geq .64$ =matig effect en AUC $\geq .71$ =groot effect. Mogelijke verschillen tussen VRAG-scores werden getoetst middels een t-toets of Mann-Whitney U-test.

De participanten met een *time at risk* van zes maanden en een VRAG-score met maximaal vier ontbrekende items werden meegenomen in de analyse naar de predictieve validiteit ($n=52$).³

Praktische toepasbaarheid. De concurrente validiteit tussen de VRAG bij gebruik van de verschillende substitutiemogelijkheden – PCL-R, PCL:SV, CATS – werd geanalyseerd middels Pearson's r .

RESULTATEN

KARAKTERISTIEKEN Zoals blijkt uit tabel 1 werden 29 patiënten (48.3%) opgenomen in de ambulante projecten en 31 patiënten (51.7%) opgenomen in de residentiële units geïncubeerd. Alle participanten waren mannen, de meerderheid had de Belgische nationaliteit (96.7%). Op basis van een klinische DSM-IV-diagnose waren twee personen zwakbegaafd (3.3%), hadden 56 (93.3%) een lichte ($n=32$) of matige ($n=24$) verstandelijke beperking en één (1.7%) een ernstige verstandelijke beperking. Eén persoon (1.7%) kreeg geen diagnose verstandelijke beperking of zwakbegaafdheid.⁴

De gemiddelde IQ-score was 57 ($SD=9.13$). In de meeste gevallen werd voor een intelligentiebepaling beroep gedaan op de Wechsler Adult Intelligence Scale-III (WAIS-III; Wechsler, 1955/1997; 70%). In de andere gevallen werd een IQ-score bepaald op basis van een oudere versie van de WAIS (5%), de Raven Progressive Matrices (RPM; Raven, Court & Raven, 1983; 11.7%), de (verkorte) Groninger IntelligentieTest (GIT; Luteijn & Barelds, 1983/2004; 1.7%) of de Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC; Wechsler, 1974/1991; 11.7%).

Conform aan wat men zou verwachten bij deze doelgroep volgde 96.4% Buitengewoon Secundair Onderwijs (BULO). Bij het merendeel (85%) van de participanten was er sprake van comorbiditeit. Naast een diagnose zwakbegaafdheid of verstandelijke beperking (98.3%) had 18.3% van de participanten een persoonlijkheidsstoornis. Tien procent had een bijkomende middelenstoornis en 6.7% had een psychotische stoornis.

Hoewel het indexdelict vaak bestond uit seksuele feiten, kreeg 'slechts' een derde (33.3%) de diagnose parafilie. Op het moment van het indexdelict was de meerderheid alleenstaand (83.1%) en kinderloos (86.4%). Opvallend is dat slechts een minderheid (10.3%) in een aangepaste zorginstelling voor verstandelijk beperkten verbleef ten tijde van het indexdelict. De helft woonde op dat moment zelfstandig (31%) of bij familie of vrienden (24.1%).

Het indexdelict betrof in 58.3% van de gevallen een zedenfeit. Daarbij ging het in 88.6% van de gevallen over seksuele delicten ten aanzien van minderjarigen, zoals verkrachting en aanranding van de eerbaarheid. Overige

De vraag tracht de kans op geweldadige recidive te voorspellen

delicttypes waren geweldsdelicten (35%) en eigendomsdelicten zonder geweld (26.7%).⁵ De leeftijd ten tijde van het indexdelict was 32 ($SD=10.35$). De helft (52.7%) is in het verleden in contact gekomen met de jeugdrechtsbank, zij het omwille van een problematische opvoedingssituatie (POS; 27.5%), dan wel wegens een als misdrijf omschreven feit (MOF; 29.1%). Ook tijdens de volwassenheid is de helft (48.3%) reeds gekend bij justitie wegens een veroordeling of internering.

INCIDENTEN Een derde ($n=19$, 36.5%) van de proefpersonen was gedurende de onderzoeksperiode betrokken bij ten minste één incident. Hiervan pleegde 73.7% ($n=14$) een ernstig incident en 31.6% ($n=6$) fysieke agressie naar personen. In totaal werden er tijdens de onderzoeksperiode 68 incidenten geregistreerd, met een gemiddelde van 3.6 incidenten per cliënt ($SD=3.06$). Deze incidenten vonden voornamelijk plaats in een gemeenschappelijke ruimte op de afdeling (69%) of op de individuele kamer of cel (24.1%).

Het verbieden van bepaalde zaken was de voornaamste aanleiding voor agressie (29.4%), alsook het gedrag van andere cliënten (17.6%) of het verzoek om bepaalde taken uit te voeren (20.6%). In 11.8% van de gevallen was er geen aanwijsbare oorzaak voor het incident. In de meerderheid van de gevallen was er sprake van verbale agressie (86.8%), maar ook slaan⁶ kwam in 32.4% van de gevallen voor. In de helft van de gevallen (55.9%) ging het enkel om verbale agressie. De agressie was grotendeels gericht naar de medewerkers op de afdeling (66.2%).

Andere doelwitten waren objecten (23.5%) of andere cliënten (22.1%). In een derde van de gevallen had het incident geen gevolgen (38.2%). De helft van de slachtoffers (48.5%) voelde zich bedreigd tijdens de agressie. Slechts in 4.4% van de gevallen waren er fysieke gevolgen in de vorm van pijn (1.5%) of zichtbare verwondingen (2.9%). Om de agressie af te wenden werd meestal een gesprek gevoerd met de cliënt (35.3%) of werd de cliënt naar de kamer of cel, al dan niet met gesloten deur (45.6%), of een time-outruimte (29.4%) gestuurd.

Negen personen (17.3%) hebben tijdens de registratieperi-

Tabel 1. Vergelijking tussen de twee groepen op basis van demografische, criminologische en klinische karakteristieken

	Residentiële groep	Ambulante groep	Totale groep
DEMOGRAFISCHE KENMERKEN			
Belgische nationaliteit (%)	96.8	96.6	96.7
Leeftijd t.t.v. onderzoek (M)	41	40.6	41
Type onderwijs – BuSO (%)	100	92.6	96.4
Gehuwd/samenwonend t.t.v. indexdelict (%)	16.2	7.4	12.1
Partner t.t.v. indexdelict (%)	16.1	17.9	16.9
Kinderen t.t.v. indexdelict (%)	12.9	14.3	13.6
Stabiele werksituatie verleden (%)	30	48	38.2
Woonst t.t.v. indexdelict			
Eigen woonst (%)	26.7	35.7	31
Familie/vrienden (%)	20	28.6	24.1
Beschutte woonst (%)	3.3	0	1.7
Reguliere psychiatrie (%)	30	10.7	20.7
Dakloos (%)	6.7	0	3.4
Setting voor verstandelijk beperkten (%)	10	10.7	10.3
Psychiatrisch verleden (%)	73.3	59.3	66.7
CRIMINOLOGISCHE KENMERKEN			
Leeftijd indexdelict (%)	28	36	32
Jeugdrechtbank (%)			
POS	21.4	34.8	27.5
MOF	32.1	25.9	29.1
Eerdere veroordeling/internerings (%)	38.7	58.6	48.3
Indexdelict (%)			
Gewelddelict	25.8	44.8	35
Seksueel delict	51.6	65.5	58.3
Vermogensdelict zonder geweld	45.2	6.9	26.7
Overige delicten	3.2	10.3	6.7
DIAGNOSTISCHE KENMERKEN			
IQ-score (M)	56	59	57
Intelligentie o.b.v. DSM (%)			
Zwakbegafdheid	3.2	3.4	3.3
Lichte VB	35.5	72.4	53.3
Matige VB	54.8	24.1	40
Ernstige VB	3.2	0	1.7
DSM DIAGNOSE (%)			
AS I			
Stoornis kinderen & adolescenten	16.1	24.1	20
Middelenstoornis	6.5	13.8	10
Schizofrenie/Psychotische stoornis	3.2	10.3	6.7
Stemmingsstoornis	6.5	3.4	5
Parafilie	29	37.9	33.3
Overige stoornissen	22.6	20.7	21.7
AS II			
Persoonlijkheidsstoornis	6.5	31	18.3
Zwakzinnigheid/VB	96.8	100	98.3
PCL-R score (M)	16.3	13.6	14.9
PCL:SV score (M)	11.2	9.1	10.2
VRAG score (M)	6.3	3.2	4.8

Noot: BuSO=bijzonder secundair onderwijs; POS=problematische opvoedingssituatie; MOF=als misdrijf omschreven feit; VB=verstandelijke beperking; VRAG=Violence Risk Appraisal Guide; PCL-R=Psychopathy Checklist-Revised

ode de CBM-voorwaarden overtreden, waarvan 55.6% door alcohol- of drugsgebruik, 22.2% door het overtreden van een contactverbod, 22.2% door het ontvluchten uit de instelling en 11.1% door het plegen van een nieuw delict.⁷

PSYCHOMETRISCHE EIGENSCHAPPEN VRAG. De VRAG werd gescoord voor de gehele populatie ($n=60$). De totaalscore varieerde van -14 tot +25, met een gemiddelde van 4.78 ($sd=8.72$).⁸ Cronbach's alpha was .61.⁹ Er werd een $ICC_{2,1}$ gevonden van .90.

PREDICTIEVE VALIDITEIT Er werd geen significant verschil gevonden tussen VRAG-totaalscores bij cliënten die betrokken waren bij een incident en cliënten die geen incident pleegden. Daarentegen discrimineert de VRAG wel voor wat betreft fysieke agressie. Cliënten die fysiek agressief waren tijdens de onderzoeksperiode scoren significant hoger op de VRAG ($M=12.33$, $SD=11.94$) dan degenen die geen fysieke agressie pleegden ($M=3.67$, $SD=8.03$), $t(50) = -2.35$, $p<.05$).

In tabel twee is te zien dat de VRAG geen enkele uitkomstmaat significant voorspelt, hoewel voor fysieke agressie hoge AUC-waarden werden bereikt ($AUC=.74$, $p=.06$).

PRAKTISCHE TOEPASBAARHEID Het gebruik van substitutie bij item 12 door de PCL:SV of CATS vertoont een hoge correlatie (respectievelijk $r=.99$ en $r=.96$). Wel werd er een verschil gevonden in de totaalscores. De VRAG-score bleek significant hoger als bij item 12 gebruik werd gemaakt van de substitutiemogelijkheid PCL:SV ($M=5.91$, $SD=9.08$) in vergelijking met de PCL-R ($M=4.97$, $SD=8.71$), $t(57)=-4.59$, $p<.001$. Het gebruik van de CATS maakte daarentegen geen verschil.

Daarnaast is te zien dat de voorspellende waarde nagenoeg ongewijzigd blijft, ongeacht het gebruik van de

PCL-R of PCL:SV (zie tabel 2). Wanneer de CATS gebruikt wordt, daalt het voorspellend vermogen. Dit verschil is echter niet statistisch significant.

In bijna de helft van de gevallen (46.7%) werden een of meerdere items weggelaten wegens een gebrek aan informatie. Vooral het item met betrekking tot de schoolperiode kon vaak niet worden gescoord (40%). In alle gevallen werd er gebruik gemaakt van substitutie wegens het gebruik van de DSM-IV(-TR).

DISCUSSIE Onderhavige studie was een exploratief onderzoek naar de psychometrische kwaliteiten van de VRAG bij PVB's in Vlaanderen. Hierbij werd nagegaan of de VRAG betrouwbaar af te nemen is en intramuraal geweld voorspelt bij PVB's in Vlaanderen. Hoewel het instrument een goede betrouwbaarheid heeft, slaagde het er niet in om institutionele agressie significant te voorspellen. De richting van het effect voor fysieke agressie laat echter wel een veelbelovend resultaat zien.

In de praktijk bleek de VRAG vrij eenvoudig te scoren. Toch leveren een aantal items, die verwijzen naar problemen in de kindertijd, moeilijkheden op omdat er in de dossiers hierover onvoldoende informatie is terug te vinden. Ook zelfrapportage biedt bij deze doelgroep weinig soelaas. Zo moest bijvoorbeeld item 2, 'probleemgedrag op school', in veertig procent van de gevallen weggelaten worden omwille van een gebrek aan informatie. Ook de CATS, een instrument dat zich uitsluitend baseert op gegevens uit de jeugd, bleek om deze reden weinig bruikbaar binnen de Vlaamse praktijk. In 13.3% van de gevallen kon hier geen valide score bekomen worden. Ook de voorspellende waarde van de VRAG daalde, hoewel niet significant, bij gebruik van de CATS. De PCL:SV

TABEL 2. PREDICTIEVE VALIDITEIT (AUC) VAN DE VRAG VOOR DE DIVERSE UITKOMSTMATEN

	n	Enig incident				Ernstig incident				Fysieke agressie				Schending voorwaarden			
		BR	AUC	p	BI	BR	AUC	p	BI	BR	AUC	p	BI	BR	AUC	p	BI
VRAG	52	36.5	.58	.37	.41-.74	26.9	.65	.11	.47-.82	11.5	.74	.06	.49-1.0	17.3	.68	.09	.51-.85
VRAG-SV	50	36	.58	.35	.42-.75	26	.66	.10	.47-.84	12	.72	.08	.47-.97	18	.67	.12	.49-.85
VRAG-C	44	36.4	.52	.86	.34-.70	25	.64	.16	.45-.84	11.4	.72	.11	.46-.98	18.2	.59	.43	.39-.79

Noot: BR=base rate; AUC=area under the ROC-curve; p=significantieniveau; BI=betrouwbaarheidsinterval; VRAG=Violence Risk Appraisal Guide; VRAG-SV=VRAG gescoord met PCL:SV; VRAG-C=VRAG gescoord met CATS

* $p < .05$

Risicotaxatie-instrumenten worden ontwikkeld met als doel het inschatten van (gewelddadige) recidive op lange termijn

bleek daarentegen een valide alternatief voor de PCL-R om het item 'psychopathie' te scoren.

In de VRAG mogen maximaal vier items weggelaten of (via substitutie) vervangen worden. Zo worden de diagnostische items 12 en 13 (respectievelijk persoonlijkheidsstoornis en schizofrenie) gescoord op basis van de DSM-III. Aangezien vandaag de dag een latere versie van de DSM wordt gebruikt, moeten reeds twee items vervangen worden. Daarnaast wordt item 14 (psychopathie) bij voorkeur gescoord middels de PCL-R. Als substitutiemogelijkheid wordt voorzien in de minder tijdsintensieve PCL:SV of CATS. Het is dus best mogelijk dat deze laatste drie items vervangen worden. In dit geval kan men nog slechts één item ongescoord laten. Hierdoor is de VRAG in de praktijk mogelijk niet altijd bruikbaar. Toch bleef dit probleem beperkt in deze studie. Ingeval de PCL:SV werd gebruikt ter vervanging van de PCL-R, kon er slechts in twee gevallen geen valide totaalscore berekend worden.

Er werd een hoge mate van interbeoordelaarsbetrouwbaarheid bereikt, gelijkaardig aan internationale resultaten (o.a. Gray et al., 2007; Bartosh et al., 2003). De interne consistentie ligt daarentegen wat lager, maar werd afdoende bevonden.

Wat betreft de voorspellende waarde van de VRAG werden niet de verwachte resultaten behaald. In deze studie slaagde de VRAG er niet in om intramurale agressie te voorspellen. Hoewel een beperkt aantal studies bij pvb's reeds heeft aangetoond dat de VRAG in staat is om institutioneel geweld te voorspellen (Lindsay et al., 2008; Quinsey et al., 2004), worden in de bredere literatuur omtrent risicotaxatie(-instrumenten) tegenstrijdige resultaten gevonden voor deze uitkomstmaat (bijv. Chu et al., 2012; Hastings et al., 2011; McDermott et al., 2008; Morrissey et al., 2007; Vitacco et al., 2012). Dit is niet verwonderlijk, gezien risicotaxatie-instrumenten vaak met een andere doelstelling ontwikkeld werden, namelijk het inschatten van (gewelddadige) recidive op lange termijn. Hierbij ligt de lat hoger dan het voorkomen van agressie binnen de kliniek.

Toch is er ook een positieve trend zichtbaar. Zo bleek de VRAG nét geen significante voorspeller van fysieke agressie. Deze uitkomstmaat sluit dan ook het meest aan bij de uitkomstmaat in het oorspronkelijke onderzoek van Quinsey et al. (2006), namelijk gewelddadige recidive. Dit resultaat moet echter genuanceerd worden, gezien de lage base rate ($n=6$; 11.5%).

Mogelijk is de kleine onderzoeksgroep een verklarende factor. Vanwege een beperkte capaciteit van de Vlaams Fonds

projecten voor geïnterneerden met een verstandelijke beperking was het echter niet mogelijk om een grotere onderzoekspopulatie te selecteren. Daarnaast startte het eerste VAPH-project slechts in 2003. Ten tijde van het onderzoek was er een zeer beperkte doorstroom naar minder beveiligde settings, waardoor het voorbarig was om de voorspellende kracht van de VRAG te evalueren. Follow-up onderzoek met betrekking tot recidive, en dit bij een grotere populatie, is daarom aan te bevelen.

In overeenstemming met de literatuur doet ook deze studie vermoeden dat bestaande (actuariële) risicotaxatie-instrumenten toegepast kunnen worden bij pvb's. Toch is het niet ondenkbaar dat er voor pvb's andere, specifieke eigenschappen van belang zijn bij de begeleiding of behandeling. Om deze reden zijn er de laatste jaren, naast de bestaande risicotaxatie-instrumenten, nieuwe instrumenten voor pvb's ontwikkeld. Deze gestructureerd klinische instrumenten bevatten voornamelijk dynamische factoren die aansluiten bij de specifieke eigenschappen en noden van pvb, en bieden op deze manier handvaten aan begeleiders en behandelaars. Voorbeelden van zulke instrumenten zijn de *Dynamic Risk Assessment and Management System* (DRAMS; Lindsay, Murphy et al., 2004), de *Assessment of Risk and Manageability for Individuals with Developmental and Intellectual Limitations who Offend* (ARMIDILO; Boer, Tough & Haaven, 2004) en de Nederlandstalige *Dynamic Risk Outcome Scales* (DROS; Drieschner & Hesper, 2007).¹⁰

In overeenstemming met de *convergent approach* van Boer (2006) raden we aan om een combinatie van de actuariële en gestructureerd klinische methode toe te passen. Beide benaderingen dienen immers een ander doel (langetermijnvoorspelling versus kortetermijnvoorspelling). Zo wordt er idealiter gestart met een inschatting van het risico op basis van een actuariële instrument. Dit kan gezien worden als een soort 'basisrisico' van waaruit verdere behandelopties en reïntegratieplannen bekeken kunnen worden. Deze inschatting kan gebeuren op basis van een gevalideerd bestaand instrument (zoals de VRAG).

Daarnaast bevelen we tijdens de behandeling een meer dynamische inschatting aan op basis van het gestructureerd

klinisch oordeel om zicht te krijgen op de behandelvoortgang en het risico op korte termijn. Specifieke dynamische factoren voor verstandelijk beperkten verdienen hier de voorkeur, waardoor we eerder aanraden om voor dit stadium

beroep te doen op nieuwe, specifiek voor PVB's ontwikkelde instrumenten. Validatiestudies voor deze relatief 'nieuwe' instrumenten zijn vooralsnog eerder schaars, waardoor men de nodige voorzichtigheid aan de dag moet leggen bij de toepassing ervan.

Summary

RISK ASSESSMENT IN OFFENDERS WITH INTELLECTUAL DISABILITY: A FIRST APPLICATION OF THE DUTCH VRAG C. POULS, I. JEANDARME, P. HABETS

A lot has been written about the prediction of recidivism within 'mainstream' forensic samples and there has been a general agreement concerning risk factors and valid risk assessment instruments. This interest has recently been extended to the field of offenders with intellectual disabilities (OID). In the current study, the Dutch version of the VRAG was used for the first time within a Flemish sample of 60 OID. The reliability and ability of the VRAG to predict violent incidents within the institution together with failure to comply with their conditions, was investigated. The reliability was good, but the VRAG was unable to significantly predict this type of violence, though there was a positive trend distinguishable. The article concludes with some practical aspects in using the VRAG in the Flemish part of Belgium.

CONCLUSIE Dit is de eerste exploratieve studie naar de psychometrische eigenschappen van de Nederlandstalige VRAG, een actuaireel instrument dat reeds wereldwijd werd onderzocht en valide bevonden. Het instrument werd initieel ontwikkeld voor de voorspelling van gewelddadige langetermijnrecidive. De VRAG slaagde er in dit onderzoek niet in om intramurale agressie bij PVB's significant te voorspellen. Dit ligt in lijn met de internationale literatuur, waar tegenstrijdige resultaten worden gepresenteerd met betrekking tot de voorspelling van intramuraal geweld door diverse risicotaxatie-instrumenten. Toch werden hoge AUC-waarden bereikt voor fysieke agressie, wat duidt op een potentiële predictiviteit. Vervolgonderzoek naar de voorspellende waarde op lange termijn na doorstroming kan dit verder verduidelijken.

Daarnaast is te zien dat de validiteit nagenoeg ongewijzigd blijft, ongeacht het gebruik van de PCL-R of PCL:SV. Dit is een indicatie voor de bruikbaarheid van de minder tijdsintensieve variant van de PCL-R. Wanneer de CATS gebruikt wordt, daalt het voorspellend vermogen, hoewel geen significant verschil gevonden werd. In de praktijk bleek de CATS echter weinig bruikbaar.

Noten

- 1) Hierbij zijn ook zwakbegaafden geïnccludeerd. De auteur wijst op een problematisch lage respons rate, voornamelijk bij de afname van de WAIS, die een lagere inschatting geeft dan de ander gebruikte instrumenten.
- 2) Tot op heden is er bij deze doelgroep in Vlaanderen nog maar weinig doorstroom van gesloten forensische centra naar ambulante woonvormen. Het is daarom voorbarig om na te gaan of de VRAG een correcte inschatting maakt van de kans op (gewelddadige) recidive op (middel)lange termijn.
- 3) Niemand werd uitgesloten omwille van teveel missing items in de VRAG.
- 4) Bij deze persoon was er wel sprake van een benedengemiddeld IQ en een autismespectrumstoornis (ASS). Indien er sprake is van ASS in combinatie met gedragsproblemen kan dit aanleiding geven tot opname in het VAPH.
- 5) Cumulatieve percentages.
- 6) Hieronder valt ook het toegooien van deuren.
- 7) Één participant kreeg een tuchtrapport omwille van diefstal van een medegedetineerde.
- 8) Tenzij anders vermeld worden de resultaten met gebruik van de PCL-R gerapporteerd.
- 9) Missing items werden benaderd via het Expectation Maximization Algorithm.
- 10) Voor een overzichtsartikel van risicotaxatie-instrumenten bij PVB verwijzen we naar Koeck, Jeandarme en Pouls (2013), Van den Berg en de Vogel (2011) en de Task Force Licht Verstandelijk Beperkten (2012).

OVER DE AUTEURS Claudia Pouls is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan KeFor – OPZC Rekem, Daalbroekstraat 106, 3621 Rekem (België). E-mail: claudia.pouls@opzcrekem.be. Inge Jeandarme en Petra Habets zijn aan diezelfde instelling respectievelijk als coördinator en als wetenschappelijk medewerker verbonden. De auteurs danken de cliënten en instellingen voor hun coöperatieve opstelling en medewerking aan dit project: Amanis ('t Zwart Goor), Itinera (Sint-Idesbald), Limes (Sint-Ferdinand), A.B.A.G.G. ('t Zwart Goor), Ontgrendeld (OBRA) en de Federale Overheidsdienst Justitie. Daarnaast dank aan Siegfried Koeck en Julie Hendrickx voor de geboden hulp bij de dataverzameling. Dit project werd financieel mogelijk gemaakt door Limburg Sterk Merk (LSM) en het Openbaar Psychiatrisch Zorgcentrum (OPZC) te Rekem.

Literatuur

- Abderhalden, C., Needham, I., Dassen, T., Halfens, R., Haug, H. & Fischer, J. E. (2008). Structured risk assessment and violence in acute psychiatric wards: Randomised controlled trial. *The British Journal of Psychiatry*, 193(1), 44-50.
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th Ed. Text Revision). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Bartosh, D. L., Garby, T., Lewis, D. & Gray, S. (2003). Differences in the predictive validity of actuarial risk assessments in relation to sex offender type. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47(4), 422-438.
- Berg, J. L. W. van den & Vogel, V. de (2011). Risicotaxatie bij forensisch psychiatrische patiënten met een lichte verstandelijke handicap: hoe bruikbaar zijn risicotaxatie-instrumenten? *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 53 (2), 83-93.
- Boer, D. P. (2006). Sexual offender risk assessment strategies: is there a convergence of opinion yet? *Sexual Offender Treatment*, 1(2), 1-4.
- Boer, D. P., Tough, S. & Haaven, J. (2004). Assessment of risk manageability of intellectually disabled sex offenders. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17, 275-283.
- Camilleri, J. A. & Quinsey, V. L. (2011). Appraising the risk of sexual and violent recidivism among intellectually disabled offenders. *Psychology, Crime & Law*, 17(1), 59-74.
- Chu, C. M., Thomas, S. D. M., Ogloff, J. R. P. & Daffern, M. (2012). The short-to medium-term predictive accuracy of static and dynamic risk assessment measures in a secure forensic hospital. *Assessment*, 24(2), 153-174.
- Delaunoit, B. (2011). 50% de personnes handicapées mentales en défense sociale: comment construire un vrai projet thérapeutique intégré et éviter leur éternel enfermement? Lezing gepresenteerd op het symposium "La politique des oubliettes: L'internement des personnes handicapées mentales et/ou malades mentales", Brussel.
- Drieschner, K. H. & Hesper, B. L. (2007). *Dynamic Risk Outcome Scales*. Boschoord: Trajectum Hoeve Boschoord.
- Gray, N. S., Fitzgerald, S., Taylor, J., MacCulloch, M. J. & Snowden, R. J. (2007). Predicting future reconviction in offenders with intellectual disabilities: The predictive efficacy of VRAG, PCL-SV, and the HCR-20. *Psychological Assessment*, 19(4), 474-479.
- Hare, R. D. (1991/2003). *Manual for the Revised Psychopathy Checklist* (2nd Ed.). Toronto, ON: Multi-Health Systems. (Oorspronkelijke editie 1991, *The Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R)*.)
- Harris, A. J. R. & Tough, S. (2004). Should actuarial risk assessments be used with sex offenders who are intellectually disabled? *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(4), 235-241.
- Hart, S. D., Cox, D. N. & Hare, R. D. (1995). *The Hare Psychopathy Checklist: Screening Version*. Toronto, ON: Multi-Health Systems.
- Hastings, M. E., Krishnan, S., Tangney, J. P. & Stuewig, J. (2011). Predictive and incremental validity of the Violence Risk Appraisal Guide scores with male and female jail inmates. *Psychological Assessment*, 23(1), 174-183.
- Hende, M. Vanden, Caris, K. & Block-Bury, L. De (2005). *Ontgrendeld: beschrijvend wetenschappelijk onderzoek naar geïnterneerden met een verstandelijke handicap en hun verblijf in de Vlaamse gevangenissen*. Gent: Academia Press.
- Hildebrand, M. & Ruiter, C. de (1995/2010). *Researchversie van de Hare Psychopathie Checklist: Screening Versie*. In ontwikkeling. (Oorspronkelijke editie 1995, *The Hare Psychopathy Checklist: Screening Version*.)
- International Classification of Diseases-10. (2010). *Internationale statistische classificatie van ziekten en met gezondheidverband houdende problemen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Jeandarme, I., Pouls, C. & Peters, M. J. V. (1998/2012). *Violence Risk Appraisal Guide: richtlijnen om het risico op (seksueel) geweldadige recidive te beoordelen*. (Hasselt: Leën. Oorspronkelijke editie 1998, *Violent offenders: Appraising and managing risk*.)
- Kaal, H. L. (2010). *Beperkt en gevangen? De haalbaarheid van preventieonderzoek naar verstandelijke beperking in detentie* (Cahier 2010-11). Den Haag: WODC.
- Lindsay, W. R., Elliot, S. F. & Astell, A. (2004). Predictors of sexual offence recidivism in offenders with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(4), 299-305.
- Lindsay, W. R., Hogue, T. E., Taylor, J. L., Steptoe, L., Mooney, P. et al. (2008). Risk assessment in offenders with intellectual disability: A comparison across three levels of security. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(1), 90-111.
- Lindsay, W. R., Murphy, L., Smith, G., Murphy, D., Edwards, Z. et al. (2004). The Dynamic Risk Assessment and Management System: An assessment of immediate risk of violence for individuals with offending and challenging behaviour. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17, 267-274.
- Luteijn, F. & Barelds, D. P. H. (1983/2004). *Gitz. Groninger Intelligentie Test 2*. Amsterdam: Harcourt Assessment. (Oorspronkelijke editie 1983, *Handleiding bij de Groninger Intelligentie Test*.)
- McDermott, B. E., Quanbeck, C. D., Busse, D., Yastro, K. & Scott, C. L. (2008). The accuracy of risk assessment instruments in the prediction of impulsive versus predatory aggression. *Behavioral Sciences and the Law*, 26(6), 759-777.
- Morrissey, C., Hogue, T., Mooney, P., Allen, C., Johnston, S. & Hollin, C., et al. (2007). Predictive validity of the PCL-R in offenders with intellectual disability in a high secure hospital setting: Institutional aggression. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 18(1), 1-15.
- Mossman, D. (1994). Assessing predictions of violence: Being accurate about accuracy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(4), 783-792.
- Nijman, H. L. I., Muris, P., Merckelbach, H. L. G. J., Palmstierna, T., Wistedt, B. & Vos, A. M., et al. (1999). *The Staff Observation Aggression Scale-Revised (SOAS-R)*. *Aggressive Behavior*, 25(3), 197-209.
- Quinsey, V. L., Book, A. & Skilling, T. A. (2004). A follow-up of deinstitutionalized men with intellectual disabilities and histories of antisocial behaviour. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(4), 243-253.
- Quinsey, V. L., Harris, G. T., Rice, M. E. & Cormier, C. A. (1998/2006). *Violent Offenders: Appraising and Managing Risk*. Washington, DC: American Psychological Association. (Oorspronkelijke editie 1998, *Violent Offenders: Appraising and managing risk*.)
- Raven, J. C., Court, J. H. & Raven, J. (1983). *Manual for Raven's progressive matrices and vocabulary scales*. London: H. K. Lewis.
- Resing, W. & Blok, J. (2002). De classificatie van intelligentiescores: voorstel voor een eenduidig systeem. *De Psycholoog*, 37(5), 244-249.
- Rice, M. E. & Harris, G. T. (2005). Comparing effect sizes in follow-up studies: ROC area, Cohen's d, and r. *Law and Human Behavior*, 29(5), 615-620.
- Rice, M. E. & Harris, G. T. (1995). Violent recidivism: Assessing predictive validity. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(5), 737-748.
- Schalovk, R. L. et al. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports* (11th Edition). Washington, DC: American Association on Intellectual & Developmental Disabilities.
- Sellars, C. (2002). *Risk assessment in people with learning disabilities*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Task Force Licht Verstandelijk Beperkten (2012). *Diagnostiek en risicotaxatie bij zwakbegaafde en licht verstandelijk beperkte cliënten*. Utrecht: EFP.
- Verbrugge, H. M., Goodman-Delahunty, J. & Frize, M. C. J. (2011). Risk assessment in intellectually disabled offenders: Validation of the suggested ID supplement to the HCR-20. *International Journal of Forensic Mental Health*, 10(2), 83-91.
- Verlinden, S., Maes, B. & Goethals, J. (2009). *Personen met een verstandelijke handicap onderhevig aan een interneringsmaatregel*. Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Vertommen, H., Verheul, R., Ruiter, C. de & Hildebrand, M. (1991/2002). *Handleiding bij de herziene versie van Hare's Psychopathie Checklist*. Lisse: Swets Test Publishers. (Oorspronkelijke editie 1991, *The Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R)*.)
- Vitacco, M. J., Gonsalves, V., Tomony, J., Smith, B. E. R. & Lishner, D. A. (2012). Can standardized measures of risk predict inpatient violence? Combining static and dynamic variables to improve accuracy. *Criminal Justice and Behavior*, 39 (5), 589-606.
- Wechsler, D. (1974/1991). *The Wechsler Intelligence Scale for Children - Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation. (Oorspronkelijke editie 1974, *Manual for the Wechsler Intelligence Scale for Children - Revised*.)
- Wechsler, D. (1955/1997). *The Wechsler Adult Intelligence Scale - Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation. (Oorspronkelijke editie 1955, *The Wechsler Adult Intelligence Scale*.)

Aldus wijlen Bert Duijker, de Amsterdamse psycholoog die ooit verantwoordelijk was voor de indeling van het vakgebied in verschillende subdisciplines.

Hoe doen niet-psychologen die dag in dag uit met mensen werken aan psychologie? In deze aflevering garagist Rob Wiering. 'Ik zie in drie seconden of ik met iemand een goede samenwerking kan aangaan.'

Hij likte
zijn auto
af, deed zijn
spruitstuk met
kachelpoets!

GEVOEL VOOR JE AUTO

Het is dapper om voor een Saab te kiezen,' zegt garagist Rob Wiering die gespecialiseerd is in klassieke Saab's. 'Want zo'n auto rijden is niet zomaar iets. Het is riskant, het kan tot enorme kosten leiden.' Bovendien heeft de autoproducent door de jaren heen nogal eens wat steken laten vallen, zegt hij. 'Dan kun je voorspellen: auto's uit sommige jaren zijn goed, uit andere jaren zijn ze slecht. Het scheelt ook per fabriek. Saab's uit Malmö zijn beter dan die uit Trollhättan.'

Een klant moet dus echt iets voor zijn auto over hebben, 'er iets voor voelen'. En de garagist wil met die klanten een samenwerking aangaan. 'Ik wil samen met de klant proberen om hem of haar die auto kostenbewust te laten rijden.'

DUBBELTJE

Niet iedereen is een Saab-rijder. Tegenwoordig ziet Wiering 'in drie seconden' of hij met iemand een goede samenwerking aan kan gaan. Hoe? 'Dat zijn bepaalde trekjes, een houding, de manier van communiceren, de oogopslag, een bepaalde geur... ik ruik bijna of iemand geschikt is om een classic te rijden. Het zijn vaak hoger opgeleiden, de beter gesitueerden.' Maar, voegt hij er lachend aan toe: 'Het liefst zie ik toch een mooie dame in een Saab, dat geeft zo'n auto toch altijd extra cachet.'

Om te kunnen samenwerken moeten verwachtingspatronen bij elkaar aansluiten. 'Sommige klanten verwachten een klinische omgeving, een soort showroom met een gladdere verkoper. Maar dat is volgens mij alleen maar overhead,' zegt Wiering. Zelf werken hij en zijn mensen snel en efficiënt en zelf is hij 'nogal to the point, lomp soms'. Dat komt niet altijd goed over, geeft hij direct toe, maar je weet wel wat je aan hem hebt. 'Als je een auto beter naar de sloop kunt

FOTO: HERMAN WOUTERS

brengen, zeg ik het. Je hebt ook reparateurs die zo'n klant helemaal schillen. Dat gebeurt bij ons niet.'

Wat lastige klanten voor hem zijn? Klanten die wel heel gemakkelijk over zijn tijd beschikken en die over een dubbeltje vallen. 'Soms knijpt iemand een deal totaal uit, zodat ik bijna niets aan een verkoop overhoud, dat is inclusief garantie enzovoorts. En dat zijn juist die mensen die terugkomen voor de meest stomme dingen.'

Als het niet klikt, neemt hij op een gegeven moment afscheid van een klant. Vorige week gebeurde het nog. 'In een jaar

tijd verscheen hij zes keer niet op een afspraak. En niet op komen dagen is één, maar dat doen zonder je af te melden en vervolgens niet bereikbaar zijn, dat zijn twee en drie. En zo iemand komt dan na drie dagen zonder afspraak binnenlopen en moet nú geholpen worden. Zulke klanten schofferen je personeel, je helpt ze dan toch en vervolgens beginnen ze te zeuren over de factuur. Daar maak ik op een gegeven moment een eind aan.'

Het kan ook gebeuren dat 'de chemie is uitgewerkt'. Aanvankelijk klikte het, maar er is iets veranderd. 'Ik had een klant met wie ik ook vriendschappelijk

omging. Hij had een prachtige auto, een brúút beest. Het was mijn eigen auto geweest, wilde die niet verkopen, maar hij moest en zou 'm hebben. Hij beloofde dat hij er goed voor zou zijn.' De eerste jaren was hij dat ook. Hij likte zijn auto bijna af! Deed zijn spruitstuk met kachelpoets!'

Zijn vrouw, ook Saab-fanaat, gaf hem daar alle ruimte voor, aldus Wiering. 'Maar hij werd verliefd op een andere dame en vanaf dat moment verdween de liefde voor zijn auto een beetje naar de achtergrond. Hij liet alleen nog het hoogstnoodzakelijke onderhoud doen. Ik zei hem: "Je verwaarloost je auto, je zou er

goed voor zijn." Maar hij had geen geld en geen tijd en hij had andere prioriteiten. Uiteindelijk bood hij me aan dat ik de auto van hem terug kon kopen. Hij zei: "We blijven toch nog wel vrienden?" Maar mijn gevoel voor hem is minder geworden, het was een serieus probleem voor mij dat hij niet genoeg van die auto hield.'

DAT IS JE LEVEN!

Al vanaf zijn achtste viel Wiering voor de auto. Hij zag een mooie Saab turbo op de RAI staan en wist meteen: deze auto wilde hij hebben. Op zijn negentiende kocht hij precies die auto. Puur toeval. Hoewel autogek, begon Wiering aan een studie Frans. Maar studeren was niet aan hem besteed. Daarna werkte hij in allerlei functies. Tot een goede kennis in 1996 tegen hem zei dat hij een Saab Cabrio zocht en of Wiering die voor hem kon vinden. 'Ik ben gaan zoeken, vond er één met schade bij een collega-specialist. Ik had geen idee wat dit zou gaan kosten. Daarop maakte de man 50.000 gulden naar me over. "Doe het daar maar voor," zei hij. Ik was nog geen dertig, ik vond dat vertrouwen geweldig. Hij zei: "Daar moet je mee verder gaan. Dat is je leven!"'

Inmiddels bestaat zijn bedrijf bijna vijftien jaar en werken er drie mensen in zijn garage in Haarlem. Daarnaast lopen er nog een accountant en een marketeer rond. Het wordt lastiger om mooie auto's te vinden, ook omdat Saab is gestopt met de productie en er bijna geen classics meer worden ingeruild. Vroeger kreeg je nog wel eens een trailertje met auto's. Dan was het: 'Olie, filtertje, bougiepjes, kapje, rotortje, wat onderhoud en een poetsbeurt. En klaar.'

Maar zo makkelijk is het niet meer. 'Vroeger pakte ik bijna een miljoen per jaar, nu nog niet eens de helft. De echte lucratieve deals zijn er niet meer.'

BIJEENKOMST

NEUROPSYCHOANALYSE,
AANGENAAM

In 2000 is de International Society for Neuropsychanalysis opgericht. De Nederlandse tak van die vereniging organiseerde op 27 september jl. in De Rode Hoed in Amsterdam het symposium *How about neuropsychanalysis?* Frans Schalkwijk was erbij en doet voor *De Psycholoog* verslag.

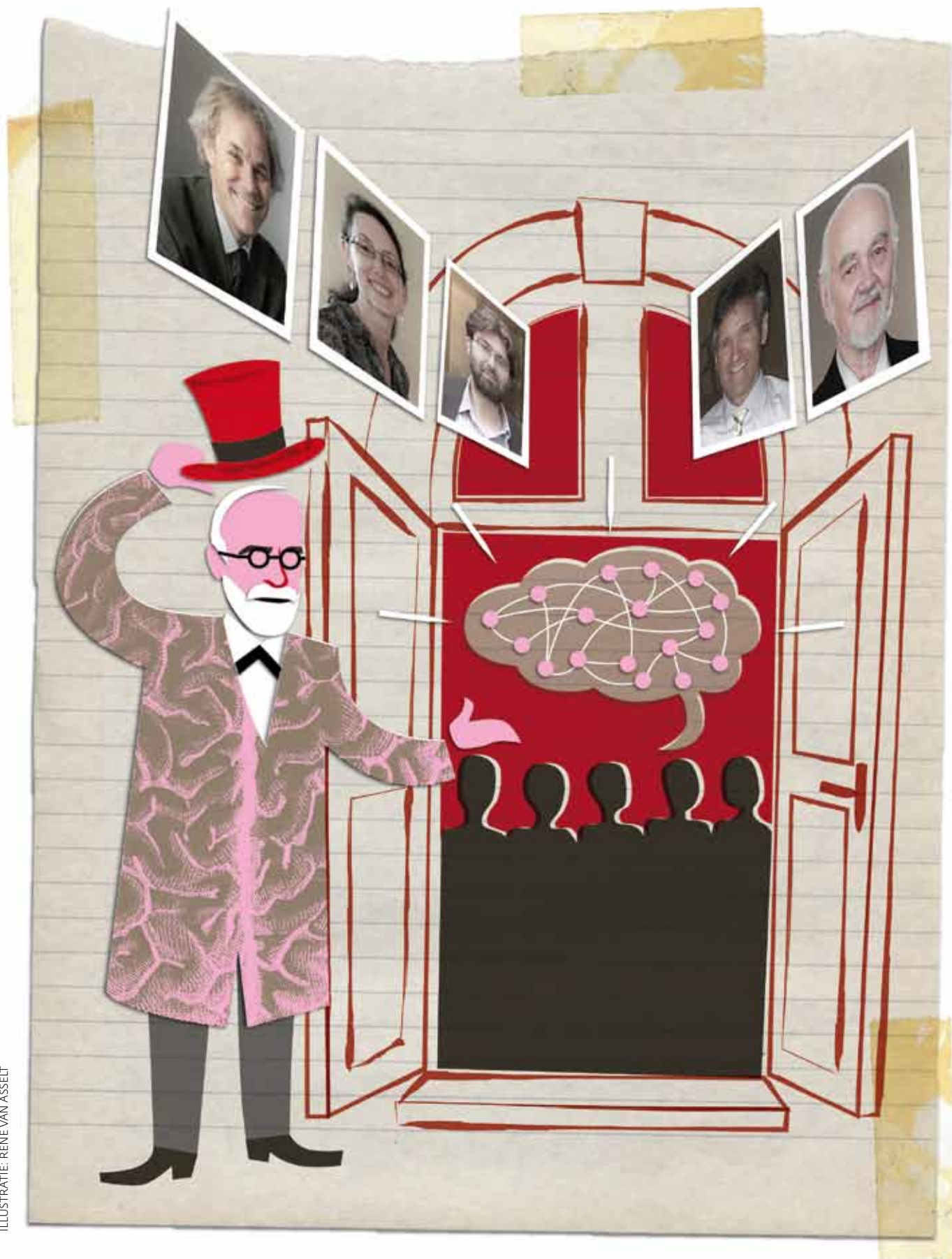
Enkele jaren geleden had ik gezegd: een symposium over neuropsychanalyse, dat is meer iets voor psychiaters en neuropsychologen, niet voor een psychoanalyticus zoals ik. Nu ligt dat anders. Denkend over emoties en psychoanalyse 'moest' ik me wel gaan verdiepen in emoties en hersenen, en werd mijn belangstelling voor het brein gewekt via het werk van Antonio Damasio en Allan Schore. Toen ik daarna ook nog betrokken werd in wetenschappelijk onderzoek over hersenen, slaap en schaamte, was het duidelijk: hier wil ik heen.

En zo bevond ik me op 27 september 2013 in De Rode Hoed in een bont gezelschap van psychoanalytici, psychoanalytisch psychotherapeuten, klinisch psychologen, onderzoekers en studenten om te luisteren naar gerenommeerde, internationaal bekende sprekers. Op voorhand was ik licht bevreesd: zou ik iets gaan begrijpen van de geheimtaal van afkortingen als HP A-as, VMPFC en IOFC?

SUBJECTIEVE ERVARING

Al de eerste dia van de dag appelleerde aan die vrees: wat is in 's hemelsnaam NVNPSA? Dit bleek echter niet

de aanduiding van een of ander hersengebied, maar de afkorting voor Nederlandse Vereniging voor Neuropsychanalyse, die met dit symposium haar bestaan introduceerde. Voorzitter Marcel Schmeets schetste de vanzelfsprekendheid van het samengaan van neurowetenschappen en psychoanalyse: de neurowetenschapper kan gedetailleerd in het brein naar de werking van de psyche kijken, waarvan de psychoanalyticus de werking in de spreekkamer bestudeert. Voor de hand liggende discussies over de scheiding van lichaam en geest of over de vrije wil werden gelukkig niet gevoerd, omdat het uitgangspunt gelijktijdigheid en gelijkwaardigheid is: het brein is het lichamelijke substraat van onze psyche en beide zijn aspecten van hetzelfde (*dual aspect monism*). Neuropsychanalyse probeert de menselijke geest te begrijpen, vooral het aspect van de subjectieve ervaring. Ook een andere valkuil werd door de meeste sprekers zorgvuldig vermeden: resultaten van neurowetenschappelijk onderzoek aanhalen om het vermeende gelijk van de psychoanalytische theorie aan te tonen, al dan niet om de genialiteit van Freud te benadrukken, die het allemaal rond begin 1900 al heeft gezegd. Dergelijke exercities zijn immers dodelijk voor creatief en

wetenschappelijk denken. Neuropsychoanalyse is relatief onbekend en de organisatie speelde daar goed op in door lezingen aan te bieden met het karakter van 'inleiding in de neuropsychoanalyse'.

DROMEN

In de openingslezing maakte Mark Solms, psychoanalyticus en neurowetenschapper, aan de hand van het onderwerp 'dromen', duidelijk op welk gebied de neuropsychoanalyse zich begeeft. Een herinnerde droom is een subjectieve ervaring van een *arousal*-toestand en activiteit in specifieke hersendelen. Psychoanalytici nemen aan dat de droom de slaap beschermt: als we 's nachts slapen valt de bewuste controle over onze innerlijke wensen en behoeften weg, en zouden we geneigd zijn ernaar te handelen en dat moet niet gebeuren. Tegelijkertijd stelt ze ons in staat op een verborgen, afgeleide manier onze wensen, behoeften en motieven te verwerken, zonder dat er gehandeld wordt. Dan vindt er toch driftbevrediging plaats.

Neurowetenschappelijk droomonderzoek laat zien dat, anders dan lang werd aangenomen, er geen één-op-één relatie bestaat tussen dromen en REM-slaap, al is er wel een correlatie. Recent onderzoek laat bovendien zien dat voor het optreden van dromen een hoog activiteitsniveau van het dopaminesysteem essentieel is: dit systeem wordt geassocieerd met gemotiveerd, emotioneel positief geladen zoeken-en-exploreren. Zo lijkt de hypothese bevestigd dat dromen inderdaad de slaap beschermt en dat dromen verbonden is met een motivationeel substraat in de hersenen. Dit maakt het begrijpelijk dat onze dromen, naast verwerken van dagresten, inderdaad een subjectieve betekenis hebben in de zin dat ze ook uitingen zijn van onze emoties. Helaas horen daar ook nachtmerries bij, want jammer genoeg hebben we ook emoties die we liever kwijt dan rijk zouden zijn. Maar dit laatste kwam bij Solms niet aan de orde.

Daarbij aansluitend betoogde de vermaarde dieronderzoeker Jaak Panksepp dat neurowetenschappelijk onderzoek bij dieren inzichtelijk maakt hoe emotionele systemen bij mensen werken. In zijn werk staan systemen van basisemoties centraal zoals zoeken/interesse, woede, angst, lust, zorg, paniek en spel. Deze bevinden zich in de hersenen onder het neo-corticale niveau. Panksepp ging vooral in op het straf-beloningsaspect van de basisemoties en

op bewust/onbewust. De leek vermoedt dat bewustzijn vooral verbonden is met de neocortex, als een evolutionair laat verworven fenomeen dat de mens onderscheidt van het dier. Maar, anders dan lang werd verondersteld, lijkt bewustzijn in de vorm van gericht aandacht en activatie van emotionele systemen zich juist in de evolutionair lagere hersengebieden te bevinden: bewustzijn komt vanuit meer primitieve systemen die geactiveerd worden als het kern-zelf aangesproken wordt. Neurobiologisch en neurochemisch onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat ernstige depressie samenhangt met een tekort aan dopamine én falen van het hierboven genoemde zoekstelsel, waardoor op belevingsniveau enthousiasme, spel en creativiteit verloren gaan.

EPIGENETICA

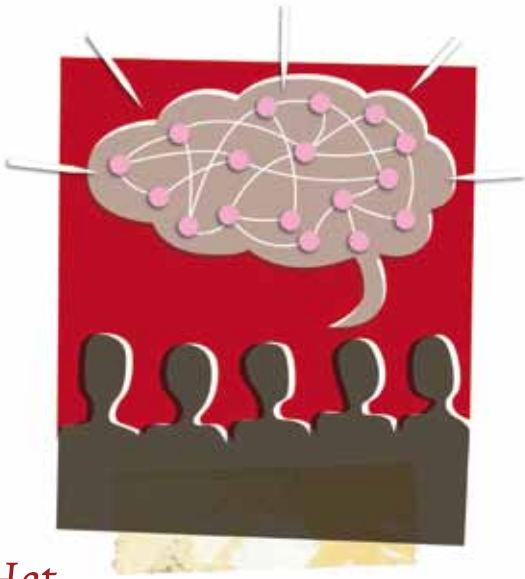
De stap naar *deep brain stimulation* bij zeer ernstige, niet anders te genezen depressies, is dan niet ver. Weer een ander deelgebied van de neuropsychoanalyse is het terrein van de epigenetica: de wetenschap over de interactie tussen genen en omgeving.

Psychiater en kindanalyticus Marcel Schmeets stelde dat het nature-nurture-debat tegenwoordig ver achter ons ligt. Epigenetisch onderzoek laat zien dat er niet alleen een pre-natale, maar ook een post-natale programmering van de genen plaatsvindt door een steeds terugkerende interactie met de moeder en belangrijke anderen. In de epigenetica vinden nog spectaculaire ontwikkelingen plaats, die duidelijk maken hoe wederkerig de beïnvloeding van genetische aanleg en omgeving kan zijn. Zelfs het DNA kan nog veranderen, zoals onderzoek naar genen van identieke tweelingen laat zien: hoewel ze bij de geboorte al niet volstrekt identiek zijn, neemt het verschil in genetisch materiaal met het stijgen van de leeftijd verder toe.

Dit alles leidt niet alleen tot de conclusie dat we veilig mogen aannemen dat mankerende en onvoorspelbare, grillige zorg in de eerste levensjaren samenhangt met psychische stoornissen, maar ook dat veranderingen die met een therapie worden bereikt wel eens neer zouden kunnen slaan in verandering in de hersenen. Plasticiteit is het kernwoord hierbij.

PRIONEN EN PROTEÏNEN

Hoe zat het ondertussen met het breinjargon dat ik vooraf vreesde? Dat wisselde. Ik kon wel inzien dat het

Het nature-nurture-debat ligt tegenwoordig ver achter ons

spectaculair is te ontdekken dat prionen wel degelijk invloed hebben op proteïnen, en dat veranderingen vervolgens via de al bekende wederkerige werking tussen RNA en DNA, kunnen leiden tot verandering van het DNA. Maar wat RNA en prionen zijn en wat proteïnen doen: ik zou het niet weten. Sommige animaties van breinactiviteit waren van een *National Geographic*-achtige schoonheid en fascinerend. Maar de grote lijnen volgen, dat lukt prima.

Zo ook bij Margaret Zellners presentatie 'De dynamische netwerken in psychodynamische hersenen', waarin de gelaagdheid van hersensystemen besproken werd. Op het laagste, primaire niveau worden basale, driftmatige emoties verwerkt, zoals Panksepp dat beschreef. Dit primaire proces staat in wederkerige interactie met een proces op secundair niveau: vanuit de basale ganglia vindt terugkoppeling naar het primaire proces plaats in de vorm van controle, terwijl op een derde, neocorticaal niveau vooral cognitief geleerde verwerking plaatsvindt. Zellner poneerde dat het primaire niveau, het gebied van de driftmatige emoties, voor te stellen is als wat in het structurele model het 'id' wordt genoemd. Maar, dan is dit id veel meer bewust dan in de klassieke psychoanalytische theorie wordt aangenomen. De hogere processen, waarvan het tweede niveau het Ik (ego) en het derde niveau meer het boven-Ik (superego) zou vertegenwoordigen, zouden, anders dan gedacht, juist veel onbewuster verlopen. Interessant, hoe vanuit hersenonderzoek hypothesen naar voren komen die rechtstreeks de psychoanalytische theorie treffen.

Alleen in de lezing van therapieonderzoeker en

psychotherapeut Patrick Luyten kwam het klinische werk expliciet aan bod. Hij ging onder andere in op de implicatie van de neurobiologische inzichten op de behandeling van patiënten met een borderline persoonlijkheidsstoornis (BPD). Zo ziet Luyten de kenmerkende emotiedisregulatie met impulsiviteit, aantrekking/afstoting als interactioneel. Bij mensen met een veilige gehechtheid worden sociale interacties en mentaliseren gefaciliteerd door een verhoogd niveau van oxytocine (het hormoon dat is verbonden met het beloningssysteem en met het vertrouwen in wat je kunt weten en wat niet). Bij een BPD met onveilige, gepreoccupeerde gehechtheid blijkt oxytocine het tegenovergestelde effect te hebben: wantrouwen neemt toe en mentaliseren neemt af.

TOT BESLUIT

Neurowetenschappelijk onderzoek onderbouwt zo de klinische ervaring dat in de eerste behandelingsfase met gepreoccupeerd gehechte patiënten een te gratificerende werkrelatie of een te inzichtgevende aanpak de onveiligheid vergroot. Het een-op-een-contact van een psychotherapie dat is gericht op exploratie roept angst op en deze angst leidt tot secundaire pogingen om door hyperactivering van de hechting deze angst te structureren.

Ik kan me voorstellen dat neuropsychoanalytische kennis waardevol is voor de theorie en techniek van psychoanalyse, voor het begrijpen van psychiatrische beelden, de inzet van medicatie en het begrijpen van neurologische stoornissen. Ze is een unieke combinatie van natuurwetenschappelijk onderzoek met fenomenologisch luisteren. Voor mij, als relatieve buitenstaander, waren de lezingen inhoudelijk van hoog niveau; de ervaren sprekers wisten mij te overtuigen. Een erg boeiende dag.

Inmiddels is bekend dat de NVNPSA is gevraagd in de zomer van 2015 het jaarlijkse internationale neuropsychoanalysecongres te organiseren. Wie op de hoogte wil blijven, melde zich (www.nvnpsa.nl)!

OVER DE AUTEUR

Dr. Frans Schalkwijk is vrijgevestigd psychotherapeut/ psychoanalyticus, opleider en supervisor bij de NVPA, supervisor NVP en lid van de NVPP. De auteur dankt Nelleke Nicolai voor het meedenken over dit verslag. E-mail: f.schalkwijk@gmail.com.

VRAAG & AANBOD

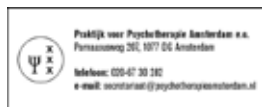
Ga naar www.psynip.nl/advertenties om onderstaande advertenties te bekijken

Vacatures

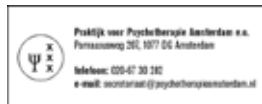
Ervaren Kind- en Jeugdpsycholoog (m/v) voor ouderbegeleiding
AMSTERDAM

Psycholoog (m/v) met dosis levenservaring voor afdeling volwassenen in de specialistische ggz
AMSTERDAM

Gz-psycholoog, werkbegeleider (m/v) Kind & Jeugd
AMSTERDAM E.O.

Vacatures

Psychotherapeut m/v (20 u/wk)
VALKENBURG A/D GEUL

Uw online advertentie extra onder de aandacht brengen?

Kijk voor meer informatie op www.psynip.nl bij de rubriek Vraag en Aanbod

Uw online advertentie extra onder de aandacht brengen?

Kijk voor meer informatie op www.psynip.nl bij de rubriek Vraag en Aanbod

Cursussen/workshops

Onderwijs in Groningen
GRONINGEN (STAD)

Praktijkruimtes

Uw online advertentie extra onder de aandacht brengen?

Kijk voor meer informatie op www.psynip.nl bij de rubriek Vraag en Aanbod

Overig

Uw online advertentie extra onder de aandacht brengen?

Kijk voor meer informatie op www.psynip.nl bij de rubriek Vraag en Aanbod

Vraag & Aanbod

Dé nieuwe advertentierubriek in *De Psycholoog*. Plaats u een digitale advertentie op www.psynip.nl dan is het mogelijk deze extra onder de aandacht te brengen van de 15.000 lezers van *De Psycholoog*.

De rubriek Vraag & Aanbod sluit één op één aan op uw online advertentie. De titel, keuze van rubriek en plaatsnaam worden in het blad overgenomen. Daarnaast kunt u in het blad uw (bedrijfs)logo toevoegen.

Een vermelding in het blad De Psycholoog is alleen mogelijk in combinatie met een online advertentie.

Adverteren in Vraag & Aanbod?

Voor meer informatie: www.psynip.nl bij de rubriek Vraag & Aanbod. Hier vindt u het digitale aanvraagformulier om een reservering te maken.

De uitgever van De Psycholoog en het NIP zijn niet aansprakelijk voor de inhoud van deze advertenties.

De uitgever behoudt zich het recht voor advertenties te weigeren zonder opgave van redenen.

COLOFON

De Psycholoog is het maandblad van het Nederlands Instituut van Psychologen, de beroepsvereniging van psychologen. *De Psycholoog* verschijnt elke eerste week van de maand (behalve in augustus) in een oplage van 14.000 exemplaren. Voor mensen met een leeshandicap verschijnt *De Psycholoog* in gesproken vorm op Daisy cd-rom. Informatie: Dedicon, Postbus 24, 5360 AA Grave, telefoon 0486-486486, e-mail: abonnee@dedicon.nl. **Redactie bureau:** Vittorio Busato (hoofdredacteur), Jeroen van Goor (bureau-/eindredactie) en Geertje Kindermans (schrijvend redacteur). e-mail: redactie@psynip.nl. ISSN: 0033-3115. **Eindcorrectie:** Else de Jonge **Vormgeving:** Curve, grafische vormgeving bNo, Henk Stoffels en Thomas Gaarhuis. **Advertenties, abonnementen en bladmanagement:** Performis Media, telefoon 073 6895889, e-mail depsycholoog@performis.nl. **Uitgave en ledenadministratie:** NIP-bureau, Postbus 2085, 3500 GB Utrecht. Telefoon 030-8201500 (9.00-17.00 uur). IBAN code: NL81INGB00003788 02, SWIFT code: INGBNL2A.

www.psynip.nl, e-mail: info@psynip.nl. Coverfoto: Herman Wouters. Wilt u reageren op een artikel of wilt u een discussie starten naar aanleiding van een artikel in *De Psycholoog*, surf dan naar LinkedIn: <http://alturl.com/wz95u>

In het colofon van het novembernummer van 2013 zijn abusievelijk de namen van de redactie niet vermeld: Ruud Abma, Laura Batstra, Gerrit Breeuwsma, Veerle Breninkmeijer, Elke Geraerts, Moniek van Hout, Veronica Janssen, Jeffrey Roelofs en Theo Verheggen.

Voor diverse locaties binnen het werkveld
Verslavingszorg zoeken wij

GZ-psychologen

24-36 uur per week

Klinisch psychologen

24-36 uur per week

- Hebt u een passie voor innovatie en ontwikkeling
- ziet u een uitdaging in complexe problematiek waarin u uw vakmanschap kunt inzetten om bij te dragen aan de behandeling van verslaafde patiënten met veel en diverse psychiatrische co-morbiditeit?

Kijk voor meer informatie op
www.tactuswerkenleren.nl of www.zorgselect.nl

P R A K T I J K B E R I C H T

"We hebben nooit geweten dat Intramed zo compleet is".

Intramed praktijksoftware, compleet gebruiksgemak voor de GGZ

Speciaal voor de 1^e lijns GGZ (Generalistische basis GGZ):

- Codeboek en aanlevering aan de LVE is geïntegreerd
- Jaarlijkse gegevens export voor LVE
- DSM IV criteria makkelijk in te voeren via meerkeuzelijsten
- Eigen bijdrage wordt automatisch verrekend en via nota's gedeclareerd, desgewenst via Famed
- Mogelijkheid telefonisch consult te factureren

Speciaal voor de 2^e lijns GGZ (Specialistische GGZ):

- DBC registratie (directe en indirecte reistijd, beslisboom)
- Aanlevering mogelijk aan DIS-portal
- De diagnosecode in de declaratiegegevens kan gemaskeerd worden
- DSM IV criteria met primaire en secundaire diagnoses en GAF-scores op as 1 t/m 5

Intramed PLUS biedt u meer mogelijkheden

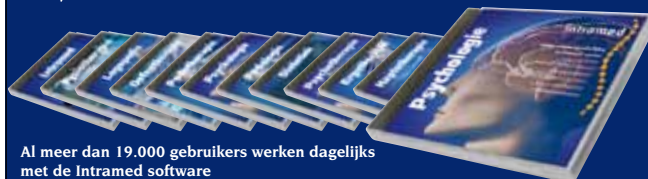
(LET OP, dit betreft een extra module)

- Aanvullende richtlijn eerstelijnspsychologie en psychotherapie en bijbehorende meetinstrumenten
- Onbeperkt ROM-data aanleveren aan Stichting Benchmark GGZ (SBG) (1e en 2e lijns)
- Geen extra kosten per aanlevering ROM-data of voor meetinstrumenten
- Online inschrijving en afsprakenbeheer cliënt
- Online vragenlijsten afnemen (ook eigen vragenlijsten)

Kortom, met Intramed (PLUS) heeft u één complete oplossing! U heeft geen extra pakket nodig om ROM-data aan te leveren.

intramed
De praktijk gaat erop vooruit

Noordkade 94 - 2741 GA
Waddinxveen
T 0182 62 11 07
F 0182 62 11 99
info@intramed.nl

Al meer dan 19.000 gebruikers werken dagelijks met de Intramed software

Op de website treft u tevens uitgebreide productinformatie voor uw praktijk:
www.intramed.nl/ggz

Medisch Spectrum Δ Twente

Klinisch psycholoog

(bij voorkeur kinder- en jeugd)

0,85 fte

Medisch Spectrum Twente is, met 1070 bedden en vier vestigingen in het oosten van Nederland, een topklinisch opleidingsziekenhuis en onderdeel van de Ziekenhuisgroep Santeon.

Er werken ruim 4000 medewerkers, waaronder 220 medisch specialisten.

MST besteedt veel aandacht aan opleiding en onderzoek en werkt daartoe nauw samen met universiteiten en hogescholen.

De vakgroep medische psychologie bestaat uit een klinisch psycholoog, klinisch psycholoog/klinisch neuropsycholoog, klinisch neuropsycholoog/kinder- en jeugdpsycholoog NIP en twee GZ-psychologen/ cognitief gedragstherapeuten. De afdeling wordt ondersteund door psychodiagnostisch werkers en een secretariaat. In samenwerking met het SPON verzorgt de afdeling twee opleidingsplaatsen tot klinisch psycholoog en drie opleidingsplaatsen tot gezondheidszorgpsycholoog, waarvan één in samenwerking met Zorggroep Sint Maarten. In verband met het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van één van de klinisch psychologen zoekt de vakgroep medische Psychologie een nieuwe collega.

Wij oefenen de medische psychologie in de volle breedte uit, maken deel uit van diverse multidisciplinaire onderzoek- en behandelteams en zijn betrokken bij de PAAZ en de psychiatrische deeltijdbehandeling. Samen met de vakgroep neurologie participeren wij in het Solvent Team Enschede, één van de twee landelijke expertisecentra voor diagnostiek van oplosmiddelen-intoxicatie. Ook zijn wij nauw betrokken bij diverse wetenschappelijke onderzoeksprojecten.

Wat wij vragen en bieden

We zoeken een enthousiaste collega klinisch psycholoog, bij voorkeur specialisatie kinder- en jeugd, die ook inzetbaar is voor volwassenen. U voelt zich aantoonbaar thuis binnen het domein van de medische psychologie inclusief de neuropsychologie en bent breed inzetbaar, zowel consultatief als medebehandelend. Daarnaast verwachten we dat u mede vorm geeft aan beleid en actief participeert binnen de opleiding aan klinisch psychologen, GZ-psychologen en arts-assistenten. Affiniteit met wetenschappelijk onderzoek wordt op prijs gesteld. We zoeken een teamplayer met uitstekende communicatieve vaardigheden die autonoom kan denken. Bij voorkeur bent u ingeschreven in het BIG register van klinisch psychologen of klinisch neuropsychologen, óf u hebt ruime ervaring als gezondheidszorgpsycholoog en aantoonbare affiniteit met de somatische gezondheidszorg.

Wij bieden een prettige werkplek binnen een ambitieus en groot ziekenhuis. De inschaling (max. FWG 75) en arbeidsvoorwaarden zijn conform de CAO-Ziekenhuizen.

Interesse?

Voor nadere inlichtingen kunt u contact opnemen met mevrouw drs. I.A.H.M. Höelsgens, medisch manager, telefoon (053) 487 28 30, of met mevrouw dr. E. Everhardt, voorzitter van de benoemingsadviescommissie, telefoon (053) 487 20 00. Uw schriftelijke sollicitatie, vergezeld van een curriculum vitae, kunt u binnen drie weken richten aan de heer dr. C.B. Leerink, voorzitter Raad van Bestuur (rvb@mst.nl).

